

ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«МІЖНАРОДНИЙ КЛАСИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Пилипа Орлика»

Т. Г. Чижик, Т. Ф. Потоцька

**ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА ДІТЕЙ
ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО
ШКІЛЬНОГО ВІКУ
У КОНТЕКСТІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ШКОЛИ**

Монографія

Миколаїв
«Іліон»
2020

УДК 372.879.6
В 54

РЕЦЕНЗЕНТИ:

ДОВГАНЬ Надія Юріївна – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри хортингу та фізичної реабілітації Університету державної фіскальної служби України;

КУЗЬМЕНКО Василь Васильович – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки й менеджменту освіти Комунального закладу вищої освіти «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради;

ЄВДОКИМОВА Наталя Олексіївна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та педагогічної освіти Приватного закладу вищої освіти «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика»

*Рекомендовано до друку вченою радою
Приватного закладу вищої освіти «Міжнародний класичний
університет імені Пилипа Орлика»
(протокол № 7 від 26. 02. 2020 р.)*

Чирик Т. Г.
В 54 Фізична підготовка дітей передшкільного та молодшого шкільного віку у контексті Нової української школи: монографія / Т. Г. Чирик, Т. Ф. Потоцька. – Миколаїв: Іліон, 2020. – 130 с.

ISBN 978-617-534-578-8

У монографії зроблено ретроспективний огляд теорії та практики фізичної підготовки дітей передшкільного та молодшого шкільного віку, детально розкрита фізична підготовка дітей в умовах реформування освіти. Акцентована увага на удосконаленні системи фізичної підготовки дітей передшкільного та молодшого шкільного віку, а також на перспективах реформування.

Адресовано здобувачам вищої освіти галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка», викладачам закладів вищої освіти, вихователям закладів дошкільної освіти та вчителям початкової школи.

УДК 372.879.6

ISBN 978-617-534-578-8

© Чирик Т.Г., Потоцька Т. Ф., 2020
© ПЗВО «Міжнародний класичний університет імені П. Орлика», 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ 1. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	
1.1. Фізична підготовка дітей у доробках вітчизняних і зарубіжних науковців.....	7
1.2. Періодизація розвитку фізичної підготовки дітей в Україні другої половини ХХ століття та першої половини ХХІ століття	30
1.3. Формация організаційно-методичних особливостей фізичної підготовки дітей передшкільного та молодшого шкільного віку.....	49
РОЗДІЛ 2. ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА ДІТЕЙ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ	
2.1. Особливості фізичної підготовки молодших школярів в системі Нової української школи.....	93
2.2. Удосконалення системи фізичної підготовки дітей передшкільного та молодшого шкільного віку та перспективи реформування.....	105
ВИСНОВКИ.....	118
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	120

ПЕРЕДМОВА

Сьогодні абсолютно очевидним є той факт, що ефективність виробництва та економічне зростання будь-якої держави залежить не тільки від обсягу готівкового фінансового капіталу та запасу природних ресурсів, а й не меншою, а може бути і більшою, мірою від «людського фактора» - рівня особистісного розвитку, професійної підготовленості та інтелектуальної мобільності фахівців, їх вміння самовдосконалюватися. У 70-ті роки минулого століття у контексті обговорення проблем «людського капіталу» і «людських ресурсів» у міжкраїнових порівняльних дослідженнях вперше з'явилося поняття «людський потенціал». Науковцями і політиками було визнано, що у наступному, XXI столітті, основною умовою розвитку виробництва і відтворення суспільної цілісності, мірою всіх соціально-економічних реформ буде сьогоденне збагачення інтелекту людини, її творчого потенціалу, фізичних та духовно-моральних сил.

У процесі становлення цивілізації фізичний розвиток і фізична підготовленість людини завжди посідали чільне місце, оскільки опосередковано визначали тривалість життя населення (через сформоване фізичне здоров'я) та економічний потенціал країни (через покращену фізичну працездатність). У мінливих умовах сьогодення, які ускладнюються соціально-економічною ситуацією в Україні, тенденцією до погіршення стану здоров'я дітей, зниженням рівня їх рухової активності в епоху постіндустріального суспільства, значення фізичної підготовки учнів загальноосвітніх шкіл зростає, тому що є провідною складовою формування активної особистості, здатної до продуктивної життєдіяльності впродовж багатьох років.

Значущість означеної проблеми підкреслюється ще й тим, що фізична підготовленість молоді до активного життя сьогодні

ні – один із визначальних чинників подальшого розвитку України. Ця думка знаходить підтвердження у низці державних документів: «Національній доктрині розвитку освіти» (2002) та «Національній доктрині розвитку фізичної культури та спорту» (2004), Державній програмі «Здоров'я – 2020: український вимір» (2011) та Концепції «Нова українська школа» (2016), Законі «Про освіту» (2017), у яких визначено пріоритети освітньої політики України і які детермінують не лише стратегію реформування системи загальної середньої освіти, а й напрями подальшого наукового пошуку щодо забезпечення належної підготовки учнів до життя, фізичної зокрема.

Вивчення педагогічної теорії та практики засвідчило, що проблеми організації та змісту фізичної підготовки учнів різних вікових категорій та різних типів навчальних закладів завжди викликали увагу науковців з історії України, педагогіки, фізкультури і спорту, медицини та інших наук. Аналіз спадщини минулого та сучасного століть надав підстави встановити, що серед широкого кола питань, які потребують наукового опрацювання в умовах реформування освіти, найбільш вагомими є обґрунтування форм і методів організації фізичної підготовки учнів початкової школи, оскільки молодший шкільний вік – це період адаптації до нового емоційно-розумового навантаження, зміни провідної ігрової діяльності на навчальну, балансу інтелектуальної та фізичної сфер дитини. Як показало студіювання науково-педагогічної літератури, фізична підготовка дитини не зводиться лише до вдосконалення її фізичних якостей та рухових здібностей, вона як складноструктурована система характеризує рівень розвитку тілесної організації дитини та здоров'я взагалі. Саме завдяки належній фізичній підготовці підсилюються механізми фізіологічної адаптації школяра до життя в складних природних умовах і значного емоційно-розумового навантаження. З'ясовано, що фізіологічно та педагогічно грамотно організована фізична підготовка молодших школярів надасть можливість не лише протистояти сучасній кризі у галузі «фізична культура і здоров'я», а й зберегти генофонд української нації.

Серед сучасних досліджень, що стосуються фізичної підготовки учнів початкової ланки загальноосвітньої школи, виокремлено такі:

- з проблем історії розвитку початкової освіти в Україні (О. Адаменко, Л. Березівська, О. Завадська, Н. Клокар, В. Кузьменко, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська та ін.) та внеску вчених і педагогів окремих регіонів (О. Вацеба, О. Гальченко, Н. Гнесь, А. Окопний);
- щодо з'ясування змісту, структури і завдань фізичного виховання учнів на різних історичних етапах (С. Бобришев, Т. Круцевич, О. Проніков, І. Рошін, Л. Сергієнко, С. Філь, Г. Харабуга, О. Худолій, О. Цибанюк, Б. Шиян, О. Янкович та ін.);
- зі встановлення фізіологічних основ та гігієни рухової активності дітей (М. Бернштейн, Ю. Дем'яненко, В. Фарфель, Л. Чулицька та ін.);
- щодо запровадження елементів народної педагогіки у фізичне виховання учнів (Н. Деделюк, О. Любар, Є. Приступа, А. Цьось та ін.);
- з розвитку позашкільної освіти спортивного напрямку в Україні (Л. Волков, М. Герц, Г. Деметер, В. Качашкін, С. Присяжнюк та ін.).

Аналіз наукових доробок останніх десятиріч дає змогу констатувати, що значно активізувалося вивчення певних аспектів проблеми фізичної підготовки учнів початкової школи, а саме: руховий режим молодших школярів; зміст навчальних програм із фізичної культури; санітарно-гігієнічний стан і режим навчання в початковій школі; методи формування в учнів здорового способу життя; зв'язок фізичного розвитку та фізичної підготовленості молодших школярів. Проблематика педагогічних і галузевих досліджень охоплює значне коло питань, тим чи іншим чином пов'язаних із фізичною підготовкою дітей.

Нагальною проблемою у системі реформування освіти, молодшої школи зокрема, є визначення сутності та особливостей фізичної підготовки дітей молодшого шкільного віку у контексті Нової української школи, а також формування нових напрямів і способів навчання і виховання підростаючого покоління.

РОЗДІЛ 1

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1. 1. Особливості становлення фізичної підготовки дітей у доробках вітчизняних і зарубіжних науковців

Загальновідомим є факт, що історіографія та ретроспективний огляд конкретної проблеми дає змогу визначити ступінь її розробленості та встановити перспективи подальшого дослідження та розвитку.

Наукові праці і періодика ХХ та ХХІ століття показали, що сучасне реформування системи освіти (змін в системі фізичної підготовки дітей зокрема) ґрунтується на вченнях та концептуальних засадах М. Семашка, В. Затонського, Я. Ряппо, П. Блонського, Г. Ващенко, К. Вентцеля, М. Демкова, А. Макаренка, А. Пінкевича, С. Русової, С. Шацького, М. Бернштейна, В. Бехтерева, М. Іваницького, О. Крестовнікова, Ю. Аркіна, М. Зимкіна, Л. Чулицької, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, В. Бляха, В. Гориневського, В. Крамаренка, П. Лесгафта та інших.

Одним з посадовців, який приділяв значну увагу розвитку фізичного виховання підростаючого покоління був Микола Семашко. Виконуючи на початку ХХ століття обов'язки народного комісара охорони здоров'я, а також голови Деткомісії ВЦІК та директора Інституту шкільної гігієни АПН РРФСР, він переймався питаннями соціальної гігієни, громадського

харчування, лікувально-профілактичної роботи у дитячих закладах. Він був першим очільником Вищої ради у справах з фізичної культури та спорту, головним редактором Великої радянської енциклопедії.

Як державний функціонер, М. Семашко у статті «Шляхи радянської фізкультури» підкреслював, що «саме за допомогою фізичної культури ми прагнемо сформувати людей здорових, здатних виконувати добре не тільки фізичну, але й розумову роботу. Фізична культура є, перш за все, тренування тіла і духа» [39; 40 с.17]. Як академік, він вважав, що заняття фізкультурою повинні продовжуватися 24 години на добу, тобто вся життєдіяльність людини має бути «пофарбована фізкультурою» [39; 40]. У книзі «Фізичне виховання школяра», яка була призначена для батьків та вчителів початкової школи, М. Семашко наголошував на профілактичному значенні фізичної культури, ототожнюючи поняття «фізична культура» і «фізичне оздоровлення». Всупереч державній політиці, він стверджував, що головне «не рекорди, а здоров'я». Науковець звертав увагу на санітарно-гігієнічні обставини використання спортивних споруд та обов'язковість контролю за навантаженням під час занять фізкультурою і спортом [40].

Багато зробив для розвитку шкільної та позашкільної освіти Володимир Затонський – перший нарком освіти радянської України. Під його керівництвом було розроблено і затверджено положення «Про середню школу», яка мала бути пов'язаною з життям [1]. Перебуваючи кілька разів на цій посаді, В. Затонський проводив велику роботу з реорганізації шкіл та педагогічних інститутів (зокрема відкрив вечірні та заочні відділення для підвищення кваліфікації вчителів). Він доклав значних зусиль для запровадження обов'язкової початкової освіти, укріплення матеріально-технічної бази, спортивним інвентарем зокрема.

Якщо В. Затонський більших зусиль доклав до організації шкільної освіти, то Ян Ряппо – один з організаторів радянської влади на півдні України, – до популяризації педагогічних

ідей. Будучи головою редакційної колегії журналу «Шлях освіти», він майже у кожному номері розміщував свої статті, присвячені актуальним проблемам освіти та узагальненню історичного досвіду педагогіки радянської доби. Я. Ряппо був ініціатором поширення закладів соціального виховання, зокрема дослідно-педологічних станцій і лікарсько-педологічних кабінетів. Він першим заговорив про державну монополію радянської влади в освіті й сформулював переваги української моделі середньої освіти – наближеність змісту освіти до реального розвитку економіки, забезпечення освіти професійного характеру, практицизм, чітка соціальна спрямованість, врахування національної та регіональної специфіки [1].

Ваговимий внесок у навчання і виховання учнів початкової школи зробив Павло Блонський – видатний педагог і психолог, якого науковці XXI століття та його сучасники називають засновником педології XX століття (напрямку в науці, в межах якого об'єднуються підходи до вивчення розвитку дитини різних наук – медицини, біології, педагогіки, психології [19]). Будучи членом науково-педагогічної секції Державної вченої ради, він брав участь у розробці навчальних програм початкової школи і підготував дві фундаментальні праці: «Педологія» та «Педологія у масовій школі I ступеня». У цих доробках він описав процес засвоєння дитиною знань (навчання як складний вид діяльності) і вказав на значення вікових змін у цьому процесі. Цінним вважаємо його підхід до проблеми навчання з точки зору ролі окремих психічних процесів у засвоєнні знань на різних етапах вікового розвитку [19].

Завдання початкової школи П. Блонський вбачав у формуванні всебічно розвиненої особистості, заснованому на її всебічному вивченні: «сама особистість дитини, – писав він, – у всій її своєрідності – основа правильного виховання» [1; 2]. Велику увагу педагог приділяв фізичному вихованню дитини в контексті її гармонійного розвитку. Конкретизуючи залежність змісту фізичної підготовки від віку, він писав: «загальна

формула фізичних вправ така: рухливі ігри для дитини, спорт для юнака, гімнастика для дорослого» [19]. У школі I ступеня він рекомендував надавати перевагу ходьбі, бігу простому і з перешкодами, стрибкам у довжину і в висоту, лазінню, грі в м'яч, плаванню, греблі, ковзанам, боротьбі, лижам. Необхідним він вважав і формування вмінь правильно, без запізньєнь і поспішності здійснювати повсякденні функції, такі як: одягатися і роздягатися, готувати і прибирати необхідне для роботи чи їжі місце, ходити тощо [19].

Загалом П. Блонський є автором понад 200 праць з різних питань філософії, психології та педагогіки; його вклад у розвиток змісту початкової освіти, на нашу думку, досі залишається до кінця неоціненим, оскільки за умов заборони педології у першій половині ХХ століття багато його доробків виявилися знищеними.

Відомим педагогом і педологом того часу був і Альберт Пінкевич – доктор педагогічних наук, професор. Певний час він працював редактором відділу «Педагогіка і народна освіта» Великої радянської енциклопедії і підготував «Педагогічну енциклопедію», яку активно використовували впродовж кількох десятиріч (вона й зараз має попит). А. Пінкевич є автором кількох праць з методології педагогіки та перших радянських підручників (кілька томів) з педагогіки. Так, у другому томі підручника «Педагогіка. Шкільний вік» він наголошував, що «розвиток інтелекту, ... триваючий фізичний ріст, пов'язаний зі зміною анатомії і фізіології різних органів, характеризують шкільний період дитини» [26].

А. Пінкевич загальним підґрунтям педагогіки вважав антропологію, а його розуміння поняття «виховання» торкалося фізкультури, «сенсорної і моторної культури», а також «виховання рефлексів і інстинктів» [26]. В аналітичній праці «Нарис історії педагогіки» вчений розглядав виховання як соціально-біологічний процес: «індивідуально-неуспадковані зміни поведінки, свідомості і тілесних якостей людини, що організовуються і проводяться в цілях її навколишнього соціального середовища» [26].

Знання педагогом ХХ століття можна назвати Станіслава Шацького, який понад десять років керував роботою Першої дослідної станції з народної освіти, дитячою колонією «Бадьоре життя» а потім – Центральною експериментальною лабораторією Наркомпроса РРФСР. Його перша станція насправді була спробою організувати унікальну освітню систему, в якій об'єднувалися не лише комплекс «дитячий садок-школа», а й позашкільні заклади для дітей і дорослих та курси з підготовки до підвищення кваліфікації вчителів. С. Шацький розумів виховання як організацію життя дітей, що складається з їх фізичного зростання, праці та гри. Головною метою школи він вважав цілісний, всебічний розвиток дитини, перш за все шляхом трудової, розумової, фізичної та соціальної діяльності («вивчення життя і участь у ній» [94]). Як автор і педагог, він наполягав, щоб будь-яка діяльність дітей була здоровою, цікавою та змістовною.

Чільне місце у переліку видатних педагогів посідає Софія Русова. Центральним в її громадській діяльності було прагнення побудувати українську національну систему освіти та систему виховання. Вона відкрила в Києві перший дитячий садочок та започаткувала позашкільну освіту дорослих. У ранніх статтях вона писала: «справу виховання бажано поставити якнайближче до природних нахилів дитини і вимог життя, в якому дитина перебуває» [1].

Серед найбільш значущих праць С. Русової можна відмітити: «Єдина діяльна (трудова) школа», «Дидактика», «Нова школа» та «Сучасні течії в новій дидактиці», в яких викладено її погляди на цілі, завдання, методи і форми навчання і виховання дітей, фізичного зокрема. Головним завданням нової школи щодо фізичної підготовки учнів молодшого шкільного віку педагог вважала формування і вдосконалення життєво необхідних рухових умінь і навичок, розвиток основних фізичних якостей – сили, швидкості, витривалості та спритності на основі фізичної праці, рухливих ігор і фізичних вправ, розвиток і формування звички та стійкого інтересу до систематичних занять

фізичною культурою, виховання гігієнічних навичок, зміцнення здоров'я і загартування дітей [1].

Головними засобами фізичного розвитку дитини С. Русова називала свіже повітря, воду і сонце, раціонально організований режим дня (праці і відпочинку), збалансоване харчування та спеціально організовані заняття фізичною культурою. Педагог вважала, що дитина змалку більше часу має проводити на свіжому повітрі, влітку займатися плаванням, ходити у походи, взимку – кататися на ковзанах, лижах і санчатах. Вона закликала батьків слідкувати за перевтомою дитини, передбачати години для відпочинку (сну), що дозволить відновлювати роботу нервової системи та клітин головного мозку.

Під фізичним розвитком С. Русова розуміла ті якісні та кількісні зміни, що відбуваються у становленні та удосконаленні фізичних задатків, сил і можливостей дитини, а також зміцнення її здоров'я під впливом спеціально організованого виховання. Вона схвалювала і пропагувала систему занять фізичними вправами П. Ф. Лесгафта, розділяла його погляди на роль і значення фізичної праці та рухливих ігор (називала їх «рухавки», «забавки»). При цьому педагог рекомендувала використовувати й народні ігри, зокрема на місцевості і вимагала, «щоб кожна школа мала або досить просторовий свій власний двір, або який-небудь майдан, де школярі могли б гратися» [1].

Як засвідчує аналіз авторських доробок, теоретичні переконання та педагогічна практика С. Русової будувалася на чіткій філософській основі, принципах природовідповідності, єдності фізичного і психічного. І сьогодні в її педагогічній спадщині можна знайти багато цінних думок з приводу організації та змісту фізичної підготовки дітей як дошкільного, так і молодшого шкільного віку.

Видатним українським педагогом, який теорії і практиці фізичної підготовки дітей та підлітків надавав виключно важливого значення, був Григорій Ващенко. Він мав величезний досвід педагогічної, викладацької і суспільно-громадської діяльності, очолював учительську семінарію, багато років

викладав у педагогічних вишах, керував діяльністю кабінету соціальної педагогіки. Емігрувавши з України, він продовжував науково-дослідну діяльність і підготував до друку кілька фундаментальних праць. Власний погляд на зміст фізичної підготовки учнів він виклав у книзі «Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру», де навів глибокий аналіз різних систем фізичного виховання, зокрема системи П. Лесгафта. Він розкрив зміст системи фізичного виховання українських дітей, визначив завдання гігієнічного виховання, описав значення руханок, гри та спорту взагалі [14]. Щодо фізичної підготовки дітей, то на думку Г.Ващенко, є дві основні складові – гігієнічне виховання та фізичні вправи; при цьому завданням першої виступає гарантія здоров'я дитини, а другої – її фізичний розвиток.

Система гігієнічних знань і навичок Г. Ващенко включає такі позиції:

- гігієна харчування (їжа дитини має бути простою і здоровою, відповідати віку, кліматичним умовам, виду діяльності; вона має бути калорійною та якісною, містити вітаміни і мікроелементи, які необхідні для нормально-го функціонування організму);
- особиста гігієна (догляд за зубами, волоссям, нігтями, профілактика різних захворювань), гігієна одягу (забезпечення здатності організму адаптуватися до змін температури);
- значення повітря та сонячного світла для здоров'я людини (необхідність провітрювання приміщень) – загартовування організму за допомогою сил природи (наприклад, сонячні ванни);
- організація праці та активного відпочинку (регулярність фізичної праці, правильне чергування навантаження і відпочинку збільшують її продуктивність, а також зберігають фізичну силу і здоров'я людини) [14].

Одним із засобів «виховання сили духу і тіла» педагог називає рухливі та спортивні ігри, оскільки вважає бажання гратися природною властивістю дитини. Батьки і педагоги, на

думку Г. Ващенко, мають створити умови, при яких діти можуть вільно гратись й тактовно спрямовувати гру дітей в «корисний для них бік». «Особливу користь», на думку науковця, мають ігри, які супроводжуються танцями і співами [14].

Г. Ващенко вважав, що тіловиховання – це не окрема галузь формування людської особистості, а її органічна складова, яка міцно поєднана з розумовим, моральним та естетичним вихованням. Завдання тіловиховання полягають не тільки в тому, щоб зміцнити здоров'я і розвинути рухові якості дитини, а й сприяти утвердженню її духовних сил, зокрема зміцненню волі, вихованню наполегливості, вмінню керувати своїм тілом як знаряддям духу. Педагог наполягав на тому, що тіловиховання слід поєднувати із самовихованням, з бажанням виконувати накази під час походів і занять фізичними вправами, самостійно за певною системою займатися власним фізичним розвитком [14; 24; 25].

У ракурсі розвитку теоретичного підґрунтя та педагогічної практики фізичної підготовки школярів вважаємо необхідним відмітити доробок члена-кореспондента академії педагогічних наук РРФСР, професора М. Данилова, який за радянських часів у ХХ столітті отримав ґрунтовну філософську та педагогічну освіту, і згодом викладав у вищих навчальних закладах, проводив наукові семінари і конференції для вчителів. Усе життя він вивчав масову практику як джерело ідей, перевірених досвідом, намагався віднайти закономірності «плідного навчання та умови, за яких ці закономірності проявляються» [1].

Запропоноване науковцем поняття «цілісної системи» дозволило розглядати процес навчання (так само, як і інші складові педагогічного процесу) у вигляді системи взаємопов'язаних і взаємообумовлених компонентів: цілей, змісту, форм, методів і засобів навчання. В основу такого підходу, спрямованого на всебічний розвиток та виховання учнів, були покладені ідеї підвищення розвивальної функції навчання; посилення уваги до активізації їх самостійної діяльності; зміцнення

взаємозв'язку теоретичної та практичної підготовки до життя та продуктивної праці. На думку професора, цілісний педагогічний процес не можна розглядати як просту єдність розумового, морального, трудового, фізичного та інших видів виховання. Це єдиний і неподільний процес, який повинен постійно наближатися до рівня цілісності через розв'язання протиріч між особистістю вихованця і спеціально організованими у процесі життєдіяльності впливами на нього. Розроблюючи авторську концепцію початкової школи, він намагався педагогічну теорію зробити основою практичної діяльності вчителя. В одній з фундаментальних праць «Завдання та особливості початкової освіти», педагог наголошував, що на стадії початкового навчання необхідно розвивати здібності та сили дитини, пов'язувати слово з ділом, а знання з особистісним досвідом [1].

Серед видатних українських науковців, які досліджували питання фізичної підготовки дітей та молоді, відмітимо ініціатора створення і першого директора Українського НДІ фізичної культури, засновника і першого редактора журналу «Вісник фізичної культури» – Володимира Бляха. Він був одним з найвідоміших керівників фізкультурного руху в Україні, який займав посади голови науково-методичного комітету вищої Ради фізичної культури УРСР, а згодом і голови самої Ради. За ініціативою В. Бляха у Харкові почав діяти перший в Україні Будинок фізичної культури, де готували громадських організаторів-інструкторів з фізичної культури для роботи з безпритульним дітьми.

Доктор медичних наук, професор, один з визнаних спеціалістів з лікувальної фізкультури, В. Блях досліджував вплив форм і методів фізкультурної діяльності на фізичний розвиток і стан здоров'я різних категорій дітей. У доробках «Індивідуальна гімнастика» та «Шкільна корегуюча гімнастика» вчений детально описав розроблені ним системи індивідуальної та корегувальної гімнастик, до складу яких запропонував включити вправи, що сприяли виправленню певних недоліків фізичного розвитку, вроджених або надбаних у школі

[94]. Науковець, у співавторстві з колегами, підготував чимало науково-методичних брошур для роботи з дітьми: «Ігри в м'яч», «Вибрані рухливі ігри з 9 малюнками», «Зимові ігри з 10 малюнками», «Показання та протипоказання при заняттях фізкультурою», у співавторстві з Н. Кассандровою та О. Недригайловою – «Матеріали по вивченню впливу фізкультури на організм людини», які вчителі використовували як у довоєнні, так і в інші роки.

Будучи на посаді заступника голови Українського комітету фізичної культури та спорту, В. Блях планував видати підручник «Лікарський контроль з фізичної культури».

Вагомим у розвиток фізичної підготовки школярів можна назвати внесок радянського гігієніста і педіатра Валентина Гориневського. Найбільш важливими працями професора були книги «Фізична освіта», «Гігієна фізичних вправ і спорту» та «Культура тіла», в яких він закликав до розвитку масового спорту, вказував на велике виховне значення добре організованих спортивних змагань. Завданнями фізичного виховання школярів він вважав оздоровлення та правильний фізичний розвиток, велике значення надавав іграм, яким приписував оздоровчу і виховну цінність. Науковець стверджував, що м'язи тіла людини можуть значною мірою змінюватися, якщо вірно застосовувати фізичні вправи. У доробку «Керівництво з фізичної культури і лікарського контролю для студентів і лікарів» він докладно розкрив форми і методи здійснення лікарського контролю за заняттями фізичною культурою. Аналіз праць вченого свідчить, що велику увагу він приділяв гігієнічним заходам, категорично заперечував неосмислені педагогічні дії з хворим або ослабленим організмом зі слабкими функціями. Будучи палким прихильником загартування, він закликав ходити босоніж в різні пори року, обливатися холодною водою, спати цілий рік при відкритих вікнах, ходити напівроздягненим.

Для занять з фізичної культури він пропонував три основних методи: ігровий, гімнастичний і спортивний. Наполягав

на існуванні суворого взаємозв'язку між формою заняття та його результатом: «...наскільки дана форма заняття буде відповідати вимогам завдань, які необхідно вирішувати в процесі виконання фізичних вправ, настільки і проявиться її позитивна роль у досягненні фізичного виховання і отриманні результатів» [19]. У доробку «Шляхи і методи вивчення процесів розвитку дитини і підлітка» він наполягав на тому, що за допомогою фізичної культури, гігієнічних навичок можна уникнути серцевих захворювань, захворювань суглобів і нервової системи, невірної обміну речовин, а також підвищити працездатність людини, відсунути старість [19].

Залишивши велику кількість праць, присвячених оздоровленню та фізичному вихованню дітей, зокрема «Фізкультура в школі», професор В. Гориневський розвинув теоретичне обґрунтування ролі і значення фізичної підготовки в житті дитини.

Вагомий внесок у теорію та практику фізичної підготовки школярів зробив лікар і педагог, консультант з фізичного виховання опікуна Київського навчального округу В. Крамаренко. Він вперше здійснив спробу створити Інститут фізичної культури на базі гуртка «Спорт» та спортивного товариства «Верітас» і вперше склав дієву програму занять з підготовки інструкторів з фізичної культури. У праці «Про фізичний розвиток і виховання» він висловив думку, що будь-яка система фізичного розвитку і виховання молоді формується за певними обставинами, має бути органічно пов'язана з кліматом, соціальними та історичними умовами життя. Науковець був проти «сліпого запозичення іноземних гімнастичних систем» та відстоював ідею національного шляху фізичного виховання [19].

Цікавим вважаємо те, що В. Крамаренко критикував практику запозичення західноєвропейських гімнастичних систем, зокрема сокольської гімнастики. Як державний діяч, він був негативно налаштований як до самого факту популяризації сокольської гімнастики в країні, так і безпосередньо до її змісту. Вчений був упевнений, що сокольська гімнастична система

не підходить для застосування в Україні через «розходження в національності, географії, кліматі, перевазі промислового характеру діяльності чеського населення, соціальні погляди, історично сформованого державного положення» [19]. У доробку «Основи вчення про елементарні вправи» науковець стверджував, що основним засобом фізичного розвитку та національного виховання людини повинні бути «елементарні рухи» – найпростіші з циклу доцільних і координованих рухів. Як лікар і педагог, він був переконаний, що, створюючи «національну систему фізичного виховання», перевагу необхідно віддавати тим вправам, що засновані на рухах, які певний народ використовував у процесі своєї еволюції, у боротьбі за існування з силами природи. Тобто, «природність» і простоту рухів учений вважав основними критеріями добору фізичних вправ. До таких вправ він відносив вправи з легкої атлетики (біг, ходьба, стрибки, метання, плавання, підйом і перенесення ваги, боротьба), які називав «дійсною їжею для розвитку нашого тіла» [19].

Підсумком активного наукового пошуку В. Крамаренка можна вважати формування концепції національної системи фізичної підготовки, яка частково викладена у працях «Типи статури, темпераменту та характеру в системі кінетичного виховання і освіти з додатком таблиць вікового та статевого навантаження» та «Лекції про виховання і фізичному оздоровленні дітей». Його задум полягав у наступному: «якщо ми додамо до простих природних вправ легкої атлетики складні, у вигляді різних ігор, видів спорту, танців і розумної ручної праці, тоді у нас складеться струнка система нашого національного фізичного виховання» [19]. Створена система не вимагала особливого гімнастичного залу та дорогих гімнастичних приладь, для неї цілком достатньо якогось приміщення, оснащеного простими гімнастичними знаряддями, які легко переносяться і замінюють природні перешкоди (лави, стійки для стрибків, приставні сходи, канати, гантелі тощо), а також відкритих майданчиків для ігор і занять спортом.

Провідну роль у взаємодії дитини з навколишнім середовищем посідає рухова активність. Всі рухи, які виконує людина, за зовнішньою ознакою є пересуванням у просторі, а за фізіологічною природою – рефlekсами. Отже, наукове підґрунтя фізичної підготовки людини розроблюється не лише у межах механіки та анатомії, а й фізіології людини, першу позицію, на наш погляд, у переліку таких спеціалістів посідає доктор медицини, професор Володимир Бехтерев. Саме за його ініціативою було створено першу психофізіологічну лабораторію. Він був редактором кількох наукових журналів, серед яких і «Вивчення і виховання особистості». У доробку «Загальні основи рефлексології людини» він, розвиваючи вчення І. Павлова, ввів у науковий обіг поняття «сочетально-руховий рефлекс» [60]. Вчений експериментально довів, що оволодіння різними формами руху, розвиток активності дитини знаходиться у тісній залежності від стану її аналізаторів. На підґрунті багаторічних досліджень В. Бехтерев до основних умов правильного розвитку дитини відніс: по-перше, природу організму, біологічну спадковість або ті антропологічні особливості, які складають ґрунт для розвитку особистості (вчений стверджував, що якщо фізичний розвиток організму від природи слабко виражений і дитина з самого раннього віку вразлива до цілого ряду інфекційних хвороб, не забезпечена достатнім і правильним харчуванням, то повного розквіту особистості, її вдосконалення вже не можна буде досягнути [60]. При цьому, він визнавав, що людина не приречена спадковістю, вона має можливість впливати на свої природні нахили і протистояти зовнішнім впливам завдяки навичкам, отриманим у процесі спеціальної підготовки).

Другою умовою розвитку дитини він називав виховання, метою якого вважав формування всебічно розвиненої, діяльної особистості з гармонійно розвиненим тілом та духом (виховання розумілося як процес набуття дитиною навичок і звичок, реальної поведінки, реальних дій та вчинків, у тому числі й по відношенню до збереження власного фізичного

здоров'я). Третьою умовою правильного розвитку дитини вчений називав навколишнє середовище – метеорологічні та кліматичні фактори, які визначають, яку кількість енергії людина має витратити на боротьбу з природними силами та пристосування до навколишнього середовища. І останньою за списком, але не останньою за значущістю, умовою розвитку дитини академік називав умови навчання у школі [60].

Основними вимогами, які мають висуватися до школи, де здійснюється навчання, виховання і фізична підготовка дитини, на думку В. Бехтерева, мають бути: 1) забезпечення зміцнення фізичного здоров'я (правильне харчування, нормальний сон, дотримання гігієни); 2) задоволення природних прагнень дитини й усунення від неї всяких спокус, що породжують бажання, які не можна задовольнити; 3) усунення всяких несприятливих подразнень; 4) попередження зайвого як фізичного, так і психічного стомлення дитини [60].

Серед фізіологів, які розробляли наукове підґрунтя фізичної підготовки дітей і підлітків, хочемо відмітити видатного педагога і науковця, антрополога Михайла Іваницького. Його вважають засновником всесвітньо відомої школи динамічної анатомії та спортивної морфології. М. Іваницький – автор більше 100 фундаментальних наукових праць, зокрема, оригінального наукового методичного посібника «Рухи людського тіла», присвячених анатомії органів руху людини стосовно її використання для фізичної підготовки.

Фізіологічне обґрунтування формування рухових навичок учнів у ракурсі положень теорії умовних рефлексів було запропоновано соратником І. Павлова Олександром Крестовніковим. У праці «Нариси з фізіології фізичних вправ» вчений описав процес оволодіння руховим діями, який відбувається в три етапи: 1) іррадіації, яка зовнішньо виявляється у виникненні «зайвих» рухів, відсутності розслаблених м'язів, які не беруть участь у даному русі, загальній напрузі; 2) концентрації, коли людина починає оволодівати основами якогось руху; 3) стабілізації – такого стану функціональної системи, коли

вона набуває стаціонарного характеру, закріплюючись в результаті багатьох повторів рухових дій (утворюється динамічний стереотип) [36; 53]. Саме цей алгоритм пізніше закладався в основу структури навчання рухам у практиці фізичної підготовки учнів: етап начального розучування, поглибленого розучування, закріплення і подальшого вдосконалення.

Взаємодії цілісного організму з навколишнім середовищем присвячено підручник О. Крестовнікова «Фізіологія людини» (у співавторстві з Є. Косовською та І. Байченко), де крім фізіології центральної нервової системи подано фізіологію аналізаторів, нервово-м'язового апарату, дихання, обміну речовиною та енергією, а також теплорегуляції. Окрема частина книги стосується фізіології фізичних вправ, в якій наведено ґрунтовний фізіологічний аналіз рухової діяльності людини [53]. Слід наголосити, що сформульована О. Крестовніковим концепція фізичної підготовки дітей, як її методологічна основа, зберігалася майже до кінця ХХ.

Серед знаних фізіологів слід назвати й Миколу Зимкіна, в авторстві та за редакцією якого вийшло 350 наукових видань, серед яких підручники, навчальні посібники та популярні книжки з фізіології руху. Як доктор медичних наук, професор кафедри фізіології Державного інституту фізичної культури ім. П. Лесгафта, він вніс значний вклад у розвиток психофізіологічних основ рухової діяльності. Так, у книгах «Фізіологічні основи фізичної культури та спорту» (у співавторстві з А. Коробковим і Я. Лехтман) та «Фізіологічні механізми рухових і вегетативних функцій» (у співавторстві з Б. Гіппенрейтер і А. Коробковим) для батьків і вчителів зрозумілою мовою описано фізіологічні механізми руху і вегетативні функції м'язової діяльності в процесі виконання фізичних вправ [94].

Вивченню фізіології рухової діяльності присвячені й дослідження психофізіолога Миколи Бернштейна. У найбільш відомих його працях «Про побудову рухів» та «Нариси по фізіології рухів і фізіології активності» на основі глибокого теоретичного та емпіричного аналізу природних рухів людини у

нормі та патології викладено основні положення «фізіології активності» або так званої «комплексної теорії формування навичок», яка базується на трьох принципах. Перший – принцип «упражняемости»: «технічні пристрої зношуються від багаторазового виконання тієї або іншої дії, живі істоти характеризуються упражняемостью... кожне наступне виконання дії виявляється краще попереднього, тобто воно не копіює попереднє, а розвиває його» [8]. Другий принцип – «повторення без повторення» полягає в тому, що кожний новий рух являє собою не просте копіювання попереднього, а його розвиток: «живий рух являє собою постійно вдосконалююся систему і тому його не можна описувати в механістичних термінах «стимул-реакція». Жоден крок не ідентичний іншому навіть на гладкому місці, не кажучи вже про ходьбу по нерівній дорозі» [8]. Вчений стверджував, що вдосконалення руху відбувається внаслідок постійного співставлення знов прибулої інформації з наявною програмою рухів і внесенням до неї змін на підставі отриманої інформації. Тобто рухова навичка не може бути стереотипною послідовністю попередньо вивчених людиною дій.

М. Бернштейн запропонував зовсім інший принцип управління рухами – принцип сенсорних корекцій. Він довів, що існує цілий ряд факторів, які безпосередньо впливають на хід виконання руху. Тому центральній нервовій системі необхідно постійне надходження інформації – сигналів зворотного зв'язку – про хід виконання руху. Оскільки ці сигнали можуть одночасно поступати від м'язів до мозку по декількох каналах, інформація повинна бути узгодженою, інакше виконання руху буде неможливим. Тобто, організм людини науковець розглядав не лише як реактивну (яка реагує на стимули), а й як активну систему, що намагається досягнути «необхідного майбутнього» [8]. Тому третім принципом його теорії виступає принцип розв'язання рухової задачі, тобто з'ясування параметрів руху, за якими можна встановити, наскільки вірно воно виконується [8].

Отже, М. Бернштейном була розроблена теорія про побудову рухів, опанування яких базується на активній ролі учнів, на використанні принципу індивідуального підходу. Його праці стали основою формування в дітей рухових навичок, рівнів побудови рухів.

Серед фахівців, які вивчали питання шкільної гігієни з точки зору її важливості для фізичної підготовки учнів через вплив на фізичний розвиток і фізичну працездатність дитини, відмітимо Ю. Аркіна, В. Ігнат'єва, Є. Леві-Гориневську, Л. Чулицьку.

Видатною людиною, наукова і практична діяльність якої значно вплинула на розвиток фізичної підготовки школярів, є лікар, доктор педагогічних наук, професор Юхим Аркін. З початком радянського періоду він працював у Народному комісаріаті освіти, де брав активну участь у розробці інструктивно-директивних матеріалів, зокрема санітарно-гігієнічних вимог. Спираючись на праці П. Лесгафта, він запропонував систему фізичного виховання дітей, яку виклав у книзі «Про фізичне виховання дошкільнят»: з урахуванням закономірностей та особливостей психофізичного розвитку дитини, вчений визначив адекватні до віку зміст, мету і завдання, принципи і методи, форми роботи. Метою фізичного виховання він оголосив «охорону і зміцнення здоров'я дитини, підвищення його витривалості і опірності «шкідливих впливів», загартовуванні сил», а завданнями: «загальне зміцнення організму, виховання культурно-гігієнічних форм поведінки, правильний розвиток і виховання рухів, загартовування (підвищення опірності і витривалості)» [1]. При доборі фізичних вправ Ю. Аркін на перше місце ставив ті, що навчають основним видам руху – ходьбі, бігу, лазінню, стрибкам, метанню; а потім – загальнорозвивальні гімнастичні вправи та рухливі ігри. До відібраних вправ він розробив методіку виконання, яка базувалася на знаннях про психофізіологічні механізми рухів, вікові та статеві особливості дітей [1].

Головними принципами фізичної підготовки дітей науковець назвав: «опору на анатомо-фізіологічні особливості дітей,

усвідомлення єдності складної людської організації, принцип індивідуалізації, відведення рухливій грі першорядного місця, звернення педагога до почуттів дитини, облік психічного фактора, вплив особистості педагога» [1]. Основними формами фізичного виховання учнів Ю. Аркін визнавав щоденну ранкову гімнастику, яка забезпечить позитивний емоційний настрій на день; спеціальні фізкультурні заняття за певною схемою; музикально-рухові заняття, що впорядковують рухи. Серед засобів фізичного виховання, запропонованих професором, відмічено гігієнічні обставини та догляд за тілом, культурно-гігієнічні навички, раціональний режим, природні сили. Можна вважати, що саме тут вперше сформульовано вимоги до здоров'язберігаючого середовища [1].

У своїх працях професор розкрив специфіку рухливих ігор, висвітлив їх виховне та оздоровче значення, вплив на фізичний і психічний розвиток дитини, надав методичні рекомендації щодо їх організації. Ю. Аркін вперше звернув увагу на те, що ігри розвивають аналізаторські системи дитини, її психофізичні (силу, спритність, гнучкість, швидкість) та особистісні (сміливість, рішучість, віру у власні сили) якості, формують рухову культуру та навички спілкування, забезпечують психологічний комфорт [1].

Наступним видатним радянським науковцем, що зробив значний внесок у розвиток організаційно-педагогічних умов фізичної підготовки школярів, є Варнава Ігнат'єв – організатор і перший директор Інституту фізичної культури і спорту, доктор медицини. Саме він розробив санітарні норми планування шкільних будівель, які було взято за основу тогочасних гігієнічних вимог до будівництва шкіл. В. Ігнат'єв багато уваги приділяв дослідженню впливу фізичних вправ, харчування, сонячного світла, свіжого повітря та шкільних меблів на фізичний розвиток зростаючого організму. Він підкреслював велике значення у гігієні дітей і підлітків методики антропометричних вимірювань, яку виклав у книзі «Дослідження фізичного розвитку людини дошкільного, шкільного і призовного віку».

Свій внесок у розвиток теоретичного підґрунтя фізичної підготовки дітей зробила і відомий спеціаліст у галузі гігієни, науковець і педагог – Лідія Чулицька, яка відкрила й очолила власну школу, а потім отримала медичну освіту й стала педіатром. Питання гігієни навчання Л. Чулицька розглядала з урахуванням анатомо-фізіологічних особливостей розвитку дитини. Вона експериментально довела, що систематичне застосування фізичних вправ у вихованні дітей дозволяє зміцнити їх здоров'я та покращити психічний стан. Л. Чулицька також розкрила роль гри у розвитку дитини, розробила систему загартування дитини від народження до школи. Вчена наполягала на тому, що фундаментом розвитку дитини має виступати її рухова діяльність: «сфера інтелекту, волі і почуття закладається у дитини і починає проявлятися тільки через руховий апарат» [108]. Професор написала більше 100 наукових праць, в яких описала методіку систематичного контролю за фізичним розвитком дитини. Вона підготувала рекомендації «Науковий контроль над фізичним розвитком дітей дошкільного та шкільного віку», в яких ввела норми навчання і виховання.

Іншою жінкою, яка вивчала особливості розвитку та виховання дитини, була Євгенія Леві-Гориневська. Лікар-гігієніст, дослідник і практик, вона зробила виключно важливі зауваження щодо різниці між зростанням дитини та її розвитком: «зростання і розвиток – поняття близькі, але все ж їх не треба змішувати, оскільки вони не співпадають одне з іншим. Зростання, з біологічної точки зору, являє собою розмноження клітин, з яких складаються тканини нашого тіла. Під розвитком слід розуміти якісні зміни в будові органів і тканин, що ведуть до більш досконалої роботи. На відміну від зростання, розвиток може відбуватися і без збільшення числа клітин» [19]. Вчена стверджувала, що ріст і розвиток організму мають свої закономірності і фізичний розвиток дитини не можна зобразити у вигляді поступово і гладко наростаючої кривої; на її думку, ця залежність скоріше має хвилеподібну форму. Більше

того, у кожному конкретному випадку можуть мати місце індивідуальні відхилення від середньої норми.

Є. Леві-Гориневська дуже прискіпливо ставилася до добору фізичних вправ і робила акцент на їх впливі на серцево-судинну систему та дихальний апарат. У доробку «Розвиток основних рухів дітей шкільного віку» вона, на підґрунті власних спостережень за фізичним розвитком дітей, зробила висновки про те, що органи дихання та кровотворення здатні адаптуватися до зовнішніх умов і навантажень, і тому при врахуванні вікових особливостей дитини можуть розвиватися [19]. Також вона наполягала, що характеризувати динаміку розвитку їх рухів треба кількісно (швидкість бігу, довжина стрибка, дальність метання тощо) та якісно (правильна техніка виконання вправ). У результаті багаторічних досліджень вона запропонувала тест для оцінювання рівня фізичної підготовленості дитини (роботи серцево-судинної системи), який на її честь сьогодні називають її ім'ям.

Педагогіка другої половини ХХ століття практично залишилася без свого природничо-наукового підґрунтя – біології, фізіології, соціології, генетики. Більшість доробок названих і багатьох інших науковців виявилися недосяжними. На жаль, після 1956 р., коли офіційна педагогіка стала активно пропагувати цілі, завдання і різні методи розвитку дитини, багато праць залишилися знищеними. На початку 60-х років розпочалося формування психологічної парадигми розвитку дитини та її навчання, яка базувалася на психологічній основі діяльності, чи діяльнісному підході та теорії управління оволодіння знаннями і формування дій. Тепер відбір найбільш ефективних форм і методів навчання науковці стали пов'язувати з психологічними особливостями розвитку дитини [19].

На жаль, безповоротно втрачені численні доробки репресованих В.Бляха, Є. Зеліксона, Г. Іттїна, Г. Шахвердова та інших науковців. Разом з цим, до 1980 року історико-педагогічна спадщина поповнилася доробками провідних радянських істориків та теоретиків фізичної культури В. Видріна, М. Пономарьова,

С. Сініцина, В. Столбова, В. Столярова, О. Суніки, М.Торогова та інших, праці яких й сьогодні складають науковий інтерес і є найбільш цитованими у дослідженнях сучасних теоретиків фізичної культури та педагогіки.

Як засвідчує вивчення джерельного масиву часів незалежності, останні двадцять п'ять років відбувається бурхливе вивчення та зміни у педагогічних підходах розвитку, виховання та навчання дитини взагалі, та фізичного виховання зокрема. У науковому обігу з'являються нові факти та персоналії з відкритих до доступу архівів, нового сенсу та ракурсу набувають раніше відомі події, які сьогодні можуть бути реалізовані у Новій українській школі.

Одними з перших монографій українських авторів нової України можна назвати «Народна фізична культура українців» та «Українські народні рухливі ігри, розваги та забави: методологія, теорія і практика» Є. Приступи (1999 р.) висвітлено етнопедагогічні аспекти становлення й розвитку українських народних рухливих ігор, розваг і забав, що сьогодні застосовуються у дитячих закладах і початкових школах. Заслуговує на увагу думка автора про чинники, які він визначає як сприятливі для розвитку системи фізичної підготовки дітей: антропологічні, соціальні та природні; культурні, економічні та політичні впливи інших народів, через які відбулося запозичення засобів фізичного виховання. Наголосимо, що в цій праці, в одній з перших, йшлося про інтеграцію багатьох фізичних вправ із західних систем до української системи фізичної підготовки дітей [78].

У наукових роботах Н. Деделюк та А. Цюся проаналізовані теоретико-методичні засади, світоглядні аспекти та закономірності функціонування фізичного виховання, описано засоби (народні ігри, танці, розваги, боротьба, вправи з предметами, засобами пересування тощо) та форми (народно-побутові, релігійно-культурні, військово-фізичні, змагальні) фізичного виховання дітей. Авторами у межах системи фізичного виховання розкрито зміст фізичної підготовки учнів, доведено її освітне

значення і запропоновано шляхи впровадження у навчально-виховний процес сучасної школи (під час фізкультурно-оздоровчих заходів та у позакласній роботі) [30].

Корисною у ракурсі реформування системи освіти є інформація, наведена у монографії «Актуальні проблеми теорії і методики фізичного виховання» В. Ареф'єва [4] про якісні показники фізичних здібностей учнів, витoki їх сучасного тлумачення. Особливий інтерес викликав авторський аналіз змісту та методики фізичної підготовки дітей, який представлено через систему фізичних вправ. Особливу значущість має монографія «Особливості методики розвитку фізичних якостей учнів початкових класів загальноосвітньої школи» С. Присяжнюка [79].

У посібнику періоду незалежної України «Фізичне виховання в школі» за редакцією В. Ареф'єва та В. Столітенка висвітлено питання виховання молодших школярів на уроках фізичної культури, наведено короткі відомості з основ фізичної культури, особливості навчання рухів відповідно до базової програми з фізичної культури в школі та інших регламентуючих документів. Особливий інтерес для нас представляє опис розвитку рухових якостей з урахуванням хронологічного та біологічного віку учнів, а також схеми написання документів планування навчальної роботи з фізичної культури [101].

Корисні відомості містить посібник В. Ареф'єва «Сучасні стандарти фізичного розвитку школярів», зокрема про перелік характеристик стану організму школярів, методики визначення параметрів фізичного розвитку дітей різного віку та стану здоров'я науковець вказав на вплив фізичних вправ на динаміку фізичного розвитку та рівень фізичної підготовленості учнів [4].

У колективній монографії «Система фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл Польщі та України» (XVI - початок XXI століття): порівняльний аналіз» Е. Вільчковського, В. Пасічника, А. Цьося, Б. Шияна визначено особливості, тенденції та напрями еволюції системи фізичного виховання дітей в

Польщі та Україні від XVI ст. до наших днів. Представлено дуже цікавий цілісний аналіз, узагальнення й порівняння в історичному плані багаторічного досвіду становлення та розвитку національної системи фізичного виховання.

Цікавим вважаємо відомості М. Зубалія, котрий розкривав процеси становлення і розвитку змісту навчального матеріала шкільного предмета «фізична культура», розробляв та описував методики фізичного виховання учнів початкових класів з урахуванням вікових особливостей розвитку фізичних якостей [65].

Нашу увагу привернули такі аспекти фізичної культури, а отже, і фізичної підготовки учнів, які відзначили названі вище дослідники: місце фізичних вправ у житті, спільні риси та відмінності систем фізичної підготовки XX та XXI століття; використання засобів фізкультури для виховання дітей, у лікувальних цілях; розвиток видів фізичних вправ та методик фізичної підготовки; соціальна практика фізичної підготовки (ігри і змагання, системи оздоровлення).

Підсумовуючи огляд історіографії теорії та практики фізичної підготовки дітей молодшого шкільного віку вітчизняних та зарубіжних науковців XX та XXI століть можна сказати, що об'єднуючим фактором для них виступає наявність історико-педагогічних відомостей про зміну у часі організаційно-педагогічних засад фізичної підготовки учнів, молодшого шкільного віку зокрема, залежно від суспільного замовлення та державного устрою.

Як у XX, так і у XXI столітті, проблема фізичної підготовки молодших школярів цікавить фахівців з педагогіки, фізичної культури і спорту (переважна більшість робіт), спеціалістів у галузі історії України, спеціальної педагогіки та фізіології людини. Історико-ретроспективний аналіз надає підстави для висновку, що у XXI столітті науковий інтерес до розвитку української системи фізичного виховання зростає та має фундаментальний характер для реформування.

1. 2. Періодизація розвитку фізичної підготовки дітей в Україні другої половини ХХ століття та першої половини ХХІ століття

Однією з важливих методологічних проблем педагогіки, на думку багатьох дослідників, є питання періодизації – визначення певних періодів розвитку історико-педагогічного явища, оскільки ця процедура дозволяє фіксувати якісні та кількісні зміни у розвитку певного напрямку та розкривати перспективи майбутнього.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови періодизацію історії визначено як «поділ на періоди – проміжки часу, обмежені певними датами, подіями» [20, с. 753]. Під періодизацією історико-педагогічних процесів науковці зазвичай розуміють певну систематизацію, яка полягає в умовному поділі обраного процесу на окремі хронологічні періоди, які містять кількісно та якісно однорідні групи подій і відрізняються характеристиками, визначеними за обраним критерієм періодизації [14; 50; 58]. Зважаючи на зазначені вище тлумачення, під періодизацією розвитку фізичної підготовки молодших школярів розумітимемо логічне розмежування проміжків ХХ та ХХІ століть на окремі цілісні етапи відповідно до певної характеристики, яка дозволить виокремити самостійні часові періоди.

Як відомо з наукових джерел, критеріями періодизації історичних подій можуть виступати як формальні поняття, наприклад, десятиліття та століття, так і змістовні (діалектичні), такі як суспільний устрій або суспільно-економічні формації, способи виробництва, пануюча ідеологія, політичні трансформації (наприклад, революції, війни), зміна освітньої парадигми тощо. Погоджуючись з академіком О. Сухомлинською, вважаємо, що відповідно до критеріїв, які беруться за основу періодизації та від того, яким змістом наповнено той чи інший період, залежить траєкторія розгортання науководослідницького поля [94; 96, с. 47]. Критеріями періодизації

визначено: суспільно-політичні зміни, що призводили до зміни змісту чи структури загальної середньої освіти; реформи початкової освіти; розвиток педагогічної науки і практики, зокрема щодо фізичної підготовки учнів; зміст шкільної фізкультурної освіти.

Враховуючи те, що розвиток фізичної підготовки учнів відбувався під безпосереднім впливом суспільно-політичних процесів, було проаналізовано розподіл історії України на періоди, розмежування історичних подій в яких пов'язувалося з розвитком суспільства [43].

Оскільки реформи загальної середньої освіти, як і початкової школи, в ХХ столітті були пов'язані із соціально-економічним розвитком країни, враховують та беруть за основу наступну періодизацію розвитку історії УРСР у другій половині ХХ ст.:

I – 1945-1953 – повоєнна відбудова країни, припинення існування сталінського режиму;

II – 1953-1964 – Хрущовська «відлига», децентралізація системи державного управління;

III – 1964-1985 – «застій», повна монополія КПРС на владу;

IV – 1985-1991 – «перебудова», багатопартійність (кінцева точка – розпад СРСР)

V – 1991-теперішній час – роки Незалежної України.

Отже, період другої половини ХХ століття та першої половини ХХІ століття належить до нової історії, яка охоплювала як часи політичних криз, стагнації та гальмування розвитку суспільства на фоні жорсткої ідеологізації, педагогічної науки та практики зокрема, так і етапи підйому соціально-економічної сфери, розвитку суспільно-культурного життя.

У ракурсі періодизації розвитку фізичної підготовки дітей в Україні другої половини ХХ століття та першої половини ХХІ століття було проаналізовано кілька підходів до періодизації історико-педагогічних явищ, а саме: О. Сухомлинської – педагогічної думки в Україні [96], Н. Гупана – історії педагогіки України [29], О. Адаменко – української педагогічної науки [1],

Л. Березівської – реформування шкільної освіти в Україні ХХ століття [6], Б. Шияна та Т. Круцевич – теорії і методики фізичного виховання [21; 99], а також розвитку фізичної культури як наукової галузі та як шкільного предмету [35].

На основі культурно-антропологічного та цивілізаційного підходів О. Сухомлинська запропонувала періодизацію розвитку національної педагогічної думки в Україні з ІХ ст. й дотепер, де розмежувала такі етапи у виділеному нами періоді: «...шостий етап (1920-1991) розвитку української педагогічної думки за радянських часів, який охоплює 1933-1958 – українська педагогіка як складова «російсько-радянської культури»; 1958-1985 – українська педагогічна думка у змаганнях за демократичний розвиток; 1985-1991 – становлення сучасного етапу розвитку української думки в рамках радянського дискурсу» [96, с. 66].

У періодизації розвитку історико-педагогічної науки, запропонованою Н. Гупаном, науковцем взято до уваги зміни не лише в суспільному житті України у ХХ столітті, «а й у проблематиці, змісті, методології, підходах до вивчення педагогічних явищ на тому чи іншому етапі розвитку історико-педагогічної науки» [29]. З огляду на це, вчений розмежував періоди, серед яких:

- III (30-ті - перша половина 80-х років ХХ ст.) – розвиток вітчизняної історико-педагогічної науки на засадах марксистської методології;
- IV (друга половина 80-х – перша половина ХХІ ст.) – переосмислення історико-педагогічного процесу з нових методологічних позицій і створення національної науки [29].

Л. Березівська на підґрунті ретроспективного і системно-концептуального аналізу у процесах реформування шкільної освіти в Україні, з урахуванням суспільно-політичних, економічних і педагогічних детермінант, запропонувала періодизацію, в якій вчена виділила такі етапи: 1) контрреформа системи шкільної освіти як спроба її уніфікації в загальнорадянську

30-х - початку 50-х років; 2) реформа з метою зміцнення зв'язку школи з життям 1956-1964 рр. як складова дедалінізація суспільного життя; 3) часткові зміни і наростання стагнаційних явищ у шкільній освіті 1964-1984 рр.; 4) зародження демократичних змін на тлі реформи загальноосвітньої і професійної школи та визрівання національної реформи освіти (з 1984) [6, с. 410].

О. Адаменко на підґрунті аналізу розвитку педагогічної науки в Україні другої половини ХХ століття виокремила такі етапи розвитку дидактики (розділ педагогіки та теорії освіти, що розглядає проблеми навчання [1]):

- I - емпірично-теоретичний (накопичення матеріалу), 50-60-ті роки;
- II - теоретично-емпіричний (узагальнення накопиченого емпіричного матеріалу), 70-80-ті роки;
- III - дослідження більш крупних дидактичних систем, 90-ті роки, та такі етапи розвитку теорії виховання (багатоаспектного процесу формування особистості, створення умов для її розвитку): 1) I - панування радянської парадигми, 50-80-ті роки; 2) II - формування гуманістично й демократично спрямованої національної парадигми виховання, 90-ті роки [1].

Оскільки фізична підготовка учнів є складовою навчання і виховання, робимо висновок, що впродовж другої половини ХХ століття та першої половини ХХІ століття відбувається накопичення педагогічного досвіду фізичної підготовки молодших школярів як складової цілісної педагогічної системи підрастаючого покоління.

Інша дослідниця, Н. Клочко, розглядаючи процес змін у системі початкової освіти на урядово-адміністративному рівні, запропонувала такий розподіл етапів реформування початкової освіти в Україні:

- I - початок ХХ ст. - 1940 р. - перебудова початку масової шкільної освіти в Україні;
- II - 1940-1964 - реформування системи початкової освіти в період посилення трудового навчання;

- III – 1964-1984 – реформування системи освіти в період підвищення теоретичного рівня початкового навчання;
- IV – 1984-2000 – модернізація початкової освіти [49].

Тобто впродовж означеного періоду відбулося кілька реформ і контрреформ у системі початкової освіти, які призводили до змін її змісту та структури, які торкалися й фізичної підготовки учнів.

З огляду на періодизацією професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, запропонованою З. Онишковим:

- I – становлення вищої професійної педагогічної освіти (1956-1971 рр.);
- II – удосконалення вищої професійної педагогічної освіти в умовах реформування початкової школи (1972-1984 рр.);
- III – оновлення вищої професійної педагогічної освіти України (1985-1995 рр.) [16].

Слід звернути увагу, що саме у цій періодизації зазначається межа – 1971/1972 роки, яка співпадає з введенням нових навчальних планів і програм у початковій школі.

Відомий фахівець у галузі фізичної культури та спорту, професор Б. Шиян, вивчаючи практику фізичної підготовки дітей та молоді, запропонував широку періодизацію виникнення і розвитку фізичного виховання:

- I етап – IV-V ст. до н. е. - XI - XV ст.,
- II етап – епоха Відродження (XV - XVIII ст.),
- III етап – XIX - початок XXI ст. [21].

У розвитку вітчизняної науки про фізичне виховання науковець виокремив такі етапи:

- I – 20-ті роки XX ст. – етап творчого опанування історичної спадщини;
- II – 30-ті - початок 40-х рр. – етап конкретних методичних розробок з фізичного виховання;
- III – повоєнні роки – бурхливий розвиток науки про фізичне виховання на підґрунті психології, фізіології та інших наук;

- IV – сучасність – пошук шляхів підвищення ефективності фізичного виховання шляхом залучення інших наук [115].

Такий розподіл дуже загальний, тому доречніше звернулися до періодизації розвитку теорії та методики фізичного виховання іншого провідного науковця у цій галузі Т. Круцевич, яка запропонувала виокремити: «I – інтенсивний розвиток науки про фізичне виховання як біологічного обґрунтування рухової активності людини та складової частини виховання нової людини (1917 - початок 1970); II – інтеграція знань в єдину теорію фізичної культури (1970-1980-ті роки); III – пріоритетність особистісних потреб, необхідність організації активного дозвілля (90-ті роки ХХ ст., сучасність)» [99].

Отже, з точки зору розвитку системи фізичного виховання, ХХ та ХХІ століття відбувалося інтенсивне формування цієї самостійної наукової дисципліни, часом бурхливе й суперечливе, в процесі якого відбулося розмежування й уточнення змісту окремих наукових понять.

У процесі вивчення джерельної бази нашу увагу привернула й періодизація становлення та розвитку навчального предмета «фізична культура» в СРСР Ю. Железняка та В. Мінбулатова, які виокремили такі чотири періоди:

- I – проникнення навчальних дисциплін фізкультурної орієнтації до структури змісту загальної освіти;
- II – зародження вихідної навчально-методичної бази навчання предмета «фізична культура» (1920-1940 рр.);
- III – формування науково-методологічних основ як підґрунтя теорії та методики навчальної дисципліни (1950-1970 рр.);
- IV – трансформування науково-методичних основ у педагогічну систему навчального предмета та технологію її практичної реалізації (1980- кінець 1990 рр.) [35, с. 19].

Таким чином, впродовж ХХ та ХХІ століття формувалася структура і визначався зміст шкільного предмету «фізична культура», який до речі у різні роки мав різну назву – і «фізична підготовка», і «фізичне виховання», і «гімнастика»;

розроблялася його нормативна база та науково-методичне підґрунтя.

Оскільки нормативною основою системи фізичного виховання впродовж ХХ століття виступав фізкультурно-освітній комплекс ГПО, аналіз його історичної трансформації дає змогу виділити періоди:

- I – 1931-1939 - орієнтація на створення масового фізкультурного руху для молоді від 17-18 років до 32-35;
- II – 1939-1955 – розширюється структура комплексу, додається військове спрямування й теоретичні заліки;
- III – 1955-1972 – знижується вік до 13-14 років, подовжуються вікові рамки складання комплексу, який тепер охоплює більшу кількість громадян;
- IV – 1972-1984 – зменшено вікові норми до 10 років, спрощуються нормативи, комплекс отримує оздоровчу спрямованість;
- V – 1984-1991 – вікові рамки знижуються до 6-7 років, з'являються додаткові ступені [66].

Починаючи з 1972 р. комплекс ГПО виступає нормативною основою не лише навчальної програми з предмета «фізична культура» початкової школи, а й всієї радянської системи фізичного виховання.

Враховуючи напрацювання істориків України, педагогів та науковців у галузі фізичної культури і спираючись на власні міркування про процес розвитку фізичної підготовки молодших школярів в Україні у другій половині ХХ століття – першій половині ХХІ століття, а також на проаналізовані періодизації, які допомогли нам у визначенні реперних точок, а також у виборі критеріїв, пропонуємо таку періодизацію:

- I період – 1947-1959 рр. – повоєнне відновлення системи фізичної підготовки учнів початкової школи, яке відбувалося у два етапи: 1) 1947-1952 – збереження військової спрямованості фізичної підготовки учнів будь-якого віку; 2) 1952-1958 – перехід до фізичного виховання, яке було жорстко заідеологізоване;

- II період – 1959-1971 рр. – спортизації фізичної підготовки, в межах якого також виокремлено два етапи: 1) 1959-1966 – залучення до занять фізичними вправами через масові змагання; 2) 1966-1971 – перехід до системи фізичної підготовки, зміст якої формувався на демократичних засадах;
- III період – 1971-1984 рр. – контрреформування фізичної підготовки на базі фізкультурно-спортивного комплексу ГПО, з двома етапами: 1) 1971-1979 – законодавчо-нормативний; 2) 1979-1984 – накопичення конструктивного педагогічного досвіду з фізичної підготовки учнів, зокрема з використанням технологій спортивного тренування;
- IV період – 1984-2017 – початок об'єднання розрізаних елементів фізичної підготовки молодших школярів у педагогічну систему.
- V період – 2017 р. - по теперішній час – реформування системи освіти в Україні.

Зауважимо, що у запропонованій періодизації розвитку фізичної підготовки молодших школярів українських початкових шкіл у другій половині ХХ – першій половині ХХІ століття враховано не лише суспільно-політичні та галузеві чинники, а й передусім офіційно проголошені на урядовому рівні зміни у шкільній освіті, котрі, як правило, закріплювалися у відповідних документах (циркулярах, інструкціях, рекомендаціях, положеннях, постановах, законах).

Друга половина ХХ століття визначена із запровадженням нової навчальної програми з фізичної культури для учнів початкової школи, що стало одним з перших кроків з відновлення системи освіти у повоєнні роки. Крім цього, відбулись і деякі інші історичні події:

- географічно-територіальні – підписання радянсько-румунського договору (10 лютого 1947 р.), за яким до складу УРСР відходили Північна Буковина, Хотинщина, Ізмаїльщина;
- урядово-адміністративні – перші повоєнні вибори до Верховних Рад союзних республік, УРСР зокрема;

- суспільно-політичні – прийняття Постанови ЦК КП(б)У «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР» (29 серпня 1947 р.), що спричинило пік репресій в Україні на наступні кілька років;
- економічні – прийняття Постанови Ради Міністрів СРСР «Про проведення грошової реформи і скасування карток на продовольчі і промислові товари» (14 грудня 1947 р.), що вплинуло й на систему фінансування;
- організаційно-розпорядчі – проведення Колегії Міністерства освіти, яка поточний навчальний рік назвала «етапом у відбудові й зміцненні радянської школи на Україні» та перетворення Комітету з питань вищої школи при Раді Міністрів СРСР у Міністерство вищої освіти СРСР (відповідне міністерство було створено і в Україні) [8; 28];
- освітньо-культурні – створення Всесоюзної спілки з розповсюдження політичних та наукових знань (пізніше отримало назву «Знання»).

Перша половина ХХІ століття в педагогічній науці зумовлена прийняттям Закону «Про освіту».

Серед найголовніших процесів і подій I періоду (1947-1959 рр.), що безпосередньо вплинули на всі сфери життя в СРСР і державну політику в усіх галузях, освітньої зокрема, слід назвати такі:

- «холодна війна» (вплив на пріоритети фізичної підготовки)- протистояння двох військово-політичних блоків на чолі з СРСР та США з намаганням довести власну перевагу по всіх напрямках – ідеології, озброєнні, економіці і навіть, спорті, початок якої пов'язують з 1946 р.;
- заключення угод про дружбу і співпрацю з Румунією, Угорщиною, Болгарією, Фінляндією та Китаєм (лютий-квітень 1948 р.), що вплинуло на міжнародні зв'язки СРСР, зокрема щодо участі і проведення спортивних змагань та уявлення громадян про зміни у радянському повоєнному житті;

- ідеологічна кампанія проти генетики та розвитку нових напрямів фізіології, розпочата у 1948 році рішенням сесії Всесоюдної академії сільськогосподарських наук ім. В. Леніна – ВАСГНІЛ і спрямована на боротьбу з «вейсманізмом-морганізмом» та «ідеалістичною біологією», за утвердження «мічурінського вчення» [136];
- кампанія в закладах і установах Академії педагогічних наук СРСР щодо «викорінення ідеалістичної біології», яка була розпочата у вересні 1948 року і закликала використовувати у формуванні «нової людини» – будівника комунізму біологічне вчення Т. Лисенка (зауважимо, що на подальший розвиток педагогіки, як науки, та змісту шкільної освіти, як суспільно-громадської структури, опосередковано впливали й переслідування 1949-1951 років: квантової фізики, резонансної теорії у хімії та «космополітів» музики С. Прокоф'єва, творів М. Зощенка, поезії А. Ахматової тощо);
- активна пропаганда марксизму-ленінізму, широкий розмах якої пов'язаний з виходом четвертого видання праць В. Леніна та другого видання праць Ф. Енгельса та К. Маркса (1951 р.);
- розбудова філіалів Академії наук СРСР, відкриття нових науково-дослідних інститутів з найважливіших галузей знань, зокрема з еволюційної фізіології (початок 1950-х рр.), що сприяло розробці наукового підґрунтя теорії фізичного виховання;
- XIX і XX з'їзди Комуністичної партії Радянського Союзу, які визначали напрями реформування освітньої галузі та подальшого розвитку галузі «фізична культура і спорт» (1952 р. та 1956 р.);
- XI, XII і XIII з'їзди ВЛКСМ (1949 р., 1954 р., 1958 р.) та XI з'їзд профспілок СРСР (1954 р.), де також приймалися рішення щодо організації та здійснення фізичного виховання і оборонно-спортивної роботи з учнями загальноосвітніх шкіл;
- друга Всесоюзна гімнастична конференція, на якій уточнено й сформульовано завдання гімнастики (на той час

- шкільного навчального предмета, який змінив предмет «військова і фізична підготовка»), визначено основні засоби, види і зміст гімнастики, класифіковано гімнастичні вправи (листопад 1948 р.);
- включення СРСР до Міжнародного олімпійського комітету (1951 р.), що сприяло розвитку спорту вищих досягнень та теорії тренувань;
 - завершено перехід до обов'язкової семирічної освіти (1948-1953 рр.);
 - запроваджено загальноосвітню 10-річну школу «знання» або «навчання» (1952/53 н. р.);
 - зміна навчального предмету «фізична і військова підготовка» на «фізичне виховання» (1952 р.);
 - відновлення спільного навчання у середніх школах хлопців і дівчат (1954 р.);
 - перша Всесоюзна спартакіада школярів, в якій взяли участь учні різного віку з усіх союзних республік (1954 р.);
 - перехід на навчання за новими навчальними планами і програмами (1955/56 н. р.);
 - утворення нового типу школи – школи-інтернату, поділ класу на хлопців і дівчат на заняттях з фізичного виховання (1956 р.) [46; 80].

Впродовж 1957 року на численних нарадах у Міністерстві освіти СРСР обговорювалися питання стосовно оновлення змісту освіти; 29 квітня 1957 р. було схвалено нові навчальні плани для початкової, семирічної і середньої школи (10 років) з українською та російською мовами навчання [19; 67].

Серед державних документів періоду 1947-1959 рр., які визначали функціонування і розвиток системи освіти взагалі і початкової школи зокрема, назвемо такі: Постанову ЦК КП(б) України «Про заходи подальшого поліпшення роботи шкіл УРСР» (листопад 1946 р.), Постанови Ради Міністрів СРСР «Про скасування плати за навчання в старших класах середніх шкіл, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах СРСР» (червень 1956 р.) та «Про заходи підвищення якості підготовки

вчителя для загальноосвітньої школи» (серпень 1956 р.), а також наказ Міністерства вищої освіти СРСР «Про затвердження факультетів і спеціальностей широкого профілю педагогічних інститутів» (1956 р.), який започаткував експериментальну діяльність з підготовки вчителів початкових класів у педагогічних вишах УРСР [8].

Серед партійно-урядових документів, що визначали функціонування і розвиток галузі «фізична культура і спорт» на цьому історичному проміжку, вважаємо за необхідне відмітити такі: Постанова ЦК ВКП(б) «Про розвиток масового фізкультурного руху та зростання майстерності радянських спортсменів» (грудень 1948 р.), Постанова ЦК КП(б)У «Про подальший розвиток фізичної культури і спорту в Українській РСР» (червень 1949 р.), наказ Міністерства освіти УРСР «Про поліпшення фізичного виховання учнів шкіл і студентів педагогічних ВНЗ Української РСР» (1950 р.). Слід зауважити, що з 1948 року у партійних документах з'являються завдання «догнати і перегнати буржуазні рекорди в спорті», що переносило державні акценти з масової фізичної підготовки, учнів загальноосвітніх шкіл зокрема, на спорт вищих досягнень заради демонстрації переваг «соціалістичного способу життя» [8].

На думку багатьох сучасних науковців у названі роки відбувалося становлення фундаментальної науки про фізичне виховання підростаючого покоління. За цей період А. Гужаловським, Ю. Курамшиним, Л. Матвеевим, А. Новіковим, Б. Шином [73; 69; 75; 115] та ін. були сформульовані педагогічні закономірності фізичного виховання дітей і молоді; В. Белиновичем, М. Богеном, І. Бойчнеком, Л. Орловим [5; 11] розроблена теорія навчання руховим діям; Ю. Верхошанським, В. Заціорським, М. Линець та В. Філіним [59] – теорія розвитку рухових здібностей. Проте, системного теоретичного підґрунтя фізичної підготовки учнів створено не було.

Характерними рисами цього періоду ми вважаємо такі:

- заідеологізованість освіти, збереження військової спрямованості фізичної підготовки учнів, навіть початкової школи;

- гостра потреба не лише у навчальних приміщеннях, а й у підручниках, навчальних посібниках, навчальному приладді, спортивних знаряддях;
- поступовий відхід від політехнізму, перехід до вивчення основ наук;
- перманентне оновлення навчальних планів початкових шкіл;
- започаткування щорічних Всесоюзних спартакіад для школярів.

Отже, вивчення історичних джерел, державних і галузевих документів та педагогічної преси надало підстави для таких висновків і узагальнень щодо періоду 1947-1959 роки:

- пріоритетом державної політики у галузі освіти у повоєнні роки було забезпечення повноцінного функціонування усіх ланок галузі освіти, відновлення мережі шкіл;
- науково-технічна революція, яка розгорнулася в СРСР у 50-х роках, значно підняла роль науки, зокрема про людину та її фізичне виховання (хоча разом з науковими досягненнями у цей період спостерігалося й наукові нонсенси);
- оскільки після війни суттєво відчувалася нестача професійно підготовлених вчителів (причина – загибель та поповнення педагогічних складів шкіл людьми, які не мали педагогічної освіти, наприклад, фізичну культуру в більшості випадків викладали колишні військові-фронтовики), значна увага приділялася підготовці й перепідготовці педагогічних кадрів. Слід відмітити, що лише за четверту п'ятирічку було відкрито 73 нових педагогічних і вчительських інститути, що дозволило на початок 1958/59 н.р. забезпечити школам 1,9 млн. вчителів. Зауважимо, що за період 1947-1958 роки кількість середніх шкіл зросла вдвічі, в яких навчалось 16 млн. учнів [8].

Початком другого періоду (1959-1971 рр.) розвитку фізичної підготовки молодших школярів визначено прийняття Верховною Радою СРСР закону «Про зміцнення зв'язку школи з

життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (грудень 1958 р.) та прийняття відповідного закону Верховною радою УРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (квітень 1959 р.), які ставили нові завдання перед загальноосвітньою школою і оголошували курс на подолання відірваності «школи навчання» від життя [8; 26].

У цьому часовому інтервалі вважаємо за необхідне відмітити такі події і процеси:

- XXI, XXII, XXIII і XXIV з'їзди КПРС (1959 р., 1961 р., 1966 р., 1971 р.), в рішеннях яких наголошувалося на необхідності забезпечення загальноосвітніми школами «підготовки молоді до життя» [40];
- XII і XIII з'їзди профспілок (1959 р. і 1963 р.), XIV, XV і XVI з'їзди ВЛКСМ (1962 р., 1966 р. і 1970 р.), на яких відмічалося посилення ролі профспілок і комсомолу у реформуванні країни;
- I Всесоюзний з'їзд учителів (1968), II і III з'їзди учителів УРСР (1959 р. і 1963 р.), на яких зокрема підкреслювалося, що «на школу покладається обов'язок готувати освічених людей, які добре знають основи наук і, разом з тим, здатні до систематичної фізичної праці...» [63];
- створення в УРСР 28 експериментальних восьмирічних загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл, які працювали за окремим навчальним планом (1958 р.);
- перебудова школи за схемою: залишення початкових шкіл такими, якими вони є, або перетворення їх на шкільні філіали 11-річок (починаючи з 1959/60 н. р.);
- перехід на обов'язкову загальну середню освіту (1959-1966 рр.);
- створення батьківських комітетів і рад піонерів, які мали вагомий вплив на діяльність школи (1961 р.);
- виникнення нової наукової та навчальної дисципліни – теорії та методики юнацького спорту (початок 60-х рр.);
- перехід проведення Всесоюзних спартакіад для учнів з 1961 р. у дворічному режимі;

- започаткування в СРСР щорічних Всесоюзних науково-практичних конференцій з проблем фізичного виховання (1962 р.);
- законодавчо закріплене підвищення заробітної плати працівникам освіти, охорони здоров'я і закладів культури (1964 р.);
- перехід на нові навчальні плани з 1963/64 н. р., які відповідали тогочасним вимогам;
- створення Академією наук СРСР спеціальних комісій зі статусом загальносоюзного науково-педагогічного центру для розробки нового змісту середньої освіти (1964 р.);
- започаткування Всесоюзних змагань дитячих команд: з футболу – «Шкіряний м'яч», з хокею – «Золота шайба» (1964 р.);
- початок економічної реформи у руслі загальнополітичного курсу на прискорення науково-технічного прогресу, в результаті якої покращилося матеріально-технічне устаткування закладів освіти (1965-1966 рр.);
- створення Міністерства освіти СРСР і відповідного Міністерства освіти УРСР (1966 р.);
- перехід на 7-ми годинний робочий день, п'ятиденний робочий тиждень із двома вихідними, збільшення тривалості відпустки (1967 р.);
- перехід з 1966/67 н. р. на нові навчальні плани, які були розроблені спільно Академією наук СРСР та Академією педагогічних наук;
- змінено навчальний предмет «фізичне виховання» на «фізичну культуру» (1966/67 н. р.), додано 1 навчальну годину у 4-му класі на додаткові заняття фізичною культурою;
- запровадження з 1967/68 н. р. факультативних занять, зокрема й з фізичної культури;
- здійснено широкий педагогічний експеримент, спрямований на вивчення можливостей дітей 6-ти років засвоювати дії та знання (1965-1970 рр.);
- прийнято Статут середньої загальноосвітньої школи (1970 р.) [67].

Серед державних документів цього періоду, перш за все, слід назвати постанови Пленумів ЦК КПРС «Про роботу партійних і радянських організацій і рад народного господарства по виконанню рішень XXI з'їзду КПРС про прискорення технічного прогресу в промисловості і будівництві» (червень 1959 р.), «Про чергові завдання ідеологічної роботи партії» (червень 1963 р.), Постанову КПУ «Про підготовку до переходу шкіл республіки на нові навчальні плани і програми» (вересень 1966 р.) та Програму КПРС, прийняту на XXII з'їзді, які суттєвим чином позначалися як на змісті фізичного виховання учнів та шкільної освіти в цілому, так і на змісті окремих навчальних предметів. Вважаємо за необхідне звернути увагу й на прийнятий Верховною Радою СРСР у червні 1968 року Закон «Про затвердження Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб та сім'ю», в якому зокрема зазначалося: «виховання підростаючого покоління, розвиток його фізичних і духовних сил є найважливішим обов'язком сім'ї» [8] (нагадаємо, що до цього моменту відповідальність за виховання дитини несла школа).

До інших документів, що регламентували освітню галузь та галузь «фізична культура і спорт» віднесемо такі: Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про керівництво фізичною культурою та спортом» (травень 1959 р.), «Про дальше поліпшення керівництва розвитком науки і техніки в країні» (березень 1963 р.), «Про заходи по поліпшенню підготовки спеціалістів та вдосконалення керівництва вищою і середньою спеціальною освітою в країні» (вересень 1966 р.), «Про заходи подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» (листопад 1966 р.).

Наприкінці 1960-х років багато що змінилося: зійшла нанівець ідеологія «холодної війни», припинилася ізоляціоністська політика, вперше за роки радянської влади ідеї реформи освіти були винесені на громадське, всесоюзне обговорення, при цьому дискусії були ініційовані комуністичною партією, яка чітко регулювала всі процеси.

У цей період виходять з друку нові підручники, навчально-методичні посібники та інші вагомні наукові розробки, наприклад, підручники «Педагогіка» В. Белорусова та В. Шахвердова (1955 р.) та «Теорія і методика фізичного виховання» А. Новікова та Л. Матвеева (1968 р.), навчальний посібник «Теорія фізичного виховання» за редакцією І. Коряковського (1961 р.), методичний посібник «Теорія та методика фізичного виховання» (1966 р.) та ін., в яких було представлено оновлені підходи до фізичної підготовки учнів.

На підставі вивчення історичної літератури, державних документів та періодики, характерними рисами цього періоду назвемо:

- створення системи органів Партійно-Державного Контролю (ПДК), які мали вагомий вплив на діяльність закладів освіти;
- діяльність численних громадських організацій з широким колом повноважень, зокрема щодо фізичної підготовки дітей;
- подолання ситуації, коли «школа, даючи учням знання основ наук, недостатньо готує їх до життя» [70; 71];
- зростання ролі комсомолу та профспілок в оздоровленні та позашкільній роботі з фізичного виховання учнів, набуття заняттями фізичною культурою масовості;
- широке будівництво споруд (стадіонів, басейнів, гімнастичні зали) для занять фізичною культурою та дозвілля (парки культури та відпочинку);
- інтенсивний розвиток спеціалізованих розділів біологічних дисциплін (спортивна фізіологія, біомеханіка, біохімія), на підґрунті яких будувалася система підготовки спортсменів та загальна фізична підготовка учнів;
- збагачення змісту фізичної культури, набуття спортивної орієнтації;
- періодичне змінювання навчальних планів і програм початкової школи;
- перехід до систематичного викладання основ наук у загальноосвітній школі (предметного викладання);

- зростання якості навчально-виховного процесу початкової школи;
- розгортання підготовки нових, стабільних підручників і методичних рекомендацій для вчителів, до написання яких залучалися не лише провідні вчені, а й досвідчені вчителі.

Узагальнюючи зазначене вище, підсумуємо: другий період розвитку фізичної підготовки молодших школярів (1959-1971 рр.) вирізнявся інтенсивним розвитком системи початкової освіти, запровадженням політехнічного навчання, спортизацією фізичної підготовки учнів та активним залученням їх до масових фізкультурно-спортивних змагань.

Початок третього періоду розвитку фізичної підготовки молодших школярів (1971-1984 рр.) пов'язано з переходом початкової школи на новий зміст та структуру навчання, коли особлива увага надавалася проблемі взаємозв'язку навчання та розвитку молодших школярів.

Основними подіями та історико-педагогічними процесами цього періоду вважаємо:

- XXV і XXVI з'їзди КПРС (1976 р. і 1981 р.), які засвідчили кризу однопартійної системи та оголосили курс на демократію;
- перехід початкової школи на трирічне навчання за новими програмами та підручниками (1971/72 н. р.);
- введення для учнів початкової школи нормативів з фізкультурно-спортивного комплексу ГПО (1972 р.);
- започаткування Всесоюзних спортивних ігор для учнів «Старти надій» (1974 р.);
- створення лабораторії з проблем навчання та виховання дітей 6-річного віку в УНДПі (1976 р.);
- започаткування спортивно-оздоровчих таборів для дітей, що займаються у спортивних секціях (1976 р.);
- II Всесоюзний з'їзд учителів (1978 р.) та IV з'їзд учителів УРСР (1977 р.), де визнано необхідним вивчення і впровадження кращого досвіду роботи вчителів-новаторів і передових шкіл, а також використання досягнень педагогічної та психологічної наук [39; 81; 85];
- розробка нових навчальних програм (1981-1982 рр.).

У цей період науково-дослідні інститути активно розробляють питання щодо застосування та впровадження різних засобів фізичної культури, яка вважається одним з важливих чинників покращення здоров'я населення, підвищення ефективності праці, збільшення тривалості життя. У 1976 році було видано низку навчально-методичних робіт з метою реалізації підготовки, фізичної зокрема, вступу дитини до школи [12].

Серед державних документів того часу на увагу заслуговують такі: Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді та подальший розвиток загальноосвітньої школи» і відповідна постанова ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР (7 липня 1972 р.), в яких було поставлено завдання здійснити до 1975 р. перехід на нові навчальні плани і програми, підручники. Вважаємо за необхідне виокремити перший в СРСР закон в галузі освіти – «Основи законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту» (1973 р.), який містив окремий розділ про загальноосвітню школу [8]. Під час вивчення архівних документів привернула нашу увагу й спільна Постанова ЦК ВЛКСМ та ВЦСПС «Про внесення змін і доповнень до Положення про заміський піонерський табір» (1976 р.), в якій йшлося про оздоровлення дітей [82].

В якості характерних рис цього періоду можна назвати:

- проведення масштабних масових змагань з кількох видів спорту для учнів;
- наростання стагнаційних явищ не лише в політиці, а й в освіті;
- непомічання правлячою партією та державними установами педагогічного новаторства.

Отже, третій період розвитку фізичної підготовки молодших школярів вирізнявся, по-перше, тим, що містив законодавчо-нормативний етап; по-друге, тим, що в країні розширювалося коло педагогічних новацій, які не заохочувалися державою і не поширювалися на інші заклади.

Четвертий період розвитку фізичної підготовки молодших школярів (1984- 2017рр.), як і п'ятий (з 2017 року по теперішній час) пов'язаний з початком масштабних реформувальних загальноосвітньої школи, викликаних радикальними змінами політичного курсу країни.

Підсумовуючи наведені факти слід наголосити, що початкова освіта взагалі та фізична підготовка молодших школярів, зокрема впродовж другої половини ХХ – першої половини ХХІ століть, і за змістом, і за структурою зазнавала істотних змін і перетворень.

1. 3. Формация організаційно-методичних особливостей фізичної підготовки дітей передшкільного та молодшого шкільного віку

З метою розуміння ситуації, що склалася в системі початкової школи сьогодення, важливою складовою є аналіз формации організаційно-методичного підґрунтя фізичної підготовки дітей молодшого шкільного віку протягом ХХ та першої половини ХХІ століття, як основополагаючих періодів розвитку системи освіти вцілому.

На думку більшості дослідників історії та педагогіки, за кількістю та важливістю прийнятих державних документів, а також суспільно-політичних подій у проміжок часу другої половини ХХ століття – першої половини ХХІ століття мав вирішальне значення як для визначення структури та змісту початкової освіти, так і для організаційно-педагогічних засад фізичної підготовки молодших школярів.

Вважаємо за необхідне наголосити, що перший навчальний план для початкової школи (I-IV класи) з'явився у 1920/21 н. р. Ним визначалося п'ять навчальних днів, а шостий відводився для екскурсій, змагань (спортивних), культурного дозвілля. Для першої вікової групи (1-го класу) навчальні години не розподілялися за предметами, оскільки вона вважалася продовженням дитячого садка. У наступних класах навчання велося на предметній основі, зокрема був і навчальний

предмет «ігри і фізичні вправи» або «гімнастика (залежно від навчального округу) в обсязі 2 год. на тиждень [3; 34; 73]. Як бачимо, фізична підготовка учнів в українських середніх школах реалізовувалася від початку їх виникнення.

У 1926 р. було створено Центральне антропометричні бюро і з цього часу починаються дослідження фізичного розвитку підростаючого покоління, розробляються перші стандарти фізичного розвитку дітей і уніфікується методика вимірювань. Це надає підстави налагодити лікарський контроль за ростом і розвитком як окремих дітей, так і певних груп дитячого населення. Загалом у кінці 20-х - на початку 30-х років було створено самостійні Інститути охорони здоров'я дітей та підлітків та однойменні філії в Інститутах охорони материнства і дитинства у Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську, перед якими ставилося завдання розробки питань гігієни виховання, вивчення психофізичних особливостей дітей, розробки наукових та науково-практичних питань охорони здоров'я дітей та підлітків.

Наступні зміни у навчальному плані початкової школи відбулися у 1930/31 н. р. – тепер фізична підготовка молодших школярів мала здійснюватися в межах предмета «фізвиховання (гімнастика, спорт)» для 1-2 класів по 2 год. на тиждень та для 3-4 класів по 3 год. на тиждень. З цього року до складання навчальних програм залучалися провідні вчені, досвідчені методисти, шкільні вчителі та викладачі вишів.

Вивчення історичних документів [21; 33; 68; 76] надає підстави для висновку, що на початок 30-х років ХХ ст. в УРСР, як і в інших союзних республіках, сформувалася адміністративно-командна система управління галуззю «фізична культура і спорт», яка мала наступну структуру: політичне керівництво через його апарат; державні органи виконавчої і законодавчої влади; органи управління з питань фізичної культури та безпосередні виконавці.

Постанова «Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі» (серпень 1932 р.) започаткувала цілу

низку кроків, що докорінно змінили систему загальної середньої освіти. Перш за все це позначилося на створенні нового типу навчального плану, визначенні переліку і змісту навчальних предметів у кожному році навчання, розрахунку кількості годин, необхідної для вивчення окремого навчального предмета.

За новою навчальною програмою 1932 р., яка суттєво відрізнялася від попередніх, весь програмний матеріал для кожної шкільної групи (класу) розподілявся на такі модулі: фізичні вправи, теоретичні знання, фізкультурно- організаційні та санітарно-гігієнічні навички, навчальні нормативи. У «Зауваженнях» до програми містилися докладні методичні вказівки та роз'яснення щодо проведення «типового уроку фізкультурних вправ», гімнастики до початку навчальних занять, фізкультхвилинок, масових ігор, екскурсій та спортивних свят. У програмі були надані роз'яснення щодо планування навчальної роботи на рік, чверті та десятиденки. Містила програма й картку обліку рухових умінь школярів, тобто можна вважати, що з цього року було започатковано оцінювання рівня розвитку рухових якостей та формування рухових дій учнів [62; 97].

У 1933/34 н. р. знов оновлюється навчальний план початкової школи при тій самій структурі чотирирічного навчання, фізична підготовка здійснюється вже в межах навчального предмету «фізкультура» з тижневим навантаженням 2 год. для кожного класу. Саме з цього навчального року у більшості великих міст УРСР літні канікули учнів стали проводити організовано, зокрема у піонерських таборах міського і замиського, оздоровчого та військово-спортивного типу.

Постанова «Про структуру початкової і середньої школи» (травень 1934 р.) відміняла різноманітність шкіл і запроваджувала загальну для всього СРСР систему шкільної освіти, яка передбачала таку структуру загальноосвітньої школи: початкова школа (1-4 класи), неповна середня (5-7 класи) і середня школа (8-10 класи). З цього року система радянської

освіти набула послідовності і впорядкованості, яку зберігала до 1991 р. Цим документом групи реорганізовано у класи, право призначення завідувачів початкових шкіл та директорів неповних середніх і середніх шкіл передано НКО союзних та автономних республік, затверджено класно-урочну організацію навчання та введено розклад занять, визнано провідну роль вчителя [9; 97]. На думку багатьох науковців і практиків, всі ці заходи сприяли підвищенню результативності фізичної підготовки учнів, зокрема через уведення режимних моментів.

Аналіз різних документів другої половини 1930-х років засвідчив, що тепер фізична підготовка дітей та молоді сприймалася владою вже не як спосіб виховання здорового пролетаріату (робочої сили), а як мобілізаційний ресурс, спосіб підвищення військової (найперше) і вже потім – загальної підготовки дітей та молоді. Підтвердженням цього можна вважати факт масштабного відкриття дитячих спортивних шкіл та стадіонів по всьому СРСР. Показовою у цьому плані є шкільна навчальна програма з фізкультури 1937 року, яка стає більш орієнтованою на спорт: навчальний матеріал у ній класифіковано вже не за основними рухами, а за видами спорту [44; 77; 80].

Упродовж 1941-1945 років навчальні плани та шкільні програми розроблялися Комісаріатом оборони країни. У 1942/43 н.р. проголошено єдність процесу військової та фізичної підготовки учнів усіх вікових категорій і затверджено нову програму: «Військово-фізичної підготовки учнів початкових і 1-4-х класів неповних середніх і середніх шкіл» [12; 46]. Головними завданнями фізичної підготовки молодших школярів тепер визнавалося укріплення і розвиток організму шляхом гімнастичних вправ та воєнізованих ігор, виховання сміливості, спритності, витривалості, організованості та почуття товариськості, навчання строю. Вправи на гімнастичних снарядах вилучено з програми як неефективні в умовах шкільного уроку, додатковий матеріал також було відмінено. Зміст навчального матеріалу з фізичної підготовки учнів 1-4-х класів склали нескладні гімнастичні вправи загально-розвиваючого

характеру, традиційні рухливі ігри, прості базові вміння і навички лижної підготовки [34; 46].

Не зважаючи на тяжкий економічний та зовнішньополітичний стан країни, впродовж 1941-1945 рр. урядом було прийнято низку важливих постанов щодо системи шкільної освіти, в яких зокрема запроваджувалося навчання дітей з 7-ми річного віку, організація роздільного навчання хлопчиків і дівчаток (1943 р.); п'ятибальної системи оцінювання навчальних досягнень і поведінки учнів (1944 р.); відкриття дитячих будинків для дітей-сиріт, випускних іспитів по закінченню початкової і середньої школи (1944 р.).

Постанова ЦК КП(б) «Про розвиток позашкільної роботи з дітьми» приписувала місцевим органам освіти і школам активізувати роботу з дітьми у літній період, налагодити роботу гуртків, з фізичної культури та спорту зокрема. Комітетам з фізичної культури та спорту пропонувалося надавати допомогу школі в організації фізичної підготовки учнів та проведенні спортивних змагань і свят [5; 9; 13; 74].

У навчальному плані на 1946/47 н. р. для учнів 1-4 класів все ще залишається предмет «Військова і фізична підготовка» з тижневим навантаженням по 1 год. у 1-2 класах та по 2 год. у 3-4 класах. У постанові ЦК КП(б) України «Про заходи щодо подальшого поліпшення роботи шкіл УРСР» (листопад 1946 р.) було зазначено, що Міністерство освіти (реорганізований Народний комісаріат освіти) «по суті не займалося створенням високоякісних підручників і програм, які відповідають сучасним вимогам радянської школи» [16; 29; 74].

Аналіз архівних документів дозволив встановити, що у 1947-1951 рр. до навчальних планів початкових, семирічних і середніх шкіл перманентно вносилися зміни. При цьому змінювався зміст, спрямованість та структурно-організаційна складова фізичної підготовки учнів, молодшого шкільного віку зокрема. Ґрунтуючись на змістовному аналізі документів, погоджуємося з академіком О. Сухомлинською, яка другу половину 40-х - початок 50-х років ХХ стоїття назвала

«кристалізацією шкільних навчальних курсів, утвердження знаннієвої парадигми в шкільній освіті» [74; 82; 95].

Постановою ЦК ВКП(б) «Про хід виконання Комітетом у справах фізичної культури і спорту директивних вказівок партії та уряду про розвиток масового фізкультурного руху в країні та підвищення майстерності радянських спортсменів» (грудень 1948 р.) всі партійні, радянські, комсомольські та профспілкові організації зобов'язувалися долучатися до забезпечення розвитку фізичної культури серед населення міста і села, а також сприяти поліпшенню ситуації щодо фізичного виховання школярів: проводити позакласну фізкультурну роботу в гуртках, секціях, юнацьких спортивних школах тощо [9]. На виконання окреслених постановою завдань у цьому ж році виходить наказ Міністерства трудових резервів СРСР «Про заходи щодо покращення навчальної та масової фізкультурно-спортивної роботи в навчальних закладах», яким директори шкіл зобов'язувалися проводити ранкову гімнастику для учнів та щотижневі 6-годинні «інструкторсько-методичні» заняття для інструкторів і вчителів фізичного виховання з метою підвищення їх кваліфікації, а також – організувати придбання спортивного інвентарю та одягу загально-го користування за рахунок учнів [9]. У цьому ракурсі відмітимо й наказ Міністерства освіти УРСР «Про розвиток позашкільної роботи з дітьми» (травень 1948 р.), який зобов'язав міські та обласні відділи народної освіти не лише з'ясувати стан роботи позашкільних закладів освіти, а й ширше розгорнути роботу з дітьми в літній період, а також масову, гурткову роботу з фізкультури та спорту [9].

Як засвідчує аналіз джерелознавчої бази, лікарський контроль за фізичним вихованням дітей і підлітків у період 1951-1966 роки здійснювався відповідно до Положення про медичний контроль над тими, хто займається фізичною культурою і спортом, затвердженого Міністерством охорони здоров'я (жовтень 1951 р.) [30; 32; 54; 55; 104] та наказу Комітету в справах фізичної культури і спорту «Про підвищення якості

лікарського контролю над тими, хто займається фізичною культурою і спортом» (травень 1952 р.). Відмітимо, що цей контроль вибудовувався з урахуванням анатомо-фізіологічних особливостей дітей, а одним з його головних завдань було лікарське спостереження за здоров'ям учнів – з цією метою у навчальних закладах проводилися систематичні, медичні обстеження; первинні, перед початком занять фізичною культурою, повторні та додаткові (перед участю у змаганнях, перед поновленням занять після захворювання чи травми) [9].

У 1957/58 н. р. практично всі школи в УРСР перейшли на нові навчальні плани, що було пов'язано з поширенням процесів політехнізації школи. Якщо у старших класах відбулися зміни у переліку та кількості навчальних предметів, то у початковій школі практично нічого не змінилося (за виключенням зміни предмету «ручна праця» на предмет «праця» з навантаженням 1 год. на тиждень) [63]. Фізичне виховання з тижневим навантаженням 2 год. залишилося без змін.

Принципова зміна ситуації відбувалася з прийняттям першого в освітній сфері Закону СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (грудень 1958 р.). Таким чином радянський уряд розпочав офіційне реформування середньої школи, що тривало до середини 1960-х рр.

З метою покращення підготовки випускників шкіл до практичної діяльності передбачено збільшення кількості годин на опанування учнями виробничими навичками. На жаль, про необхідність здійснення саме фізичної підготовки школярів у законі не йшлося, проте, починаючи з цього моменту, у нових великих будинках, які заселялися мешканцями, виділялися кімнати для проведення позашкільної роботи з фізичної культури, що свідчило про визнання її важливості у вихованні підростаючого покоління [9].

У 60-х роках продовжувала розширятися й мережа дитячих таборів (спортивних і оздоровчих зокрема), значну увагу

держава стала приділяти здоров'ю дітей. З метою регламентації діяльності таборів затверджується Положення «Про оздоровчий табір для учнів 9-11 класів середніх шкіл» (травень 1962 р.), яке регламентувало структуру та зміст роботи, кадрове забезпечення, вимоги до техніки безпеки, фінансування [9; 99].

У вересні 1965 р. навчальні програми були підготовлені й затверджені, у визначених АПН СРСР 28 експериментальних школах розпочалася їх апробація. Відмітимо, що в експериментальному навчальному плані предмет знов отримав назву «фізична культура» з тижневим навантаженням 2 год.

У серпні 1966 р. Рада Міністрів СРСР приймає важливу Постанову «Питання розвитку фізичної культури і спорту», в якій Міністерствам освіти союзних республік приписувалося збільшити з 1966/67 н. р. кількість уроків фізичної культури до двох годин на тиждень для всіх типів шкіл. Крім цього, документ вимагав «збільшити асигнування на спортивно-масову роботу, придбання спортивного інвентарю та обладнання в школі... і вжити заходів до створення протягом двох-трьох років площинних спортивних баз і містечок, які забезпечують виконання програми фізичного виховання у школах» [9]. Більше того, розширення матеріально-технічної бази за рахунок «споруд, незалежно від відомчої належності», які мали безкоштовно стати «загальнодоступними для занять фізичною культурою і спортом в денний час разом з обладнанням та інвентарем для проведення уроків фізкультури та спортивно-масової роботи зі школярами» [9].

Про посилення контролю з боку держави за фізичним розвитком і фізичною підготовкою учнів свідчить і сформульована у цьому документі вимога «утворити у міністерствах освіти союзних республік відділи фізичного виховання і ввести посади інспекторів по фізичному вихованню в обласних, крайових і міських відділах народної освіти» [9]. Зверталася увага і на поліпшення кадрового забезпечення, оскільки Комітету з фізичної культури та спорту при Раді Міністрів СРСР, Міністерству

освіти СРСР та центральним радам спортивних товариств пропонувалося «вести систематичну роботу з підвищення кваліфікації учителів фізкультури, викладачів фізичного виховання, тренерів та інших фахівців з фізичної культури і спорту» [83].

Прагнучи досягнути повної уніфікації середньої школи, у 1970 році державною постановою затверджується новий Статут середньої загальноосвітньої школи, який дозволяв, залежно від місцевих умов, відокремлювати початкові школи (1-3 класи), 8-річні школи (1-8 класи) та середні школи (1-10 класи). Документом визначалися організаційні та режимні моменти, максимальне навчальне навантаження, яке для учнів початкової школи склало 24 год. на тиждень. Зокрема у статуті зазначено таке: «у школі в установленому порядку створюються і діють первинні організації різних добровільних товариств та колективи фізичної культури» [64; 65; 79]. Також у статуті зазначалося, що кожна школа повинна мати спортивний зал та спортивні майданчики, а також зону для відпочинку.

У 70-ті роки ХХ століття відбулися кардинальні зміни у початковій школі, а саме: скорочення терміну навчання з 4-х річного до 3-х річного та зменшення кількості обов'язкових навчальних занять (окремі предмети було перенесено до основної школи). Основними завданнями початкової освіти тепер виступали: формування світогляду молодших школярів, здатності розуміти прекрасне, оцінювати основні події суспільного життя та висловлювати своє ставлення до них; озброєння дітей міцними знаннями, уміннями та навичками з читання, письма, математики та інших навчальних предметів, що мають важливе практичне значення в житті та трудовій діяльності дітей; максимальний розвиток у дітей спостережливості, мислення, уваги, пам'яті, волі, що мали забезпечувати підвищення загального рівня розвитку школярів, формування прийомів навчальної діяльності [6; 39]. Навчальне навантаження учнів, як і кількість годин, відведених на фізичне виховання, при цьому залишилися без змін.

Відмітимо, що перехід з 1970-1971 н. р. на новий зміст освіти означав і перехід на нові навчальні програми, в основу яких було покладено проекти, запропоновані секцією початкового навчання Інституту загальної і політехнічної освіти у співавторстві з лабораторією навчання Інституту психології АПН РРФСР (на чолі з Н. Менчинською), кафедрами педагогіки і методики початкового навчання Ленінградського (на чолі з Л. Люблінською) та Свердловського (на чолі з Л. Мельчаковим) педагогічних інститутів. Змістовний аналіз програм дозволив виокремити такі провідні ідеї, що закладалися в основу початкової освіти на початку 70-х років: 1) посилення уваги до трудового навчання учнів; 2) введення до навчального плану факультативів як часткової диференціації навчального плану; 3) зростання пояснювальних елементів у навчальних програмах та їх деталізація [23]. Як бачимо, ні про фізичний розвиток, ні про фізичне вдосконалення через фізичну підготовку до життя чи подальшого навчання мова не йшла. Фізичну підготовку учнів 1-3-х класів передбачалося здійснювати в межах навчального предмета «фізична культура» з навантаженням 2 год. на тиждень.

Наголосимо, що одним з розповсюджених у 1970-ті роки типів 30Ш була школа з продовженим днем (оскільки батьки до вечора були зайняті на виробництві). Саме ці школи мали виключно широкі організаційні можливості для здійснення фізичної підготовки учнів. Так, у листі Міністерства освіти СРСР «Про вдосконалення роботи в групах продовженого дня загальноосвітніх шкіл» (1972 р.) зазначалося, що у групах продовженого дня одну-дві години на тиждень педагоги мають займатися із дітьми спортивними іграми та фізичними вправами [3]. Як засвідчує аналіз педагогічного досвіду, групи продовженого дня позитивно впливали на фізичний розвиток і стан здоров'я дітей і через те, що тут привчали дітей до режиму, формували навички організованості та дисциплінованості через чіткий розпорядок життя і забезпечення певного ритму в роботі.

Наступним типом школи, що набувала поступового розвитку, була школа з поглибленим вивченням окремих предметів. На початок 1971/72 н. р. в УРСР працювало 173 таких школи, перевага в яких надавалася мовам та предметам природничо-математичного циклу, поодинокі були й спортивні школи. Тодішній міністр освіти УРСР О. Маринич у статті «Проблеми політехнічного навчання та підготовки учнів середніх шкіл до трудової діяльності» (1972 р.) наголошував на необхідності поглибленого вивчення окремих предметів, посилення практичної підготовки учнів, проте все це не стосувалося фізичної підготовки школярів [32; 45]. Вивчення навчальних планів шкіл з поглибленим вивченням окремих предметів засвідчило відсутність наступності щодо початкової школи – навчальний план був однаковий для всіх. Питання, пов'язані з фізичною підготовкою, у таких школах додатково вивчалися в межах факультативних курсів, спрямованих на підвищення загального розвитку особистості, зокрема з анатомії та фізіології людини.

Впродовж 1971/72 н. р. Міністерством освіти УРСР було проведено моніторинг навчальної діяльності молодших школярів, результати якого було опубліковано лабораторією початкового навчання НДІ педагогіки УРСР «Три роки за новими програмами» (1972 р.). У цих аналітичних матеріалах зазначалося, що «початкова школа мала формувати в учнів науковий світогляд, виховувати високі моральні якості, волю і почуття; збагачувати школярів міцними знаннями, прищеплювати їм уміння і навички, які мають важливе значення для систематичного вивчення основ наук; розвивати мислення, уяву, мову, пам'ять, пізнавальні здібності дітей, формувати прийоми навчальної діяльності, у тому числі – здатність самостійно розширювати свої знання» [52]. І знову жодним словом не згадувалося про фізичний розвиток чи фізичну підготовку учнів.

Загалом схвальний відгук про перехід до нової системи початкової освіти спонукав до подальших пошуків шляхів оптимізації початкового навчання. Так, у 1971/72 н. р. сектором

початкового навчання науково-дослідного інституту змісту та методів навчання АПН СРСР (під керівництвом члена-кореспондента АПН СРСР М. Кашина) було розпочато експеримент з навчання дітей шестирічного віку. Результати експерименту, за яким спостерігали не лише педагоги та психологи, а й лікарі, гігієністи та фізіологи, засвідчили ефективність раннього навчання дітей, успішність проходження ними програми, призначеної для семирічних школярів. Діти, які розпочинали навчання в школі з шести років, випереджали своїх ровесників за всіма показниками фізичного та розумового розвитку [30]. Разом з цим, фізіологи відмітили швидшу втомлюваність шестирічних дітей порівняно з дітьми, старшими за них на один рік, зниження у них працездатності наприкінці дня й тижня. Їхні спостереження свідчили про погіршення стану здоров'я учнів: зниження маси тіла при збільшенні зросту, відсутності збільшення життєвого об'єму легенів, зниження гемоглобіну тощо. Виходячи з отриманих даних, вони наголошували на необхідності скорочення тривалості уроку (до 30-35 хв.) і зміні навчального режиму, оскільки більшість шестиліток не дотримувались норм відпочинку, оптимальних для свого віку. Крім того, вони визнали програму, призначену для семирічних дітей, непридатною для дітей шести років через незначну частку занять, спрямованих на фізичний розвиток (фізкультура, ритміка, рухливі ігри тощо) [30].

На перебіг організаційно-педагогічної діяльності шкіл значно вплинули Рішення колегії Міністерства освіти УРСР «Про роз'яснення і виконання «Основ законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту» (липень 1973 р.) та постанова «Про стан народної освіти і заходи щодо подальшого вдосконалення загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти в СРСР» (липень 1973 р.) [3]. На виконання завдань, визначених цими документами, запроваджуються нові навчальні програми для початкових класів на 1973/74 н. р., де у програмі з фізичної культури було зазначено: «фізичне виховання спрямоване на фізичне вдосконалення учнів, з

метою підготовки їх до подальшого життя, до суспільно корисної праці, до захисту Батьківщини» [3].

Основними завданнями фізичного виховання молодших школярів програмою визначено: укріплення здоров'я, сприяння правильному фізичному розвитку і закалюванню учнів; навчання природним видам рухових дій – ходьбі, бігу, стрибкам, метанню, лазінню, рівновазі; розвиток рухових якостей, переважно спритності і швидкості; формування навичок правильної постави при статичних позах і рухах, навчання правильному поєднанню рухів і дихання; прищеплення гігієнічних навичок, необхідних при заняттях фізичними вправами; виховання стійкого інтересу і звички до занять фізичною культурою [3].

Зміст уроків складали природні види рухів, включаючи акробатичні й танцювальні вправи, та рухливі ігри з елементами загально розвиваючих вправ; крім цього програма передбачала фізкультурні заходи в режимі навчального дня та фізкультурну діяльність у позаурочний час. Заплановано було й отримання учнями певних теоретичних відомостей про руховий режим школяра, догляд за тілом і оджею для фізичних вправ тощо [45].

Важливу роль відіграв і пізніше прийнятий Закон СРСР «Про затвердження основ законодавства СРСР і союзних республік про охорону здоров'я» (1979 р.), в якому значну увагу приділено фізичній культурі як одному з головних профілактичних засобів укріплення фізичного здоров'я. Зокрема у статті 49 Закону визначено підгрунття організації фізичної культури, спорту і туризму [3].

Отже, з початку 1970-х років акцент у розвитку шкільного фізичного виховання почав зміщуватися з вирішення освітніх завдань щодо оволодіння спортивними навичками на розв'язання оздоровчих завдань через розвиток основних фізичних якостей учнів, тобто через використання засобів фізичної підготовки. У 1975 р. було запроваджено нову програму з фізичної культури, яка окрім вже традиційних танцювальних вправ,

включала художню гімнастику (для дівчаток). Саме з цього року розпочалося активне використання метода «колового тренування» [25], основу якого складало серійне повторення вправ у процесі послідовної зміни «станцій».

У грудні 1976 р. виходить наказ Міністерства освіти УРСР «Про заходи по організації роботи в підготовчих класах загальноосвітніх шкіл» [3], відповідно до якого було організовано підготовчі класи для навчання дітей з шестирічного віку при дитячих садках та загальноосвітніх школах Закарпатської, Одеської, Кіровоградської, Чернівецької і Черкаської областей (всього було задіяні двісті шкіл). У НДІП УРСР було створено відділ навчання шестиліток (під керівництвом Н. Скрипченко), співробітники якого здійснювали науковий супровід експерименту на території республіки.

За навчальним планом таких класів на 1976/77 н. р., підготовленим під керівництвом О. Савченко, на заняття з предмету «фізкультура, рухливі ігри» передбачалося 5 год. на тиждень, а на заняття з «музики, співів і ритміки» – 3 год. на тиждень [44]. Як бачимо, третина всього навчального часу відводилася на фізичну (рухову) підготовку дітей.

У другій половині 1970-х років уряд знов наголошував на тому, що школа зобов'язана допомагати учням в оволодінні глибокими знаннями і трудовими навичками. Так, у прийнятій Постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про подальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» (грудень 1977 р.) підкреслювалася необхідність забезпечення підготовки всебічно розвинених «будівників комуністичного суспільства» і визнавалася важливість єдності навчання і виховання, тісного взаємозв'язку розумового, трудового (формування простих рухових умінь) і морального виховання [3]. Проте, нічого не зазначалося про фізичне виховання чи фізичну підготовку дітей та підлітків. Відмічалася у документі й необхідність створення бібліотечних фондів підручників, згадувалося також про ефективність використання науково-методичних журналів для

надання дієвої допомоги вчителям, школі, родині та нічого не говорилося про необхідність видання підручників та іншої навчальної літератури з фізичної культури та спорту.

Зважаючи на зниження попиту у другій половині 1970-х років на заняття фізичними вправами з боку дітей та молоді, держава вжила ряд заходів для популяризації фізичної культури. Так, спільною постановою секретаріату ВЦРПС, секретаріату ЦК ВЛКСМ, Комітету з фізичної культури та спорту при Раді Міністрів СРСР та Президії ЦК ДОСААФ СРСР «Про заходи з подальшого розвитку фізичної культури та спорту за місцем проживання населення у світлі завдань, поставлених XXV з'їздом КПРС» (квітень 1977 р.) [3] закликалося до створення при житлово-експлуатаційних організаціях спортивних клубів і технічно-спортивних гуртків, популяризації їх діяльності. Відмітимо, що цією постановою Міністерство охорони здоров'я СРСР та Міністерство освіти СРСР зобов'язувалися розробити і здійснити заходи, спрямовані на охорону здоров'я та фізичний розвиток учнів, до яких вони мали включити періодичний медичний огляд дітей, покращення санітарно-гігієнічного стану шкіл, систематичну організацію профілактики дитячих захворювань, масову участь школярів у фізкультурно-спортивних заходах, а також придбання для шкіл спортивного обладнання, збільшення виробництва спортивного одягу та взуття [3]. Академії медичних наук СРСР та Академії педагогічних наук СРСР приписувалося розробити медико-педагогічні рекомендації й орієнтовний режим дня школярів (Додаток Б) Загалом постанова наголошувала, що треба «більше проявляти піклування про охорону праці та відпочинку дітей» [3].

Вивчення документів другої половини 1970-х років показало, що перехід на новий зміст освіти у цілому завершився до 1977 року. Тому у Постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про подальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» (22 грудня 1977 р.) йшлося про наступні зміни у навчальних планах та програмах

[44]. Ці питання обговорювалися й на четвертому з'їзді вчителів (1977), де було прийнято рішення про необхідність «глибокої наукової розробки індивідуалізації та диференціації навчання» [4].

Покращенню матеріально-технічного забезпечення розвитку фізичної культури була присвячена постанова Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого розвитку фізичної культури і спорту» (1978 р.), якою передбачалося будівництво спортивних споруд для організації фізкультурно-спортивної роботи з населенням. Уряд зобов'язав Міністерство охорони здоров'я СРСР підняти профілактичну роботу у школах на новий рівень і посилити лікарський контроль за фізичним розвитком і здоров'ям школярів, а спільно з Міністерством освіти СРСР – вдосконалити систему заходів, що забезпечуватимуть всебічний розвиток і укріплення здоров'я учнів [3; 31; 33; 35].

У 1978 р. колегія Міністерства освіти УРСР ввела в дію Положення «Про загальноосвітні школи з продовженим днем і групи продовженого дня», в якому було детерміновано організаційно-педагогічні засади діяльності таких закладів. В Інструктивному листі Міністерства СРСР «Про роботу шкіл і груп продовженого дня» (1979 р.) наголошувалося на зростанні кількості й важливості таких закладів і вказувалося на низку недоліків їх діяльності, серед яких було й скорочення прогулянок на свіжому повітрі [3]. Покращити роботу з фізичної підготовки мало затверджене у 1979 р. «Положення про фізичне виховання учнів загальноосвітньої школи», в якому, зокрема уточнювалося, що фізичне виховання підростаючого покоління «служить цілям всебічного розвитку школярів, їх підготовки до життя, праці та захисту Батьківщини». З огляду на це, окрім завдання «зміцнення здоров'я школярів», висувалися й такі: «розвитку фізичних здібностей, розширення функціональних можливостей організму, формування рухових навичок і умінь, виховання активної життєвої позиції» [3], розв'язання яких безпосередньо пов'язано з фізичною підготовкою учнів.

У цьому ж році затверджується інше важливе положення «Про експериментальні класи вирівнювання знань середньої загальноосвітньої школи УРСР», в якому зазначалося, що «це ефективна форма індивідуалізації навчання» [30]. Вони відкривалися саме для учнів 1-3 класів, які через фізичну ослабленість, хворобу чи тимчасову затримку у розвитку були неуспішними в основній школі. Такі заклади містили й групи продовженого дня.

На початку 1980-х років у партійних документах знов відмічалось різке погіршення стану фізичного здоров'я школярів. У статистичних звітах того часу зазначалося, що 50 % учнів мають порушення опорно-рухового апарату, 43 % потерпають від різних хронічних захворювань, у 63 % зареєстровано порушення постави, а 33 % дітей мають обмеження у стані здоров'я [40]. Як бачимо, всі показники мають безпосереднє відношення до фізичного розвитку і залежать від ефективності фізичної підготовки дітей, вони є наслідками неякісної організації навчально-виховного процесу з фізичного виховання. Отже, очевидним став той факт про те, що два шкільні уроки фізичної культури на тиждень не можуть компенсувати дефіцит рухової активності молодших школярів. Така кількість часу не дозволяє сформувати в учнів ані потреб, ані звички до систематичних занять фізичною культурою.

У 1980 р. наказом Міністерства освіти СРСР затверджується «Типове положення про піонерський табір» та приймається документ «Про заходи щодо подальшого поліпшення організації відпочинку учнів шкіл» [3]. Їх метою було покращення ситуації з оздоровленням та відпочинком учнів, задля чого передбачалося введення посад інструктора-методиста з фізичної культури і спорту та інструктора-методиста з туризму. Вивчення педагогічного досвіду організації літніх таборів на цьому часовому відрізку надало підстави для констатації факту певного формалізму у підходах таких працівників до виконання посадових обов'язків.

У 1981 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про переведення в порядку експерименту учнів

початкових класів ряду загальноосвітніх шкіл на п'ятиденний навчальний тиждень і введення навчання дітей з 6-річного віку» [36]. У результаті комплексного експерименту, що здійснювався в декількох районах Української республіки, було доведено можливість і доцільність систематичного навчання дітей з шести років, а також визначено форми організації навчально-виховного процесу, зміст і методи навчання; підготовлено навчально-методичні та дидактичні матеріали; виявлено особливості навчання, виховання і розвитку дітей у нових умовах; вивчено економічні, кадрові, управлінські аспекти переходу до навчання дітей з шести років тощо [36]. Як бачимо, попередній експеримент тепер було реалізовано в цілому по країні.

Завершення переходу до обов'язкової середньої освіти в СРСР було задекларовано XXVI з'їздом КПРС (1981 р.), який проголосив новий курс і «нові» завдання в галузі освіти: підвищення якості навчання, трудового і морального виховання в школі; зміцнення зв'язку навчання з життям; ліквідація формалізму щодо оцінки результатів праці учителів та учнів [3; 40]. Це спричинило нову хвилю оновлення змісту освіти, що й відтворилося у розробці навчальних планів і програм на 1981-1982 н. р. Тепер учні 1-3 класів мали набувати у початковій школі й до закінчення 8-річної школи повинні були оволодіти знаннями про найважливіші сфери трудової діяльності та робочі професії.

У рішеннях з'їзду було вказано й на спрямування зусиль на забезпечення фізичній культурі масового характеру – «фізична культура повинна входити у повсякденне життя широких верств населення, особливо дітей» [40]. На виконання рішень передбачалося поліпшення умов для занять фізичною культурою і спортом та режиму експлуатації діючих спортивних баз; розвиток у навчальних закладах масових форм занять фізичною культурою та спортом; збільшення кількості оздоровчих піонерських таборів, спортивних баз; розширення виробництва спортивного інвентарю. З цього року стало

обов'язковим включення показників розвитку фізичної культури і спорту до планів роботи навчальних закладів.

На виконання названих рішень з'їзду було прийнято спільну постанову ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про дальше піднесення масовості фізичної культури і спорту» (вересень 1981 р.), в якій зазначалося про необхідність введення до державних планів економічного і соціального розвитку суспільства основних показників розвитку фізичної культури і спорту. Цей факт свідчив про початок нового етапу вдосконалення керівництва галуззю «фізична культура і спорт» з боку радянських органів та посилення державної уваги до планування її розвитку на науково-аналітичному підґрунті.

Наголосимо, що станом на 1 січня 1981 р. в УРСР нараховувалося майже 6,5 мільйонів учнів ЗОШ, понад 20 тисяч вчителів фізичної культури, 89 % з яких мали спеціальну освіту; у школах було обладнано понад 10 тисяч спортивних залів, понад 5 тисяч тирів, 55 тисяч спортивних майданчиків, 35 басейнів; до регулярних занять у спортивних секціях залучалися понад 3 млн школярів [40]. Ця статистика звучала не лише з трибуни з'їзду, а обговорювалася на шпальтах періодичних видань. При цьому майже ніде не зверталася увага на те, що біля 44 % українських шкіл не мали спортивних залів, а отже, – не реалізовували у повному обсязі фізичну підготовку учнів.

Намагаючись змінити ситуацію, у 1981 році Рада Міністрів СРСР приймає постанову «Про подальший підйом масовості фізичної культури та спорту», яка не лише визначала проблеми, що існують у галузі «фізична культура і спорт», а й являла собою розгорнуту програму фізкультурного руху в «умовах розвиненого соціалізму» [3]. У документі Комітету з фізичної культури пропонувалося розширити мережу спортивних клубів за місцем проживання та розробити перелік фізкультурно-оздоровчих заходів для обов'язкового проведення у навчальних закладах, а Міністерству освіти СРСР – переглянути навчальні програми з фізичної культури, покращити роботу ДЮСШ та спортивно-оздоровчих таборів. Висувалися завдання

створити секції загальної фізичної підготовки для населення країни, забезпечити «проведення у всіх загальноосвітніх школах ранкової гімнастики, рухливих ігор під час подовжених змін, щомісячних днів здоров'я і спорту, щоденних занять з фізичної культури в групах продовженого дня» [3].

Зауважимо, що реалізація нової програми на певний час забезпечила покращення показників фізичного розвитку учнів. Проте, загальна ситуація із станом здоров'я школярів продовжувала погіршуватися. Цей висновок засвідчили статистичні дані, наведені у річному звіті Міністерства освіти УРСР за 1982 рік: 2/3 дітей шкільного віку мали викривлення хребта, 40 % – відхилення у серцево-судинній системі, 30 % страждали від психічних розладів [3]. Такий стан речей знов актуалізував проблему посилення оздоровчої спрямованості шкільної фізкультурної освіти.

У 1982 р. виходять методичні рекомендації Міністерства охорони здоров'я «Медико-педагогічний контроль за фізичним вихованням дітей» [4], в яких основним завданням фізичного виховання дітей визначалося: поліпшення стану здоров'я і фізичного розвитку учнів; підвищення працездатності, розширення функціональних можливостей організму, що розвивається; формування рухових навичок (ходьба, біг, метання, лазіння тощо); виховання рухових якостей (швидкість, сила, гнучкість, спритність, витривалість). У документі також зазначалося, що фізичне виховання має сприяти виробленню у дітей звички до щоденних занять фізичними вправами та вихованню любові до спорту. Цей документ, як і деякі попередні, визначав організовані форми рухової діяльності дітей, які використовувалися у системі фізичного виховання: фізкультурні заняття, ранкова гімнастика, фізкультурні хвилини, рухливі ігри та фізичні вправи, а також нову форму – спортивні вправи [3; 4].

Серед засобів фізичного виховання у рекомендаціях зазначалися фізичні вправи та загартовуючі фактори; важлива роль відводилася раціональному режиму життя і руховому режиму

дітей. Підкреслювалася щоденна необхідність в режимі дня відводити час для самостійної рухової діяльності дітей, передбачати проведення фізкультурних свят, днів здоров'я. в рекомендаціях також наголошувалося, що виконання програмних вимог має враховувати вікові та індивідуальні особливості дітей, стан їх здоров'я та фізичного розвитку. Було прописано й вимоги до медичного контролю за фізичним вихованням дітей, а саме налагодження:

- 1) динамічного спостереження за станом здоров'я та фізичним розвитком дітей, який має здійснюватися при поглиблених оглядах (при первинному обстеженні надається оцінка стану здоров'я, фізичного розвитку дитини, фізичної підготовленості, функціональних можливостей організму та вирішується питання про індивідуальні призначення при виконанні фізичних вправ; при повторних обстеженнях оцінюється динаміка стану здоров'я та фізичного розвитку дітей, враховується ефективність впливу засобів фізичного виховання);
- 2) медико-педагогічного спостереження за організацією рухового режиму, методикою проведення та організацією занять фізичною культурою, її впливу на організм дитини;
- 3) контролю за санітарно-гігієнічним станом місць проведення занять (спортивна зала, спортивний майданчик), фізкультурного обладнання, спортивного одягу та взуття;
- 4) санітарно-просвітньої роботи з питань фізичного виховання серед педагогів і батьків [3; 4].

Треба підкреслити, що у цьому документі вперше відзначалося, що для всебічної оцінки рівня фізичного розвитку дітей необхідно враховувати не лише антропометричні дані, а й фізіометричні, а також дані фізичної підготовленості, яка характеризувалася рівнем розвитку у дітей рухових навичок і якостей та фізичної працездатності. Поряд з кількісною оцінкою пропонувалося здійснювати облік якості виконання кожного руху: при бігу – положення голови та тулуба, узгодженість рухів рук та

ніг, легкість бігу, відрив стоп від ґрунту і збереження напрямку бігу; при стрибку – вихідне положення, замах рук, поштовх ніг, збереження рівноваги при приземленні; при метанні – вихідне положення, прицілювання, замах, кидок, його напрям і збереження рівноваги тулуба [3]. Тобто, в цих рекомендаціях вперше документально затверджувалися вимоги до оціночного визначення кінцевого результату фізичної підготовки учнів – їх фізичної підготовленості.

У документі вказувалося, що ефективність занять фізичними вправами і вільної рухової діяльності дітей залежить від умов, в яких вони проводяться. Цей факт говорив про визнання виключно важливої ролі школи, як організаційно-педагогічного середовища, у процесі фізичної підготовки дітей до життя.

У 1982 р. Комітетом з фізичної культури та спорту при Раді Міністрів СРСР затверджуються «Організаційно-методичні вказівки з фізичного виховання в піонерському таборі», в яких висуваються такі вимоги до організації фізичного виховання і реалізації фізичної підготовки учнів:

- відповідність віку дітей по групах (7-9 років, 10-13 років, 14-15 років), стану їх здоров'я, рівню фізичного розвитку та фізичної підготовленості;
- залучення всіх учнів до занять фізичною культурою та спортом щодня в обсязі, не менше 3-х годин на день;
- забезпечення різноманітності занять, зокрема через використання різних видів спорту, рухливих ігор, туризму;
- поєднання фізичної активності із суспільно-корисною [3].

В якості основних форм роботи у цьому документі названо ранкову гімнастику (на свіжому повітрі), загартовування (сонячні та повітряні ванни, водні процедури), фізичну підготовку. При цьому провідним завданням загартовування визначено привчання організму дитини до мінливих умов оточення (температури повітря і води), формування адаптаційного

механізму (вперше). У вказівках зазначалося, що заняття з фізичної підготовки мають будуватися на опануванні техніки і навичок руху у різних видах спорту, виконанні вправ на місцевості, подоланні смуги перешкод, і т. і.; наголошувалося, що заняття мають відрізнятися різноманітністю у доборі вправ, суворим дозуванням навантаження, відповідати віку, статі.

Прискорений розвиток науки, техніки і виробництва висував нові вимоги до підготовки випускників, що спричиняло пошук нових форм і методів навчання, виховання і розвитку учнів. Це стосувалося й початкової школи, яка стала повноправним компонентом єдиної загальноосвітньої в інтелектуальній, духовній та фізичній підготовці школярів. Проте, не зважаючи на приділення значної уваги з боку державних органів галузі «фізична культура і спорт», більш науково виваженого і продуманого оновлення фізичної підготовки школярів та розширення можливостей проведення дітьми активного дозвілля, на фоні формального підходу більшості вчителів фізичної культури до організації і змісту фізичної підготовки, відбулося падіння інтересу до занять фізичною культурою у значній частини дітей та підлітків.

Разом з цим, мало місце збагачення змісту фізичної підготовки, урізноманітнення її форм та засобів, що сприяло удосконаленню методики реалізації фізичної підготовки молодших школярів. Посилення спортивного спрямування фізичної підготовки та шкільного фізичного виховання, на думку науковців тих часів, надало заняттям змагального забарвлення й позитивно впливало на виховання вольових якостей учнів.

З початком 1980-х років стан справ в економіці, ідеології та політиці СРСР наближався до критичного, що змусило керівництво держави відволікти суспільство черговою реформою освіти. У квітні 1984 р. Пленум ЦК КПРС ініціював реформування загальноосвітньої школи, що й було закріплено відповідною постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про подальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи» [3; 29; 37].

Таким чином розпочинався новий етап реформування початкової освіти, під час якого розширились започатковані ще у 1960-х роках тенденції до поглиблення розвивального характеру початкового навчання, утвердився діяльнісний підхід у навчанні молодших школярів.

Згідно з цією постановою, передбачалося запровадження (повернення) 11-річної середньої освіти із збільшенням тривалості навчання за рахунок зменшення шкільного віку – початок навчання у 1-му класі тепер був з шести років. Державою було запропоновано такі зміни у структурі шкільної освіти: початкова школа (1-4 класи, поступовий перехід на навчання з 6-ти років з елементами трудової підготовки), неповна середня школа (5-9 класи, професійна орієнтація та загальношкільна підготовка), середня загальноосвітня професійна школа (10-11 класи загальноосвітньої школи, середні професійно-технічні училища, середні спеціальні навчальні заклади). Реформа школи 1984 року мала за мету перетворити навчальний процес на такий, що максимально відповідав би віковим фізіологічним можливостям учнів, а режим навчально-виховної діяльності найбільш повною мірою задовольняв би їх потреби у руховій активності. Зрозуміло, що повернення до 4-х річної початкової школи передбачало удосконалення змісту освіти, методів і засобів навчання і виховання, що спричинило розробку нових навчальних планів і програм.

У постанові Верховної Ради «Про основні напрями реформи загальноосвітньої та професійної школи» (1984 р.) було викладено науково обґрунтовану довготривалу програму вдосконалення народної освіти країни, задекларовано такі завдання та пріоритети реформування освіти: підвищення якості навчання і виховання підростаючого покоління; поліпшення трудової підготовки і професійної орієнтації учнів; покращення трудового виховання; удосконалення навчальних програм, підручників, методів навчання та виховання; зменшення навантаження школярів і розвантаження змісту освіти; зміцнення матеріально-технічної бази школи; удосконалення

управління освітою; забезпечення системи народної освіти педагогічними кадрами та підвищення їхніх матеріально-побутових потреб [3].

Метою нової 4-річної початкової школи поаспектно було названо таке:

- створення сприятливіших умов для загального розвитку учнів, підвищення ролі предметів естетичного циклу та фізичного розвитку;
- забезпечення оптимального співвідношення теоретичного матеріалу і практичного закріплення;
- реалізація внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків;
- подолання характерного для 3-річної школи перевантаження й ускладнення матеріалу, зменшення концентризму в побудові шкільних програм;
- дотримання наступності змісту дошкільної підготовки і початкової освіти в реалізації навчальних, виховних і розвивальних функцій [3].

Відмітимо, що у листопаді 1984 р. виходить й нове Типове положення про дитячо-юнацьку спортивну школу, відповідно до якого відкриваються республіканські та обласні заклади. І хоча їх головною метою була підготовка висококваліфікованих спортсменів, ці школи були покликані здійснювати фізкультурно-оздоровчу та виховну роботу серед дітей і підлітків, поєднувати навчання із спортом, надавати знання у галузі гігієни, виявляти здібних дітей і залучати до спеціалізованих занять окремими видами спорту. Саме тут фізична підготовка учнів була обов'язковою, мала чіткий зміст і структуру, що визначалися відповідно до виду спорту, та організацію.

Новий етап розвитку країни історичи пов'язують з радикальною зміною політичного курсу СРСР (прихід до влади М. Горбачова у 1985 р.) з перебудовою і «гласністю». Після проголошення радянським урядом курсу на прискорення соціально-економічного розвитку країни нового ракурсу набуло реформування освіти. Педагоги, здебільшого вчителі, виступали

на шпальтах періодичних видань з маніфестами, проводили зустрічі, фестивалі, конференції, на яких популяризували свої ідеї у всесоюзному масштабі. Слід відмітити, що у 1980-х роках відбулося наростання хвилі громадської активності вчителів, які, пропагуючи освітні реформи в країні, презентували й свій досвід. І хоча проєктів, присвячених виключно фізичній підготовці школярів не було, досить широко представлялися програми загального розвитку дітей, в яких важливе місце відводилося заняттям фізичними вправами.

Стурбоване ситуацією зі станом здоров'я учнів, Міністерство освіти СРСР у 1985 р. видає документ «Організація занять з фізичного виховання школярів, віднесених до спеціальної медичної групи – СМГ (методичні рекомендації)» [3], в якому відмічає, що «на всіх етапах шкільного навчання фізичне виховання сприяє належній структурному, функціональному та руховому розвитку не тільки здорових, але і в силу різних причин ослаблених дітей» [3]. Серед основних завдань фізичного виховання таких учнів, у рекомендаціях були названі такі: укріплення здоров'я, покращення фізичного розвитку, загартовування організму; розширення діапазону функціональних можливостей основних фізіологічних систем організму, що відповідають за енергозабезпечення; підвищення захисних сил організму та його опірності; освоєння основних рухових навичок і якостей; виховання інтересу до регулярних, самостійних занять фізичною культурою; роз'яснення учням значення здорового образу життя, принципів гігієни, правильного режиму праці та відпочинку, раціонального харчування, перебування на свіжому повітрі (прогулянки, позакласні заняття фізичною культурою) і т. і. [37]. Як бачимо, більшість з названих позицій за змістом відповідає фізичній підготовці школярів, хоча з огляду на стан їх здоров'я, – скоріше має рекреаційний характер.

У лютому 1985 року приймається загальносоюзний Типовий навчальний план середньої загальноосвітньої школи, на основі якого було розроблено плани для шкіл УРСР. Колегія

Міністерства освіти, реалізуючи освітню політику, схвалила рішення про перехід на нові навчальні плани і програми у 19-86/87 н. р., у пояснювальній записці до яких, крім традиційних, з'явилася рубрика «Про організацію навчально-виховної роботи з учнями 1-го класу (діти 6-річного віку) чотирирічної початкової школи» [3].

З метою поліпшення якості фізкультурної роботи в школі було розроблено «Комплексну програму з фізичного виховання учнів I-XI класів загальноосвітньої школи» [3], побудовану на оновленому комплексі ГПО. З одного боку, це сприяло більш чіткій диференціації фізичної підготовки дітей і підлітків за змістом і структурою відповідно їх віку, з іншого, підсилювало фізичні навантаження, хоч і спортивного спрямування. Незмінними залишилися контрольні нормативи для визначення рівня загальної фізичної підготовленості та контрольні випробування прикладного спрямування [12]. Отже, посилилася диференціація та практична орієнтація фізичної підготовки, але залишилися незмінними вимоги до її кінцевого результату – фізичної підготовленості.

У преамбулі до запровадженої у 1985/86 н. р. нової програми з фізичної культури зазначалося, що вона орієнтована на підвищення рівня фізичної підготовки та здоров'я учнів відповідно до сучасних вимог. Ця програма була єдиною для всіх шкіл країни і включала різні форми рухової активності школярів, які раніше вже були включені до практики роботи початкової школи. За структурою вона складалася з чотирьох взаємопов'язаних частин: фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального й подовженого дня; програмний матеріал для уроків фізичної культури; позакласні форми фізичного виховання; загальношкільні фізкультурно-масові та спортивні заходи. Зміст позакласних форм занять фізичною культурою і спортом (групи ЗФП, фізкультурні гуртки, спортивні секції) у програмі подано по класах, серед яких були й 1-4-ті (при цьому зміст матеріалу для позакласних занять було пов'язано із змістом шкільних уроків) [3; 7].

Фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального і продовженого дня включали так звані «малі форми рухової активності»: гімнастику до початку навчальних занять, фізкультурні хвилинки під час уроків, фізичні вправи та рухливі ігри на подовжених перервах, щоденні заняття фізичною культурою у групах продовженого дня. При цьому основною формою фізичного виховання школярів програмою визнавався урок, найважливішими вимогами до якого були названі такі: «забезпечення диференційованого підходу до учнів з урахуванням стану їх здоров'я, фізичного розвитку та рухової підготовленості; досягнення високої моторної щільності, динамічності, емоційності, освітньої та інструктивної спрямованості навчальних занять; формування в учнів навичок і умінь самостійних занять фізичною культурою» [3].

У програмі вперше знайшли відображення відомості про приблизний обсяг рухової активності, який учні повинні засвоїти під час урочної та позаурочної діяльності; зразкові вправи з розвитку основних фізичних якостей для самостійних занять. Наголосимо, що самостійним заняттям фізичною культурою, як важливій додатковій формі рухової активності дітей, нова програма надавала особливого значення і підкреслювала роль сім'ї у залученні дитини до систематичних занять фізичною культурою. У програмі наголошувалося на тому, що школярі безпосередньо від вчителя фізичної культури (спеціаліста) мають отримувати завдання для самостійних занять.

Пропонувалися програмою загальношкільні фізкультурно-масові та спортивні заходи, такі як щомісячні Дні здоров'я і спорту, внутрішньо-шкільні змагання, туристські походи і зльоти, фізкультурні свята тощо, які мали на меті заохотити школярів до систематичних занять фізкультурою, збільшити кількісно й урізноманітнити змістовно їх рухову активність. Зміст таких заходів також прописувався диференційовано для окремих вікових категорій учнів.

У програмі зазначалося, що необхідною умовою успішної реалізації всіх форм фізичної культури є спільні дії педагогіч-

ного колективу, фізкультурного активу учнів та організацій-шефів [3]. Отже, до фізичного виховання учнів передбачалося залучати вчителів інших предметів, батьків, представників громадськості, комсомольські та профспілкові організації. На думку державних службовців системи освіти, це мало позитивно вплинути на опанування учнями фізичною культурою. Проте, аналіз педагогічної практики дозволив встановити таке: люди, які не були спеціалістами у галузі фізичної культури, не змогли обрати відповідний зміст та забезпечити правильну організацію фізичної підготовки школярів.

Аналіз змісту комплексної програми переконує, що вона не була науково обґрунтованою і, не дивлячись на її назву, не передбачала конструктивних змін ні у змісті, ні у напрямках фізичного виховання учнів. Проте, організація фізичного виховання учнів за комплексною програмою сприяла встановленню єдиного, гігієнічно обґрунтованого фізкультурно-оздоровчого режиму школи, який дозволяв здійснювати виховання особистісних рис та якостей, проводити загальну фізичну та попередньо-професійну підготовку.

Зауважимо, що комплексна програма з фізичного виховання в цілому враховувала вікові особливості дітей, орієнтувала вчителя на використання так званих «сенситивних періодів», коли розвиток тих або інших рухових здібностей відбувається найбільш ефективно. При цьому, однак, вона не враховувала, що розвиток відбувається з різною швидкістю, і тому сенситивні періоди можуть наступати у різний час.

Змінилися й вимоги до учнів, які закінчували початкову школу – для них визнано необхідним володіння навичками основних циклічних рухів: бігу та пересування на лижах, а також вміння виконувати гімнастичні вправи без снарядів і на снарядах, плавати, метати м'яч, стрибати в довжину і висоту з розбігу, грати в рухливі ігри. Учні цієї вікової категорії мали систематично виконувати ранкову гімнастику і домашні завдання, а в якості нормативів вони повинні були «здати норми Всесоюзного фізкультурного комплексу ГПО (відповідно до віку)» [12].

Запровадження комплексної програми із широким залученням спортивних клубів та громадських організацій значно підвищило долю рухової активності учнів у режимі дня, що позитивно вплинуло на стан їх здоров'я. У 1987 р. до комплексної програми були внесені деякі доповнення і зміни непринципового характеру, проте фізичній підготовці учнів було приділено більше уваги у кількісному та якісному вимірах. Насамперед це торкнулося другої частини програми – «Уроки фізичної культури», а саме: для учнів 2-4-х класах було передбачено кросову підготовку, більш докладно прописувалися загально-розвиваючі вправи, рухові вміння і навички учнів 1-4-х класів. Це було викликано тим, що у багатьох початкових класах уроки фізкультури проводили вчителі, які не мали спеціальної освіти [38].

Відмітимо, що з 1986 р. (на виконання рішень XXVII з'їзду КПРС про «змикання науки з виробництвом») Державний комітет СРСР з питань фізичної культури та спорту на кожну п'ятирічку затверджував «Зведений план» науково-дослідних робіт, який включав такі чотири розділи:

- 1) розробка основних принципів радянської системи фізичного виховання, що покладаються в основу підвищення ефективності фізичної культури у радянському образі життя, наукового обґрунтування нормативів і методичних основ державної програми фізичного виховання дітей;
- 2) вдосконалення системи підготовки спортсменів високого класу;
- 3) вдосконалення системи підготовки і підвищення кваліфікації кадрів з фізичної культури та спорту;
- 4) вдосконалення управління галуззю [28; 43].

Саме з цього року видавництво підручників і навчально-методичних посібників, а також навчальних програм для шкіл доручалося видавництву Міністерства освіти СРСР «Просвіта», а систематичний випуск науково-популярної літератури з фізичної культури та спорту – видавництву «Знання» відповідного Всесоюзного товариства. Такий крок, безумовно підняв

вимоги до змісту навчальної і методичної літератури, що позитивно позначилося на її якості.

У результаті такої роботи планувалася розробка сучасних науково-методичних основ фізичного вдосконалення населення з використанням передового вітчизняного і зарубіжного досвіду, створення фізкультурно-оздоровчих комплексів за місцем мешкання та фізкультурно-оздоровчих центрів на підприємствах.

Переймаючись питаннями укріплення здоров'я дітей і підлітків, Міністерство освіти УРСР, спільно з Міністерством охорони здоров'я УРСР та Спорткомітетом України, висунуло наступні завдання на 12-ту п'ятирічку (1986-1990) щодо фізичного виховання, спортивно-масової та оздоровчої роботи: в усіх ЗОШ здійснити перехід на викладання фізичної культури в учнів 1-3 класів вчителями, що мають спеціальну (фахову) освіту; зміцнити матеріально-технічну базу ЗОШ, залучаючи шефські організації; забезпечити проведення занять з фізичної культури у школах і класах подовженого дня шляхом організації рухливих ігор протягом не менше 1 години кожного дня; розробити заходи щодо впровадження передового педагогічного досвіду кращих учителів фізичної культури і тренерів, ширше застосовувати наочні та технічні засоби навчання і тренування; посилити пропаганду ефективності систематичних занять фізичною культурою і спортом як важливого засобу зміцнення здоров'я і підвищення працездатності [3].

Розв'язання означеного комплексу завдань мало поліпшити технічне, кадрове та методичне забезпечення фізичної підготовки учнів.

У лютому 1988 р. відбувся пленум ЦК КПРС з питань освіти, який прийняв рішення про загальне реформування всього освітнього простору Радянського Союзу. На виконання партійних рішень було створено Державний комітет СРСР з народної освіти, якому підпорядковувалися усі типи й рівні освітньо-виховних закладів. Під його керівництвом був створений Тимчасовий науково-дослідницький колектив (ВНИК)

«Школа», який розпочав розробку програмних документів, визначивши пріоритетні принципи розвитку освітнього процесу: демократизацію освіти, інноваційність, регіоналізацію, гуманізацію та гуманітаризацію, диференціацію освіти тощо. Іншою потужною тенденцією цього періоду стало звернення українських педагогів до національних джерел, до народознавства як до провідної складової демократизації, свободи та особистісної спрямованості навчального процесу.

На нашу думку, саме в цей час вагомі зрушення відбулися в розвитку початкової освіти: завершення в 1989/90 н. р. переходу на чотирирічний термін навчання; створення українськими методистами підручників для початкової школи. Реформа 1984 р. сприяла активізації підручникотворення в галузі початкової освіти України, однак істотно не змінила його методологічних і змістових засад [9].

Відмітимо, що у перехідних навчальних планах на 1989/90 н. р. привертають увагу такі зміни: зменшення обов'язкового навчального тижневого навантаження учнів, виділення фіксованого часу на індивідуальні і групові заняття в 1-4 класах; використання частини годин, передбачених на індивідуальні та групові заняття, профільне навчання для введення нових курсів («Рідний край», «Ритміка» тощо); можливість вибору у Раді школи варіанту навчальних планів з урахуванням інтересів учнів, відповідної матеріальної бази та наявності підготовлених педагогічних кадрів. До здобутків реформи можна віднести й збільшення кількості середніх шкіл, створення закладів «Школа-дитячий садок», введення нового інтегрованого навчального предмету «Ознайомлення з навколишнім світом» (для учнів 1-2 класів) тощо. Як бачимо, процеси демократизації дійсно дійшли до школи, навіть у питаннях фізичного виховання учнів. Наголосимо, що тижневе навантаження молодших школярів з фізичної культури не змінилося – 2 год. на тиждень.

Як засвідчила педагогічна практика, реформа загальноосвітньої школи, яка передбачала систематичну щоденну

фізичну підготовку під час уроків фізичної культури у школі та під час відвідування спортивних секцій або інших форм фізичного виховання у позашкільний час, залишилася нереалізованою через низький рівень матеріально-технічного та кадрового забезпечення шкіл та інші причини різного походження.

Міністерство освіти УРСР на засіданні колегії (серпень 1990 р.) розглянуло і схвалило підготовлений науковим колективом НДІ педагогіки УРСР стратегічний документ – Концепцію середньої загальноосвітньої національної школи України, яка була опублікована на сторінках газети «Радянська освіта» і набула широкого обговорення на серпневих учительських конференціях. Концепція була структурованою і мала такі розділи: «Мета, завдання і структура загальноосвітньої школи», «Школа і національна культура», «Зміст загальної середньої освіти», «Навчально-виховний процес», «Управління школою», «Умови реалізації концепції» [3]. Після довгих років застою, в умовах відродження демократії, національної школи це був перший документ, створений в умовах так званого перехідного етапу – від УРСР до незалежної Української держави. У ньому проголошувалися перспективні цілі та напрями оновлення школи в Україні: реалізація в навчанні та вихованні підростаючого покоління ідеї народності на засадах засвоєння позитивних традицій національних культур – українців та інших народів, що мешкають в Україні; відродження ролі школи в розвитку культури народу; демократизація всіх сторін шкільного життя, перетворення школи з відомчої ідеологічної установи в державно-громадський інститут, відмова від жорсткого одержавлення і регламентації її діяльності, широкий розвиток самодіяльних начал, залучення громадськості до визначення і здійснення шкільної політики; індивідуалізація навчально-виховного процесу, тобто організація його з урахуванням здібностей, нахилів, інтересів дітей та їхнього інтелектуального, фізичного і психічного розвитку; диференціація, що передбачає варіативність змісту, форм і методів навчання та виховання [9].

Отже, впродовж 80-х років зросла увага у наукових колах та на державному рівні до фізичної підготовки дітей, яка здійснювалася школами під час уроків фізичної культури та поза-класних заходів. І хоча це відбулося, в основному, через зростання кількості проблем із станом здоров'я дітей, все одно принесло позитивні зрушення в організацію фізичної підготовки та розвиток її науково-методичного підґрунтя.

Взятий у роки перебудови курс на демократизацію став визначальним для організації загальної середньої освіти в Україні після проголошення її незалежності. Принципові зміни у змісті і структурі освіти загалом та фізичного виховання підростаючого покоління зокрема, внесли закони прямої дії, доктрини і концепції розвитку загальноосвітньої школи та галузі «фізична культура і спорт», оригінальне науково-методичне підґрунтя.

У вересні 1991 р. рішенням колегії Міністерства освіти України було затверджено Концепцію середньої загальноосвітньої школи України [157], основними тезами преамбули якої виступила критика існуючої школи і освіти. Відмічалось, зокрема погіршення якості підготовки випускників школи, різкого падіння соціального статусу і престижу знань серед молоді, загострення протиріч між вимогою суспільства забезпечувати кожній людині єдиний, досить високий рівень загальної освіти та необхідністю всіляко задовольняти і розвивати індивідуальні інтереси та здібності учнів. Наголошувалося на відновлення культуротворчої функції школи, визнанні її пріоритетом загальнолюдських цінностей.

Одними із вихідних положень концепції було зазначено автономність школи у виборі форм і методів навчально-виховного процесу та організацію навчально-виховного процесу на основі максимального врахування і розвитку індивідуальних здібностей, нахилів та обдарованості дітей. В якості мети загальноосвітньої школи зазначалося формування і розвиток соціально активної, гуманістично спрямованої особистості з глибоко усвідомленою громадянською позицією,

системою знань про природу, людину, суспільство, почуття національної самосвідомості, підготовка до професійного самовизначення. Головними напрямками відродження школи у документі названо: реалізацію в навчанні та вихованні підростаючого покоління ідеї народності на основі засвоєння позитивних традицій національних культур; демократизацію всіх сторін шкільного життя, перетворення школи з відомчої ідеологічної установи в громадсько-державний інститут, широкий розвиток самодіяльних засад, залучення громадськості до визначення і здійснення шкільної політики; індивідуалізацію навчально-виховного процесу, його організацію з врахуванням здібностей, нахилів, інтересів дітей та їхнього інтелектуального, фізичного і психічного розвитку; диференціацію, яка передбачає варіативність змісту, форм і методів навчання та виховання; інтеграцію зусиль усіх соціальних інститутів виховання – сім'ї, школи, трудових колективів, громадських організацій для поліпшення виховання підростаючого покоління.

Одним із стратегічних завдань системи освіти у Державній національній програмі «Освіта. Україна XXI століття» (1993 р.) заявлено, що пріоритетним напрямом реформування освіти виступає «забезпечення у кожному навчальному закладі відповідних умов для навчання і виховання фізично та психічно здорової особи; забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їх здоров'я», а одним з основних шляхів реформування – залучення до розвитку освіти всіх громадських і приватних інституцій, сім'ї [127]. Вивчення змісту програми засвідчує, що у розділі «Шляхи реформування змісту загальноосвітньої підготовки» містяться пункти лише про гуманітарну й природничо-математичну освіту та трудову підготовку, пункту щодо фізичної підготовки учнів, на жаль, немає. Тобто, програма визнає пріоритетність фізичного розвитку учнів, називає суб'єкти, які мають залучатися до його забезпечення, але не визначає чинники і механізми його реалізації.

У грудні 1997 року Державний комітет з фізичної культури і спорту прийняв «Концептуальні засади подальшого розвитку фізичної культури і спорту в Україні». У них зазначено, що «система фізичної культури України перебуває у кризовому стані і не може вирішити проблем, які постають перед нею» [157]. Головними недоліками функціонування системи у документі названо: недостатній обсяг рухової активності, низька якість навчального процесу в навчально-виховній сфері; руйнація управління фізкультурно-оздоровчою роботою з населенням, яке раніше здійснювалося через систему взаємодії органів житлово-комунального господарства та органів управління фізичною культурою в соціально-побутовій сфері; значне відставання матеріально-технічної бази фізичної культури і спорту від реальних потреб людей, її незадовільний технічний стан та умови утримання. Звідси зроблено висновок щодо найбільш актуальних завдань, які слід розв'язати у перспективі, серед яких знаходимо таке: «забезпечення переорієнтації практичної діяльності сфери на пріоритетну проблему – зміцнення здоров'я засобами фізичного виховання і спорту» [120].

Головним завданням іншого стратегічного документу – цільової комплексної програми «Фізичне виховання – здоров'я нації» (1998 р.) було визначення пріоритетних напрямів державної політики у галузі зміцнення здоров'я населення. Змістовний аналіз документу засвідчує, що окрему увагу в ньому присвячено питанням розвитку фізичного виховання, фізичної культури та спорту як «найбільш економічно вигідному та ефективному засобу профілактики захворюваності, зміцнення генофонду та розв'язання інших соціальних проблем». Враховуючи кризову ситуацію в країні із станом здоров'я молоді, одним із завдань програми зазначено «забезпечення переорієнтації практичної діяльності галузі на розв'язання пріоритетної проблеми – зміцнення здоров'я населення засобами фізичного виховання, фізичної культури і спорту» [157]. Про фізичне виховання у навчально-виховній сфері, як складовій загальної системи освіти, прописано, що вона «має закласти основи

забезпечення та розвитку фізичного і морального здоров'я, комплексного підходу до формування розумових і фізичних якостей особистості, вдосконалення фізичної та психологічної підготовки до активного життя і професійної діяльності». Серед принципів і заходів, спрямованих на реалізацію визначених програмою завдань, знаходимо: «підвищення рухової активності учнів», «введення третьої години фізичної культури на тиждень», «внесення змін і доповнень до системи Державних тестів і нормативів фізичної підготовленості» та «запровадження державних стандартів освіти у галузі «фізичне виховання» [157].

Як бачимо, питання залучення молоді до фізкультурно-оздоровчої діяльності в тому чи іншому вигляді розглядаються в усіх державних програмах. Наводяться позиції, що констатують недостатність госвітньої, організаційної та інших видів роботи з цього питання, висувуються окремі пропозиції щодо покращення ситуації.

У 2001 році спеціальною спільною постановою Колегії Міністерства освіти і науки України та Президії Академії педагогічних наук України було схвалено «Концепцію загальної середньої освіти (12-річна школа)», в якій було задекларовано ряд організаційних та науково-методичних заходів щодо поетапного переходу школи на нову структуру і зміст освіти [100]. У документі, серед слабких місць вітчизняної школи, відмічалася несформованість у випускників «достатньої життєвої компетентності», що не дозволяло їм вести активну життєдіяльність в особистісному та професійному вимірах. Через це «вектор шкільної освіти» передбачалося спрямувати «у площину цінностей особистісного розвитку, ...переосмислення усіх факторів, від яких залежить якість навчально-виховного процесу» [100]. І хоча у цьому документі в якості одного із завдань школи визнано «збереження і зміцнення морального, фізичного і психічного здоров'я вихованців», необхідність різнобічної підготовки учнів до життя, фізичної зокрема, тут розглядалася лише у контексті професійного вибору [157].

Наголосимо, що у Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти, прийнятій раніше, для фізичного виховання, як одного з напрямів, виділено лише чотири строки, в яких визначено його завдання: «повноцінний фізичний розвиток особистості, формування її фізичних здібностей, зміцнення здоров'я, гармонія тіла і духа, людини і природи» [103].

У Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.) одними з пріоритетних напрямів діяльності закладів освіти вказані пропаганда здорового способу життя та стимулювання у молоді прагнення до такого способу життя. У розділі 6 доктрини знаходимо: «освіта і фізичне виховання – основа для забезпечення здоров'я громадян» [103]. Серед шляхів виховання відповідального ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих у доктрині зазначена оптимізація режиму навчально-виховного процесу освітніх закладів.

У 2002 році указом Президента України було затверджено Національну доктрину розвитку освіти, в якій у розділі VI «Освіта і фізичне виховання – основа для забезпечення здоров'я громадян» зазначена необхідність «удосконалення фізичної підготовки до активного життя і професійної діяльності на принципах, що забезпечують оздоровчу спрямованість та індивідуальність підходів; використання різноманітних форм рухової активності та інших засобів фізичного удосконалення» [106]. Отже, лише через 10 років незалежності на державному рівні визнано необхідність приділення більшої уваги фізичній підготовці підростаючого покоління [157].

У Національній доктрині розвитку фізичної культури і спорту (2004 р.) відображено концептуальні ідеї та погляди на роль і завдання фізичної культури з урахуванням стратегії розвитку держави та світового досвіду. У ній зокрема, відмічено, що «фізична культура як складова загальної культури, є важливим чинником здорового способу життя, профілактики захворювань, організації змістовного дозвілля та створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини». Здоровий спосіб життя визнається цим документом визначальним

чинником забезпечення тривалості активного життя громадян, їх соціального, біологічного та психічного благополуччя, підґрунтям якого є поєднання оптимальної рухової активності, раціонального харчування, здорового сну, дотримання гігієнічних правил, відмова від шкідливих звичок. У доктрині в якості державних пріоритетів проголошено розроблення та реалізацію концепції сімейного активного дозвілля й удосконалення системи фізичного виховання у загальноосвітніх закладах освіти [157].

Як бачимо, питання щодо функціонування і розвитку ЗОШ, як елементу національної системи освіти, та фізичної підготовки учнівської молоді, як компоненту галузі фізична культура і спорт, періодично (раз у два-три роки) розглядалися на найвищому державному рівні [157].

У постанові «Про затвердження комплексного плану заходів щодо розвитку загальної середньої освіти в 1999-2012 роках» (1999 р.) було актуалізовано необхідність затвердження державних санітарно-гігієнічних вимог щодо утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації освітнього процесу, розробки типових навчальних планів з урахуванням гранично допустимого навчального навантаження, поступового введення третьої години фізичної культури на тиждень.

Прийнята у 2002 р. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми розвитку позашкільних навчальних закладів на 2002-2008 роки» значно розширила можливості учнівської молоді для розвитку природних здібностей, рухових зокрема, проведення змістовного відпочинку, оздоровлення, заняття туризмом та спортом.

У 2004 р. було затверджено «Державний стандарт базової і повної середньої освіти», який визначав вимоги до «освіченості учнів і випускників старшої школи». Ці вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів були сформульовані по семи освітніх галузях, серед яких і галузь «здоров'я і фізична культура» (до речі, у переліку зазначена останньою).

Метою реалізації змісту названої галузі у стандартах зазначено «формування основи для забезпечення і всебічного розвитку здоров'я учнів; підвищення рівня фізичної підготовленості; формування і поліпшення основних життєво важливих рухових навичок, умінь та пов'язаних з ними знань; підготовка до активної участі в забезпеченні повноцінного тривалого життя в природних, техногенних та соціальних умовах, які постійно змінюються; до безпечної трудової діяльності та надання першої допомоги; до захисту Вітчизни та вибору професії» [130].

Відповідно до цих стандартів, кількість навчального часу (у відсотках), що відводяться на вказану галузь, у кожному класі основної школи складає 2-3 уроки на тиждень (усього 11,4 % навчального часу від загального тижневого навантаження), у старших класах – 4-5 уроків (усього 9 % загального часу). Наголосимо, що ці цифри вказані без урахування годин на уроки фізичної культури [130]. Як показує порівняння із практикою, кількість годин, що реально припадає на опанування названої галузі, є значно нижчою.

У 2006 р. спеціальною постановою було затверджено Державну програму розвитку фізичної культури і спорту на 2007-2011 роки. Метою програми було визнано створення умов для розвитку фізичної культури і спорту, проведення фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи в усіх закладах освіти і за місцем проживання [157].

Відмітимо ще одну важливу, на наш погляд, постанову Кабінету Міністрів України – «Про затвердження Порядку здійснення медичного обслуговування учнів загальноосвітніх навчальних закладів» (2009 р.), в якому визнавалися необхідними не лише щорічні медичні профілактичні огляди учнів, а й «здійснення профілактичних та оздоровчих заходів під час навчання».

Аналіз нормативно-правової бази системи загальної середньої освіти засвідчує, що більш ніж за 20 років незалежності було видано чимало наказів Міністерства освіти і науки України, що стосуються функціонування загальноосвітніх шкіл та

фізичної підготовки учнів старшої школи. Серед них: «Про систему організації фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних та позашкільних навчальних закладів», «Про посилення роботи щодо профілактики захворюваності дітей у навчальних закладах та формування здорового способу життя учнівської та студентської молоді», «Про затвердження заходів, спрямованих на реформування системи фізичного виховання учнів та студентської молоді у навчальних закладах України», «Про проведення щорічного Всеукраїнського фестивалю-конкурсу «Молодь обирає здоров'я», «Про невідкладні заходи щодо збереження здоров'я учнів під час проведення занять з фізичної культури, захисту Вітчизни та позакласних спортивно-масових заходів», «Про затвердження Правил безпеки під час проведення занять з фізичної культури і спорту в загальноосвітніх навчальних закладах», «Про затвердження Критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти», «Про впровадження фізкультурно-оздоровчого патріотичного комплексу школярів України Козацький гарт», «Про затвердження Критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти» та ін.

Названі документи виражають державну політику в галузі фізичного виховання у загальноосвітніх школах й досі слугують основою для визначення головних напрямів удосконалення фізичного виховання учнів [157].

У 2003 р. виходить наказ МОН України «Про систему організації фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи в дошкільних, загально-освітніх, професійно-технічних та позашкільних навчальних закладах», в якому говориться, що розроблена система запроваджується у практику роботи навчальних закладів з метою: виховання відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я оточуючих як до вищої індивідуальної і суспільної цінності;

формування в учнівській молоді навичок здорового способу життя; оптимізації режиму навчально-виховного процесу;

збільшення рухової активності учнів; активізації фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи всіх ланок системи освіти [157].

У 2005 р. наказом було затверджено «Положення про організацію фізичного виховання і масового спорту в дошкільних, загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах», в якому можна зустріти такий запис: «фізичне виховання учнів загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів є невід'ємною складовою освіти, яке забезпечує можливість набуття кожною дитиною необхідних науково обґрунтованих знань про здоров'я і засоби його зміцнення, методики організації змістовного дозвілля і спрямоване на формування в них фізичного, соціального та духовного здоров'я, вдосконалення фізичної та психічної підготовки до ведення активного довготривалого життя та професійної діяльності» [194]. Як бачимо, позиції повторюються з тими, що були зазначені у Державних вимогах до системи фізичного виховання, проте вони розширені щодо змістовного дозвілля, засобів зміцнення здоров'я та активного життя.

У цьому документі для характеристики системи фізичного виховання учнів використовуються такі параметри, як: комплекс показників обсягу щотижневої рухової активності, рівень спеціальних знань про особливості рухової активності сучасної людини та її фізичний розвиток, стан функціональних систем організму, фізичної працездатності та рухових здібностей. Наголосимо, що у порівнянні з попередніми документами, цей перелік є більш науково обґрунтованим та методично визначеним [157].

Зазначеним наказом вперше визначалися повноваження суб'єктів фізичного виховання учнів ЗОШ та перелік його нормативно-правової бази, до якої віднесено: Національну доктрину розвитку освіти, Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту в Україні, Міжгалузеву комплексну програму «Здоров'я нації», Державні стандарти освіти, навчальні програми з фізичної культури для учнів загальноосвітніх

навчальних закладів та учнів, віднесених за станом здоров'я до спеціальної медичної групи, Положення про фізкультурно-спортивні клуби спортивної спілки учнівської молоді України [124]. На наш погляд, багато документів, з числа названих вище у цьому параграфі, також мали входити до цього переліку.

На виконання Указу Президента України «Про Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту», підвищення рівня навчально-тренувального процесу та проведення масових спортивних змагань у 2008 р. вийшов наказ «Про затвердження заходів, спрямованих на реформування системи фізичного виховання учнів та студентської молоді у навчальних закладах України». У наступному наказі Міністерства освіти і науки України – «Про заходи щодо вдосконалення роботи з фізичного виховання та збереження здоров'я школярів в навчальних закладах України» (2008 р.) йшлося про необхідність здійснення заходів щодо забезпечення фізіологічно обґрунтованого режиму рухової активності учнів на перервах, в урочний та позаурочний час. У цьому ж році було видано наказ «Про затвердження заходів, спрямованих на реформування системи фізичного виховання учнів та студентської молоді у навчальних закладах України», в якому пропонувалося розробити Положення про фізкультурно-оздоровчий комплекс для учнів та студентської молоді «Крок до здоров'я», запропонувати змістовне наповнення рухової активності впродовж 8-12 годин на тиждень тощо [33].

Окрему групу нормативно-правової бази фізичної підготовки учнівської молоді складають накази Міністерства охорони здоров'я України, зокрема: «Про удосконалення медичного обслуговування учнів загально-освітніх навчальних закладів» (2010 р.), в якому встановлено періодичність та форму облікової документації медичних оглядів учнів та «Про затвердження заходів МОЗ України та НАМН України щодо виконання у 2011 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права

дитини» на період до 2016 року, в якому сплановано заході, спрямовані на оздоровлення дітей [157].

Як бачимо, мета і завдання фізичної підготовки змінюються не лише з часом (від сторіччя до сторіччя) і вимогами суспільства (первісне, феодальне, промислове, техногенне, радянське), а й відповідно до сьогоденних запитів у межах одного народу, однієї суспільної формації [157].

Таким чином, законодавчо-концептуальне визначення змісту та організації фізичної підготовки учнів ЗОШ частково відтворено у національних доктринах і концепціях, державних програмах розвитку освітньої галузі та галузі фізичної культури, указах Президента України та Постановах Кабінету Міністрів. У нормативно-правовій базі – наказах та методичних рекомендаціях Міністерства освіти і науки України чітко прописано, що фізична культура є обов'язковою навчальною дисципліною у ЗОШ, а зміст, форма, засоби рухової активності учнів та методи проведення фізкультурних занять визначаються навчальним закладом самостійно з урахуванням місцевих природних умов та інтересів учнів. Найголовнішим вважаємо те, що керівники ЗОШ та освітніх установ позашкільної освіти зобов'язані забезпечувати сприятливі умови для реалізації учнями фізіологічно необхідної рухової активності, залучати їх до фізкультурно-здоровчої та спортивної діяльності [157].

РОЗДІЛ 2

ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА ДІТЕЙ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ

2. 1. Особливості фізичної підготовки молодших школярів в системі Нової української школи

Нова українська школа (НУШ) – одна з ключових реформ Міністерства освіти і науки України у XXI столітті, головною метою якої є створення школи, до якої приємно ходити учням та цікаво навчатись, в якій прислухаються до думки учнів та навчають не боятись висловлювати власну думку, вчать критично мислити, бути відповідальними громадянами, виховують інноватора та громадянина, який вміє ухвалювати відповідальні рішення та дотримується прав людини. НУШ – це школа яка даватиме учням не тільки знання, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті.

Нова українська школа орієнтована не тільки на дітей, але й на вчителів та батьків, котрим теж подобається відвідувати школу, адже тут панують співпраця та взаєморозуміння.

Реформування системи освіти розпочалося у вересні 2017 року з прийняттям Закону «Про освіту», який регулює основні засади нової освітньої системи, та розраховано на роки, адже зміну освітніх традицій не можливо реалізувати за короткий проміжок часу. У лютому 2018 року Кабінет Міністрів затвердив новий Державний стандарт початкової освіти, за яким вже розпочали навчання першокласники по всій Україні.

Основні засади шкільної освіти реформи викладені в Концепції Нової української школи, де визначені цінності реформи: дитиноцентризм, педагогіка партнерства, справедливе фінансування, основні компетенції тощо.

Ключова зміна для учнів у навчанні стосується нових підходів та змісту освіти: запам'ятовування фактів та понять змінюється на набуття компетентностей – динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність, що знадобляться випускникам української школи у професійному та приватному житті.

Список компетентностей, яких набуватимуть учні, створювався з урахуванням «Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя» (від 18.12.2006 р.) та закріплено законом «Про освіту»:

- вільне володіння державною мовою;
- здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами;
- математична компетентність;
- компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій;
- інноваційність;
- екологічна компетентність;
- інформаційно-комунікаційна компетентність;
- навчання впродовж життя;
- громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей;
- культурна компетентність [117].

З вищезазначених компетентностей нашу увагу звертає компетентність пов'язана із здоровим способом життя, адже фізична підготовка та фізична підготовленість є ключовим показником здоров'я дитини.

Фізична підготовка молодших школярів входить до системи фізичної культури та фізичного виховання учнівської молоді. Фізична культура як соціальне явище функціонує протягом усієї історії людського суспільства. На стан та розвиток фізичної культури в суспільстві впливали виробничі відносини людей, економічна, політична та ідеологічна форми боротьби, досягнення науки, філософії, мистецтва.

Термін «фізична культура», як і більш загальний термін «культура», не є і не був однозначним. Спочатку фізична культура - «cultura» - мала латинський вплив, означала виховання, освіту, розвиток, шанування, та розповсюджувалася у медицині, педагогіці, науці і військовій справі. У 1899 р. англійське словосполучення «physical culture» перекладалося як фізичний розвиток. У 1908 р. німецьке «körper kultur» зазначалося та перекладалося як культура тіла, краса і сила. Починаючи з 1911 р. з'являються вітчизняні роботи, в яких зустрічається термін «фізична культура».

На першому етапі розвитку фізична культура розумілася як певна система фізичних вправ або як вихована і розвинена краса тіла. Пізніше поняття «фізична культура» розглядалося в більш широкому аспекті. Воно включало охорону здоров'я, режим харчування, сну і відпочинку, особистої та громадської гігієни, використання природних факторів природи (сонце, повітря і вода), фізичні вправи і фізична праця.

В Енциклопедії культурології фізична культура визначена як область культури, регулююча діяльність людини (її спрямованість, способи), пов'язана з формуванням, розвитком і використанням тілесно-рухових здібностей людини у відповідності з прийнятими культури (субкультури) нормами, цінностями і зразками. У свою чергу, за даними Великого енциклопедичного словника, фізичне виховання – це частина загального виховання; спрямована на зміцнення здоров'я, гармонійного розвитку організму людини; один з показників стану фізичної культури в суспільстві, основними засобами якого є заняття фізичними вправами, загартування організму, гігієна праці та побуту.

У підручнику «Теорія та методика фізичної культури» за редакцією Б. А. Ашмаріна зазначені схеми співвідношення основних понять, які подаються через призму фізичного виховання, через його функції, зв'язок та взаємодію з іншими елементами системи фізичної культури. Так, найбільш загальним поняттям є «фізична культура». Поняття «фізична культура» відноситься до поняття «культура» як приватного до загального. Фізична культура є частиною загальної культури народу, процесом і результатом діяльності людини по перетворенню своєї фізичної (тілесної) природи. Це є сукупність матеріальних і духовних цінностей суспільства, які створюються і використовуються для фізичного удосконалення людей.

Фізична культура в школі – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених суспільством і використовуваних у школі для фізичної підготовки дітей до життя.

За даними В. М. Видріна, Л. П. Матвеева, до основних понять у сфері фізичної культури належать такі: «фізична культура», «фізичне виховання», «спорт», «фізичний розвиток», «фізична досконалість», «фізична підготовка», «фізична освіта». Найбільш загальним з них є поняття «фізична культура».

Фізична культура – це один з основних видів власне людської культури, специфіка якої полягає головним чином у тому, що цей вид культури профільований в напрямку, що приводить до оптимізації фізичного стану та розвитку індивіда в єдності з його психічним розвитком на основі раціоналізації та ефективного використання його власної рухової активності у поєднанні з іншими культурними цінностями; це діяльність та соціально значущі результати по створенню фізичної готовності людей до життя; з одного боку, це специфічний прогрес, а з іншого, - результат людської діяльності, а також засіб і спосіб фізичної досконалості.

За даними В. І. Ільнич і Ж. К. Холодова, фізична культура – частина загальної культури суспільства, що відображає способи фізкультурної діяльності, результати, умови, необхідні для культивування, спрямовані на освоєння, розвиток і управління

фізичними та психічними здібностями людини, зміцнення його здоров'я, підвищення працездатності, а також фізична культура – це елемент культури особистості, специфічний зміст якого становить раціонально організована, систематична діяльна активність, використовувана людиною для оптимізації стану свого організму [7; 8].

У підручнику «Теорія і методика фізичного виховання» за редакцією Т. Ю. Круцевич, фізична культура людини (індивідуума) розглядається як процес оволодіння знаннями, вміннями і навичками виховної, навчальної, оздоровчої, рекреаційної діяльності для подальшого використання у процесі самовдосконалення, і як результат – рівень фізичного здоров'я, який людина змогла зберегти або покращити завдяки своєму бажанню, знанням, здоровому способу життя та рухової активності.

Фізичне виховання входить у поняття «фізична культура» як її діяльна частина у вигляді трьох напрямів педагогічного процесу: загального фізичного виховання, фізичного виховання з професійною спрямованістю і фізичного виховання зі спортивною спрямованістю.

Виховання – це область культурної діяльності людей, спосіб передачі, освоєння і вдосконалення досягнень культури.

Фізичне виховання є педагогічна система фізичного вдосконалення людини. У процесі фізичного виховання використовуються розроблені комплекси фізичних вправ у поєднанні з силами природи та гігієнічними факторами для формування рухових умінь, спеціальних знань, виховання фізичних якостей і різнобічного морфофункціонального вдосконалення організму у відповідності з вимогами суспільства [1, с. 8-12].

Фізичне виховання – це вид виховання, специфічним змістом якого є навчання рухам, розвиток рухових здібностей, оволодіння спеціальними фізкультурними знаннями і формування усвідомленої потреби у фізкультурних заняттях [2, с. 16-18].

Фізичне виховання є спеціалізованим педагогічним процесом цілеспрямованої систематичної дії на людину фізичними

вправами, силами природи, гігієнічними факторами з метою зміцнення здоров'я, розвитку фізичних якостей, удосконалення морфологічних і функціональних спроможностей, формування й покращання основних життєво важливих рухових навичок, умінь та пов'язаних із ними знань, забезпечення готовності людини до активної участі у суспільному, виробничому й культурному житті [4; 5].

Проводячи аналіз взаємозв'язку між фізичним вихованням і фізичною культурою, нерідко фізичне виховання виступає в якості однієї з частин фізичної культури. Таке трактування співвідношення двох понять не позбавлена сенсу, але, на думку багатьох авторів недостатня, коректна. Точніше кажучи, фізичне виховання є по відношенню до фізичної культури не стільки частиною, скільки однією з основних форм функціонування в суспільстві, а саме педагогічно організованим процесом передачі і засвоєння її цінностей в рамках системи освіти. Фізичному вихованню притаманні всі ознаки педагогічного процесу, а саме: провідна роль педагога-фахівця, організація діяльності вихователя та вихованців згідно з дидактичними та педагогічними ознаками, спрямованість діяльності на вирішення завдань освіти і виховання, побудова занять у відповідності з закономірностями розвитку людини тощо.

Згідно змістовних зв'язків фізична культура, фізичне виховання, фізичний розвиток, фізична досконалість, фізична підготовка та підготовленість єдина система, якій притаманні:

- цілісність – будь-який реальний об'єкт є цілим внаслідок дії причинно-наслідкових, функціональних та логічних зв'язків, тому принципово неможливо зведення системи до суми якостей або простої взаємодії елементів, що її складають;
- структурність – внутрішня впорядкованість системи, яка визначає мережі зв'язків і відносин;
- відкритість – взаємозалежність системи й зовнішнього середовища - система формує і проявляє свої якості і свою цілісність у процесі взаємодії з середовищем;

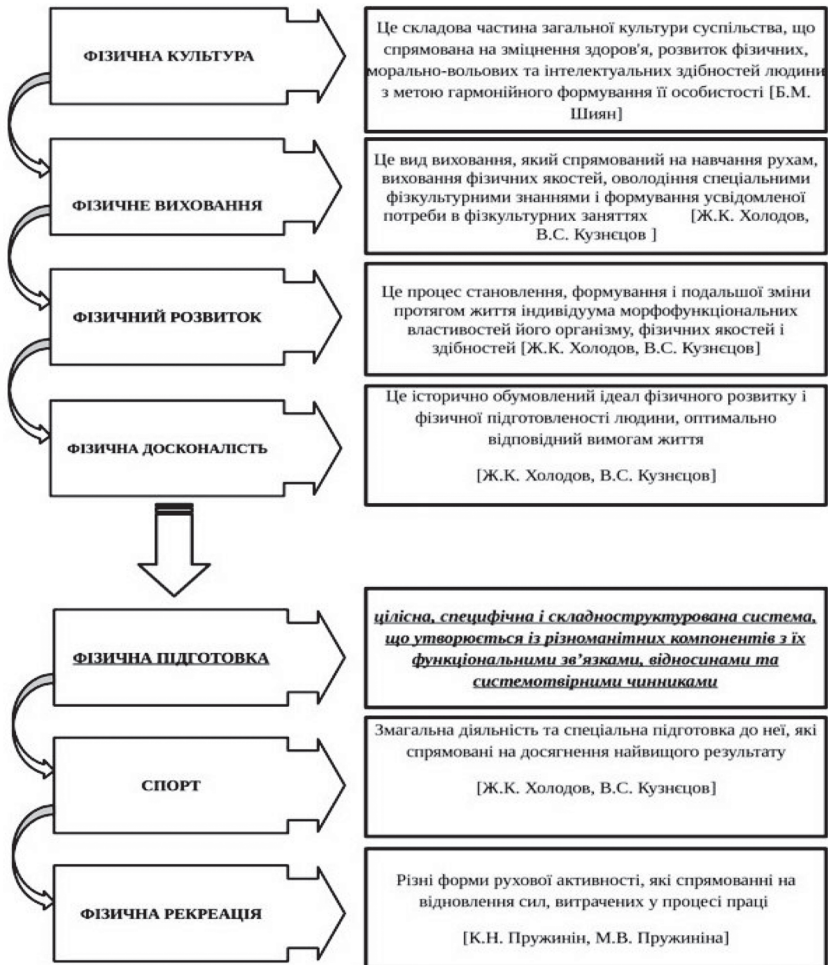

Рисунок 2.1. – Унаочнення вертикально-горизонтальних змістовних зв'язків ключових понять

- ієрархічність – кожен елемент системи у свою чергу може розглядатися як система;
- динамічність – зміни з плином часу;
- детермінізм – існування зв'язку між елементами, при якому зміна одного з них за певних умов породжує зміни інших;

- багатоваріантність опису системи (у зв'язку зі складністю системи її адекватне пізнання потребує побудови різних моделей, кожна з яких описує певний аспект системи).

Аналіз спеціалізованої літератури дозволив з'ясувати, що поняття «система» є загальнонауковим терміном, який у більшості джерел визначається як множина взаємопов'язаних елементів, що утворюють певну цілісність, властивості і закономірності якої є інтегративними. Засновник системного підходу, філософ Людвиг Берталанфі, визначав систему як «комплекс елементів, що перебувають у взаємодії» [104]. Філософський енциклопедичний словник визначає систему як «сукупність елементів, що перебувають у відношеннях і зв'язках один з одним, яка утворює певну цілісність, єдність» [104, с. 610]. У словнику іноземних слів поняття «система» визначається як «порядок, зумовлений правильним розміщенням частин єдиного цілого; сукупність частин, пов'язаних загальною функцією; форма, спосіб влаштування або організація чогонебудь» [158]. Отже, поняття «система» вбирає в себе суть таких понять як «порядок», «організація», «зв'язок» і перетинається з поняттям «сукупність». Саме це поняття надає можливість точно позначити цілісність об'єкта і сфокусувати на ньому пізнання, виділити цей об'єкт із середовища і, з одного боку, – конкретизувати його, а з іншого – розглядати разом із середовищем, з підставами та умовами його існування.

Зважаючи на зазначене, фізичну підготовку молодших школярів у Новій українській школі можна розглядати як організований, педагогічно керований з домінуванням гри процес впливу на особистість дитини для розвитку її фізичних здатностей та якостей, формування життєво необхідних рухових умінь і навичок, зміцнення здоров'я та укріплення його резервів, що є змістовною і структурною складовою освітнього процесу початкової школи та родинного виховання.

З огляду на цільове призначення фізичної підготовки учнів початкової школи (розвиток всіх фізичних якостей в

їхньому гармонійному сполученні [84]), виділимо такі структурні компоненти системи:

- мета фізичної підготовки – фізичне та духовне вдосконалення дитини як відправна точка педагогічної системи, яка детермінується вимогами суспільства до шкільної освіти;
- зміст фізичної підготовки – укріплення здоров'я, підвищення рівня працездатності, формування рухового режиму учнів – як умова їх успішної життєдіяльності та педагогічна складова системи;
- завдання фізичної підготовки – набуття знань про особливості власної тілесності та переваги здорового способу життя, формування і розвиток основних рухових умінь, постави та ходи, оволодіння механізмами корекції дій – як деталізацію мети;
- засоби, за допомогою яких реалізується фізична підготовка учнів (фізичні вправи, рухливі ігри, гігієна, загартовування тощо) – як компоненти організації фізичної підготовки;
- форми фізичної підготовки (рис. 2.2):

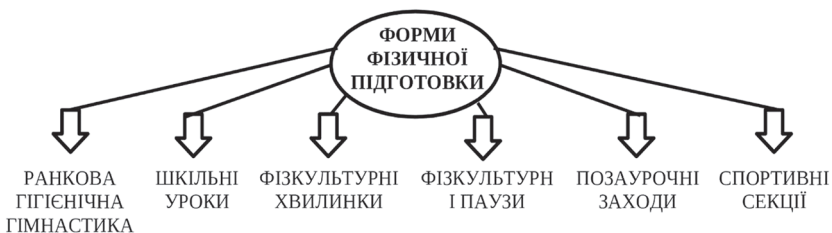

Рисунок 2.2. – Форми фізичної підготовки

- результат фізичної підготовки – нормований рівень здоров'я, рівень фізичного розвитку, фізичної та рухової підготовленості – як наслідок завершення навчально-виховного процесу на першій ланці загальної середньої освіти (рис. 2.3)

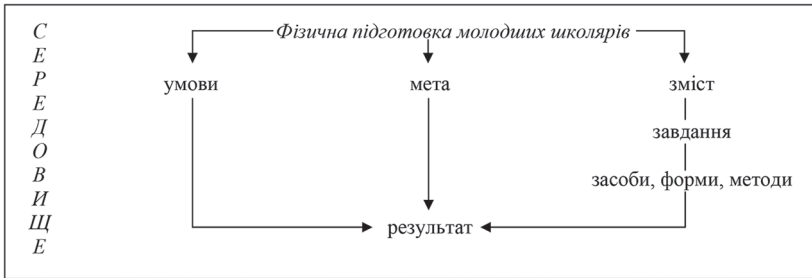

Рисунок 2.3. – Схема змістовно-структурних зв'язків складових поняття «фізична підготовка»

Згідно Державного стандарту початкової освіти метою здоров'язбережувальної освітньої галузі є формування ключових компетентностей, активної громадянської позиції, підприємливості, розвиток самостійності через особисту ідентифікацію, застосування моделі здорової та безпечної поведінки, збереження власного здоров'я та здоров'я інших осіб, добробуту та сталого розвитку. При цьому здобувач освіти:

- дбає про особисте здоров'я і безпеку, реагує на діяльність, яка становить загрозу для життя, здоров'я, добробуту;
- визначає альтернативи, прогнозує наслідки, ухвалює рішення з користю для здоров'я, добробуту, власної безпеки та безпеки інших осіб;
- робить аргументований вибір на користь здорового способу життя, аналізує та оцінює наслідки і ризики;
- виявляє підприємливість та поводить етично для поліпшення здоров'я, безпеки та добробуту.

Метою фізкультурної освітньої галузі є формування соціальної та інших ключових компетентностей, стійкої мотивації здобувачів освіти до занять фізичною культурою і спортом для забезпечення гармонійного фізичного розвитку, підвищення функціональних можливостей організму, вдосконалення життєво необхідних рухових умінь та навичок. При цьому здобувач освіти:

Таблиця 2.1 – Державний стандарт початкової освіти: ІХ. Фізкультурна освітня галузь

Загальні результати навчання здобувачів освіти	Обов'язкові результати навчання здобувачів освіти	
	1–2 класи	3–4 класи
ІХ. Фізкультурна освітня галузь		
Заняття руховою активністю, фізичною культурою та спортом; демонстрація рухових умінь та навичок, використання їх у різних життєвих ситуаціях		
Виконує життєво необхідні рухові дії	виконує вправи на пересування (ходьба, біг, стрибки, лазіння, плавання, ковзання), виконує вправи з предметами та без них (за наявності відповідних умов)	виконує вправи на пересування (ходьба, біг, стрибки, лазіння, плавання, ковзання) з предметами та без них, оцінює власне виконання рухових дій та виконання вправ іншими особами (за наявності відповідних умов)
Моделює рухову діяльність	розпізнає, добирає та виконує фізичні вправи для ранкової гімнастики; розрізняє, добирає та виконує фізичні вправи з різних видів спорту для розвитку фізичних якостей	розпізнає, добирає та виконує фізичні вправи для ранкової гімнастики, фізкультурної хвилинки та паузи; добирає відповідний інвентар для кожного виду спорту, розрізняє та виконує вправи з різних видів спорту для розвитку фізичних якостей
Виконує фізичні вправи під час ігрової діяльності та змагань	виконує рухові дії під час рухливих ігор під керівництвом вчителя	виконує рухові дії у рухливих іграх під час занять у школі та дозволяє
Вибір фізичних вправ для підвищення рівня фізичної підготовленості		
Контролює свій фізичний стан	контролює своє самопочуття за підтримки дорослих у закладі загальної середньої освіти і поза його межами	володіє елементами самоконтролю у процесі виконання фізичних вправ

Закінчення табл. 2.1

Загальні результати навчання здобувачів освіти	Обов'язкові результати навчання здобувачів освіти	
	1–2 класи	3–4 класи
Аналізує та оцінює вплив фізичного навантаження на стан здоров'я	пояснює значення фізичних вправ для здоров'я людини	аналізує вплив позитивних та негативних факторів на стан здоров'я людини; оцінює своє самопочуття за частотою серцевих скорочень та частотою дихання
Добирає фізичні вправи для розвитку фізичних якостей та зміцнення здоров'я	обирає за допомогою вчителя та виконує вправи/ігри і елементи різних видів спорту для розвитку фізичних якостей	регулює інтенсивність навантаження (швидкість, тривалість, послідовність виконання фізичних вправ) відповідно до визначених завдань
Дотримання правил безпечної і чесної гри, вміння боротися, вигравати і програвати; усвідомлення значення фізичних вправ для здоров'я, задоволення, гартування характеру, самовираження та соціальна взаємодія		
Виконує різні соціальні ролі	виконує різні ролі під час рухливих ігор, забав, обрядів та інших форм рухової діяльності	ефективно взаємодіє з однолітками для досягнення спільних командних цілей під час рухової діяльності
Дотримується безпечної поведінки	дотримується правил безпеки особисто та під час спільної з друзями рухової діяльності	дотримується правил безпеки під час рухової діяльності в закладі загальної середньої освіти та поза його межами, пояснює значення цих правил та їх наслідки
Дотримується етичних норм у руховій діяльності	дотримується правил чесної гри під час рухової діяльності; не засмучується через поразку	дотримується правил чесної гри під час рухової діяльності; прагне вигравати, не засмучується через поразку і сприймає її гідно

- регулярно займається руховою активністю, фізичною культурою та спортом;
- демонструє рухові вміння та навички та використовує їх у різних життєвих ситуаціях;
- добирає фізичні вправи для підвищення рівня фізичної підготовленості;
- керується правилами безпечної і чесної гри, уміє боротися, вигравати і програвати; усвідомлює значення фізичних вправ для здоров'я, емоційного задоволення, гартування характеру, самовираження та соціальної взаємодії [68].

Державний стандарт початкової освіти містить загальні результати навчання здобувачів освіти та обов'язкові результати навчання здобувачів освіти різних галузей, у тому числі фізкультурної освітньої галузі для 1-2 та 3-4 класу.

2. 2. Удосконалення системи фізичної підготовки дітей передшкільного та молодшого шкільного віку та перспективи реформування

Визначення перспектив покращення фізичної підготовки школярів ґрунтується як на досягненнях педагогічної теорії та практики ХХ, так і ХХІ століття. На сьогоднішній день розроблення наукових проблем з фізичної культури та спорту значно активізується, їх спрямованість визначається, в першу чергу, потребою суспільства у підвищенні ефективності системи фізичного виховання як одного з основних факторів зміцнення здоров'я, покращання фізичного розвитку та рухової підготовленості підростаючих поколінь. Відмітимо, що поряд з постійним розвитком педагогічної науки, системи фізичного виховання, реформуванням системи освіти, переробкою стандартів та іншими змінами, стан фізичного розвитку та фізичної підготовленості дітей є незадовільним, і навіть критичним.

На нашу думку вищезазначені зміни може доповнити досвід видатного українського педагога ХХ століття – В. Сухомлинського. Василь Сухомлинський зробив вагомий

внесок у розвиток теорії фізичного виховання учнів, який сьогодні можна розглядати як перспективний досвід для наслідування. Його 30 книг і 500 статей висвітлюють різні аспекти навчання і виховання учнів початкової школи, зокрема питання щодо фізичного розвитку, збереження здоров'я та укріплення організму дитини. Будучи директором школи, Василь Сухомлинський мав можливість реалізувати цікаві ідеї щодо режиму дня учнів, умов для фізичної та трудової активності. Як адміністратор і науковець, значну увагу він приділяв питанням, які залишаються актуальними й досі, – повноцінне харчування, чергування фізичних та розумових навантажень, контроль за дозуванням навантажень (особливо розумових) залежно від віку учнів, оздоровлення дітей тощо. У своїй школі він намагався забезпечити учням здоровий режим дня, а саме: доцільний, встановлений порядок життя, при якому чергуються робота та відпочинок, фізична та розумова праця, сон та активність, організоване регулярне харчування. На думку вченого, саме такий режим сприяв виробленню у дітей корисних умовних рефлексів. На наш погляд, при подальшому реформуванні початкової школи у XXI столітті слід зважити на результати організації шкільного дня учнів, отримані науковцем у минулому столітті.

Так, у режимі дня авторської школи В. Сухомлинського передбачалося:

- збалансоване харчування,
- фізичні навантаження,
- навчання (виконання домашніх завдань зокрема),
- дотримання гігієнічних норм і медичних рекомендацій,
- повноцінний відпочинок (зокрема сон) [49].

Організоване життя учнів розпочиналося з підйому – ґрунтуючись на медичних рекомендаціях, педагог і керівник вимагав, щоб він проходив в один і той же час. Погоджуючись з науковцем, вважаємо за доцільне виконання обов'язкової ранкової гімнастики дітьми разом з батьками (краще під музику), оскільки ця фізична активність сприяє формуванню глибокого

дихання, підсилює кровообіг та обмін речовин, розвиває різні групи м'язів, формує правильну поставу, розворушує нервову систему після сну, і взагалі – викликає позитивні емоції. Розумним продовженням ранку у школі визнаємо розминку – виконання спеціальних вправ перед уроками для закріплення формування правильної постави.

Центральним моментом режиму дня учнів науковець вважав правильне чергування праці та відпочинку: у правильному режимі та правильній організації розумової праці на уроках він вбачав джерело вільного часу, а отже, можливості для відпочинку. Відмітимо, що відпочинком видатний педагог називав «розумне чергування видів діяльності» [24; 49], що можна враховувати при складанні розкладу у сучасній початковій школі.

З метою забезпечення нормальної роботи шлунково-кишкового тракту учнів харчування слід організувати не лише достатньої калорійності, а й збагаченим на продукти, що легко засвоюються: молоко, масло, цукор (фруктовий) та компонентами, які відіграють важливу роль у формуванні організму – білки, що виконують пластичну, каталітичну, транспортну, гормональну та імунну функції, вітаміни. З цього приводу В. Сухомлинський писав: «від харчування в роки дитинства залежить гармонія, пропорційність частин тіла, зокрема правильний розвиток кісткової тканини і особливо грудної клітки» [49]. Педагог справедливо вважав, що повноцінне харчування підвищує опірність організму, сприяє розвитку імунітету.

Разом з видатним педагогом наполягаємо на необхідності проведення батьківського всеобучу щодо планування харчування учнів вдома, при якому час і частота прийому їжі узгоджуються з режимом навчання учнів у школі. Для цього в якості методичних рекомендацій можна використати пам'ятку про нормальне харчування, розроблену В. Сухомлинським, в якій зокрема зазначено, що 70 % їжі мають складати сирі овочі та фрукти, при незначній руховій активності перед кожним прийомом їжі треба 10-15 хвилин виконувати фізичні вправи,

а при високій активності – у складі їжі мають превалювати вуглеводи (рослинна їжа) або білки (тваринна їжа); тобто, перед фізичними навантаженнями їжа має бути легкою, а після – щільною [49]. Актуальними залишаються й висновки В. Сухомлинського щодо калорійності харчування учнів, яка має бути на 25-30 % більше, ніж передбачено нормами для дитячих установ, що залишаються незмінними з радянських часів [49].

Доцільним для наслідування вважаємо й практику Павлівської школи щодо системи індивідуалізації та диференціації навчання, яка базувалася на вивченні дітей до і під час навчання і передбачала:

- розвиток учнів шляхом подолання посильних труднощів;
- професійно орієнтовану диференціацію навчання;
- визначення програмного «максимуму» або «мінімуму» для кожного учня з окремого шкільного предмета;
- внутрішньокласну диференціацію учнів за групами – навчання з урахуванням індивідуально-типологічних особливостей, здоров'я, мислення, пам'яті, схильностей, інтересів щодо можливостей переходу в інші групи вищого порядку;
- диференціацію та індивідуалізацію навчальних завдань для учнів;
- індивідуалізацію оцінок і перевірки виконання навчальних завдань [49].

Особливу увагу приділимо фізичній підготовці учнів, яку науковець вважав найважливішим елементом розвитку дитини. Слідуючи поглядам В. Сухомлинського, наголосимо на значенні фізичної підготовки учнів для укріплення їх фізичного здоров'я та дотримання гармонійності між фізичним і духовним розвитком. Звертаємо увагу, що анатомо-фізіологічні процеси, що відбуваються у молодшому шкільному віці, тісно пов'язані з духовним життям і формуванням свідомості дитини, тому фізична підготовка не може обмежуватися лише культурою тіла і здоров'я.

Отже, заняття фізичними вправами у початковій школі слід організувати як цілеспрямовану, нормовану форму організованої навчально-пізнавальної діяльності, яка має на меті оптимізацію рухового режиму учнів, формування і закріплення рухових умінь і навичок [49]. Тобто метою фізичної підготовки має виступати не лише виховання фізичних якостей школярів – сили, гнучкості, спритності та витривалості, а й формування в них почуття краси рухів, їх естетичної досконалості.

Для того, щоб фізичні вправи мали позитивний вплив на здоров'я сучасних молодших школярів, можна застосовувати правила В. Сухомлинського:

- використовувати тільки науково обґрунтовані засоби і методи фізичної підготовки й, такі, що мають, оздоровчу цінність;
- планувати фізичні навантаження відповідно до фізіологічних можливостей учнів;
- забезпечувати регулярність та єдність лікарського і педагогічного контролю із самоконтролем [24; 48; 49].

Цікавими, на наш погляд, є думки науковця з приводу оздоровлення дітей. Погоджуємося, що воно має виконувати профілактичну і розвивальну функцію, тобто вдосконалювати функціональні можливості організму, підвищувати його опірність не лише захворюваності, а й до інших негативних впливів довкілля; компенсувати брак рухової активності, яка іноді виникає, зокрема через погодні умови. У цьому ракурсі чудовим способом загартовування педагог вважав туристичні походи, які сьогодні можна використовувати не лише для розвитку фізичної сили та витривалості, а й для формування світогляду, виховання моральних якостей. Вважаємо за доцільне включення до програми фізичного виховання учнів початкової школи оригінального переліку умінь, необхідних для участі у поході, які на підставі багаторічної практики розробив В. Сухомлинський.

Відмітимо, що педагог, базуючись на певних закономірностях (біологічних, медичних, педагогічних, психологічних)

розвитку дитини, сформулював і перевірів на практиці власні принципи оздоровлення учнів. Зокрема у Павлиській школі він успішно реалізовував авторську систему загартовування – комплекс заходів, спрямованих на підвищення опірності організму, розвиток у дітей здібності швидко, без втрат для здоров'я, пристосовуватися до змінних умов довкілля. Мова йде про два види заходів: щоденні – комфортний температурний режим, широка аерація, використання прохолодної води для умивання та спеціальні – повітряні та сонячні ванни, різні водні процедури (наприклад, сухе й вологе обтирання, обливання ніг, ходьба босоніж по росі, камінню), сон при відкритих вікнах [49]. З огляду на критичний стан здоров'я сучасних учнів, всі ці заходи є актуальними й сьогодні.

Більше того, під час прогулянок на свіжому повітрі слід звертати увагу на правильність виконання школярами життєво необхідних рухів: ходьби, бігу, стрибків, киданню предметів та на розвиток основних фізичних якостей: сили, швидкості, гнучкості, витривалості, спритності, координації рухів. Разом з видатним педагогом вважаємо, що свідоме та вмале керування рухами свого тіла розпочинається з керування рукою. Оскільки існує зв'язок рухів руки на мозок, у молодшому віці можна формувати чітку взаємодію систем: «рука – мозок», «тіло – мозок», «робота – мозок».

Якщо узагальнити описані науковцем факти, можна говорити про такі надбання В. Сухомлинського щодо збереження фізичного здоров'я учнів та забезпечення їх фізичного розвитку. По-перше, навчання на свіжому повітрі – «Школа радості», коли у весняні та осінні місяці уроки проводилися у «Зелених класах» [49], що дозволяло запобігати надмірній втомлюваності, а отже, й руйнації здоров'я дітей, а відкриття учнями «чудесного світу» у живих барвах, яскравих і тремтливих звуках, у красі та гармонії, – сприяло формуванню позитивних емоцій. По-друге, науково-предметні гуртки – важлива форма виховання, коли кожен учень впродовж тривалого часу (навіть кілька років) випробовує себе у різних справах, спорті

зокрема. По-третє, табори та туристичні походи на декілька днів у первозданну природу: «уміння відпочивати, вміння щадити нервові сили для сучасної людини так само важливо, як і вміння працювати» – писав науковець [49].

Узагальнення продуктивного досвіду В. Сухомлинського щодо засобів фізичної підготовки учнів можна представити у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2. – Засоби фізичної підготовки молодших школярів

Засоби фізичної підготовки	Мета використання
Ранкова гімнастика з батьками	Підсилення кровообігу та обміну речовин
Фізична розминка перед уроками з учителями	
Фізичні навантаження впродовж дня – фізкультхвилинки між уроками, рухливі ігри, фізична праця	Правильне чергування праці та відпочинку, формування правильної постави
Повноцінний відпочинок у режимі дня	
Збалансоване харчування	Забезпечення організму поживними речовинами
Туристичні походи	Розвиток фізичних якостей
Літні табори	Підвищення опірності організму
Загартовування	
Танці, гімнастика, ритмика	Формування почуття краси рухів

Отже, наслідуючи В. Сухомлинського, фізичну підготовку учнів можна розпочинати з ранкової гімнастики у два етапи – родинний та шкільний, а продовжувати виконанням вправ на перервах між уроками, рухливими іграми на подвір'ї, прогулянками на свіжому повітрі та фізичною працею у другій половині дня (з обов'язковим розвитком дрібної моторики рук). При цьому ступінь фізичних навантажень слід визначати залежно від віку учнів, а для слабких дітей – погоджувати із спеціалістами. Дотримуючись чіткого розпорядку дня, рекомендованого й апробованого науковцем на практиці, режиму

харчування та рекомендацій щодо його раціону, можна забезпечити здоров'язберігаюче середовище у школі, яке слід підсилювати процедурами загартовування.

Визначаючи перспективи реформування початкової школи взагалі та системи фізичної підготовки учнів зокрема, врахуємо той факт, що істотний вплив на формування загальної теорії фізичної культури здійснили соціологія, антропологія, соціальна психологія та інші науки. Видатні дослідники фізичну підготовку учнів різного віку розглядали у таких напрямках:

- активна рухова діяльність дитини – не будь-яка, а тільки організована таким чином, щоб формувалися життєво важливі рухові вміння та навички, забезпечувалося вдосконалення природних якостей і властивостей організму, підвищувалася фізична працездатність, зміцнювалося здоров'я;
- позитивні зміни у фізичному стані людини – підвищення рівня працездатності, рівня розвитку морфофункціональних властивостей організму, кількості та якості освоєних життєво важливих умінь і навичок, поліпшення показників здоров'я;
- комплекс матеріальних і духовних цінностей, створених у суспільстві для задоволення потреби у фізичній активності [49].

Одним з провідних теоретиків та інтеграторів наукових знань в області фізичної культури був професор Лев Матвеев, результати наукових пошуків якого слугують підґрунтям сучасного реформування системи фізичного виховання учнів. Доктор педагогічних наук, професор Л. Матвеев випустив цілий ряд монографій, підручників та науково-методичних доробок, зокрема таких як: «Основи спортивного тренування», «Деякі підсумки та перспективи формування узагальнюючої теорії у сфері фізичної культури і спорту», «Введення в теорію фізичної культури» та ін. У цих доробках можна знайти загальні методи та засоби розвитку фізичних якостей людини та навчання новим руховим діям, особливості планування і контролю фізичного виховання та спортивного тренування, аспекти професійно-прикладної фізичної підготовки.

Важливим вважаємо його твердження про те, що зміст і форми фізичної підготовки учнів мають вирізнятися у різні періоди розвитку дитини, а отже, – мають визначатися закономірностями вікового розвитку школярів, динамікою умов їх життєдіяльності, а також логікою педагогічного процесу. «Особливості фізичного виховання, – писав він, – полягають головним чином у тому, що це є процес, що протікає по закономірностям діяльності, що забезпечує впорядковане формування та вдосконалення рухових умінь і навичок поряд з оптимізацією розвитку так званих фізичних якостей людини, сукупність яких вирішальною мірою визначає його фізичну дієздатність» [19; 20]. Цю думку, на наш погляд, слід враховувати при побудові навчальної програми шкільного предмету «фізична культура». А при визначенні його змісту корисними також стануть результати аналізу змісту і форм організації фізичного виховання у радянському суспільстві. Для розуміння продуктивності попереднього досвіду відзначимо таку думку автора: «систему фізичного виховання характеризують не стільки окремі явища, скільки загальна впорядкованість всієї практики фізичного виховання в суспільстві, а отже, і те, на яких основах і якими способами досягається її упорядкованість, організованість, цілеспрямованість» [20].

У цьому розумінні сучасну систему фізичного виховання можна характеризувати через її:

- ідейне підґрунтя, яке, як і раніше, відображається у цільових настановах і принципах (державних документах);
- теоретико-методичні основи, що включають здобуті попередніми поколіннями науково-практичні знання про закономірності, правила, засоби і методи фізичного виховання;
- програмно-нормативні основи, які представлені програмним матеріалом, відібраним і систематизованим відповідно до цільових настанов, а також норм та вимог, що мають бути досягнуті у результаті фізичної підготовки учнів;

- організаційні форми, тобто те, як всі ці вихідні основи відображаються організаційно і реалізуються у діяльності шкіл, як установ, що контролюють фізичне виховання підростаючого покоління [19].

На етапі реформування освіти XXI століття корисною є докторська дисертація Л. Матвеева «Теоретико-методологічні основи формування навчального предмета «Фізична культура» в загальноосвітній школі», де продемонстровано безпосередній зв'язок змісту шкільного предмета з підготовкою підростаючого покоління до майбутньої життєдіяльності. Виходячи з результатів проведеного аналізу розвитку фізкультурної освіти школярів на попередньому історичному етапі і співвідносячи їх із положеннями реформи загальноосвітньої школи 1980-х років, вчений запропонував наступну систему пріоритетів, що й сьогодні можуть визначати розвиток фізичної підготовки учнів.

1. Опора на індивідуально-вікові особливості становлення особистості школяра. У протилежність доктрині «формування соціально корисного члена суспільства, готового до праці й оборони Батьківщини», що існувала протягом десятиліть і здійснювалася у державному масштабі, незаперечним пріоритетом у розробці основ шкільної фізкультурної освіти сьогодні постає учень, як «активний громадянин» – індивід із духовними та фізичними потребами, що повсякчас розвиваються.
2. Формування потреб у зміцненні здоров'я і тривалому збереженні належного рівня працездатності. В умовах нестабільності державної підтримки єдино гарантованим засобом, що забезпечує збереження задовільного фізичного статусу людини, вкрай необхідного для підтримки її здоров'я та працездатності, стають мало залежні від зовнішніх умов самодіяльні форми фізкультурної діяльності.
3. Шкільна фізкультурна освіта, відповідно до існуючих навчальних програм з фізичного виховання, що спирається на фізичну підготовку учнів [21].

На наш погляд, однією з нагальних проблем оновлення теорії та реформування сучасної практики фізичної підготовки школярів, залишається неопрацьованість вікового

(етапного) підходу до освоєння цінностей фізичної культури, який мав би враховувати не лише особливості біологічного, а й соціального розвитку дитини і змушував орієнтуватися при розробці програмно-методичного забезпечення педагогічного процесу і на «паспортний», і на «біологічний», і на «соціальний» вік учнів. Саме Л. Матвеев вперше у педагогічній науці розглянув проблему змісту навчального предмету «Фізична культура» із соціокультурних позицій і довів доцільність його визначення з точки зору загальнолюдських цінностей, поетапне засвоєння яких сприятиме оптимізації особистісного розвитку школярів.

Відмітимо, що у другій половині ХХ – першій половині ХХІ століття з'являється велика кількість спеціальної та методичної літератури з проблем формування здорового способу життя школярів, перш за все, на уроках фізичної культури. У доробках широко представлені програми, спрямовані на оздоровлення дітей за рахунок певного виду рухової активності, розвитку однієї або декількох фізичних якостей. Значними для практики фізичної підготовки були й такі праці, як серія книг для вчителя «Навчання в першому класі», «Навчання у другому класі», «Навчання в третьому класі». Викладені тут методичні поради та рекомендації сьогодні також можуть стати у нагоді при визначенні перспективного досвіду. Наголосимо, що деякі автори [13; 27], спираючись на матеріал вказаних видань, пропонують відродження незаслужено забутих і створення нових навчальних, інтелектуально і фізично розвиваючих ігор, особливо національного характеру. Комплекс таких ігор умовно можна поділити на п'ять груп:

- 1) настільно-спортивні ігри;
- 2) динамічні з м'ячем на майданчиках і у воді;
- 3) інтелектуальні – логічні і за шаховою дошкою;
- 4) психолого-корекційні ігри;
- 5) спортивно-динамічні ігри, які у нових умовах змінили назву, але залишили суть: синплей – командна гра зі спеціальними ракетками, легким «стрибучим» м'ячиком і трикутними воротами; футболей – командна гра

на волейбольному майданчику волейбольним м'ячем з елементами футболу та волейболу; оздоровчорозважальні тренажери сітак, які дозволяють пожвавити для дітей комп'ютерні ігри, додавши до них у захоплюючій формі фізичні навантаження.

Узагальнюючи вивчений досвід функціонування початкової школи у другій половині ХХ століття – першій половині ХХІ століття, констатуємо, що фізична підготовка учнів визначалася двома загальними тенденціями: центризму та єдності ідеології, оскільки людина та її фізична підготовленість розглядалися державою з точки зору економічного (трудового) потенціалу, військової приналежності та демократизації. Відповідно до цього, існувала єдина, догматично вибудована система фізичної підготовки, а інновації виникали лише на рівні окремих педагогів-ентузіастів. За роки перебудови та незалежності країною пройшла хвиля оновлення, яка розширила можливості не лише для розширення вітчизняного досвіду, а й для застосування зарубіжного (ритмічна гімнастика, йога тощо). Саме у цей період стають популярними циклічні види фізичної активності – оздоровча ходьба, біг, плавання, їзда на велосипеді та ін. Все частіше на державному рівні під фізичною підготовкою розуміється підготовка організму людини до довготривалої фізичної активності. З'являються й додаткові функції фізичної підготовки – зменшення жирових відкладень в організмі за рахунок посилення процесів обміну та збільшення життєвої ємності легень. З огляду на це, до змісту підготовки включаються не лише загальнорозвиваючі фізичні вправи (ходьба, біг, плавання, катання на ковзанах, гімнастика або ритмика), а й дієта (заборона у шкільному раціоні харчування певних продуктів). З огляду на зазначене, фізична підготовка часто ототожнюється із правильним способом життя.

Соціокультурними детермінантами інновацій в освітній галузі та галузі фізичної культури і спорту, що зумовили виникнення нових перспектив, виступили:

- зміна ходу розвитку цивілізації – відбувся перехід від техногенної до антропогенної (повернення до античних ідей про визнання людини найвищою цінністю суспільства);
- перегляд політичної ідеології, демократизація суспільства, що надало можливість для творчості у різних галузях діяльності;
- розгляд нововведень як можливості виходу з кризи - політичної, економічної, соціальної та духовної, а також демографічної;
- виникнення соціального запиту на здорову, фізично підготовлену людину;
- поява комерційних пропозицій у галузі фізичної культури та спорту [10; 11].

Як бачимо, поява різних пропозицій тісно пов'язана з процесами у суспільстві і має певні соціокультурні передумови та науково-теоретичне підґрунтя. Оскільки найбільш продуктивним і цілісним виступає принцип спірального розвитку, оскільки дозволяє відтворити розвиток певного явища соціокультурної діяльності зокрема, для визначення перспектив подальшого розвитку теорії та практики фізичної підготовки молодших школярів ми використали попередній продуктивний педагогічний досвід та теоретичні надбання, які узагальнили у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3. – Перспективи реформування фізичної підготовки молодших школярів

<i>Теоретичні надбання</i>	<i>Педагогічний досвід</i>
шкільна гігієна (індивідуальна та групова санітарія)	фізкультурно-спортивний комплекс ГПО
фізіологія рухів, біомеханіка	спортивно-воєнізовані та рухливі ігри, спартакіади
фізичне виховання	авторський досвід В.Сухомлинського
теорія та методика фізичної культури	спортивне тренування
теорія діяльності	зарубіжні системи оздоровлення

ВИСНОВКИ

1. Студіювання наукових та архівних джерел дало змогу з'ясувати, що фізична підготовка у передшкільному та молодшому шкільному віці є складним діалектично зумовленим процесом, що відповідає основним положенням системного, особистісно-діяльнісного, праксеологічного підходів. Ці підходи, а також цілі, нормативно-правовове забезпечення, зміст роботи становлять організаційно-педагогічні засади фізичної підготовки учнів початкової школи. Мету, завдання, зміст, засоби, форми та результат фізичної підготовки молодших школярів визначають як взаємопов'язані компоненти цілісної складноструктурованої відкритої системи.

Фізична підготовка дошкільнят та молодших школярів розглядається як організований, педагогічно керований, з домінуванням гри, процес впливу на особистість дитини для розвитку її фізичних здатностей та якостей, формування життєво необхідних рухових умінь і навичок, зміцнення здоров'я та укріплення його резервів, що є змістовною і структурною складовою освітнього процесу закладу дошкільної освіти, початкової школи та родинного виховання.

2. Ретроспективний аналіз архівних фондів, історико-педагогічної та спеціальної літератури дав змогу визначити етапність розвитку теорії та практики фізичної підготовки молодших школярів українських початкових шкіл і визначити такі періоди: I період – 1947-1959 рр. – повоєнне відновлення системи фізичної підготовки учнів початкової школи, яке відбувалося у два етапи: 1) 1947-1952 рр. – збереження військової спрямованості фізичної підготовки учнів будь-якого віку; 2) 1952-1958 рр. – перехід до фізичного виховання, яке було жорстко заідеологізоване; II період – 1959-1971 рр. – спортизації фізичної підготовки, у межах якого також виокремлено два етапи:

1) 1959-1966 рр. – залучення до занять фізичними вправами через масові змагання; 2) 1966-1971 рр. – перехід до системи фізичної підготовки, зміст якої формувався на демократичних засадах; III період - 1971-1984 рр. – контрреформування фізичної підготовки на базі фізкультурно-спортивного комплексу ГПО, з двома етапами: 1) 1971-1979 рр. – законодавчо-нормативний; 2) накопичення конструктивного педагогічного досвіду з фізичної підготовки учнів, зокрема з використанням технологій спортивного тренування; IV період – 1984-2017 – початок об'єднання розрізнених елементів фізичної підготовки молодших школярів у педагогічну систему; V період – 2017 р. - по теперішній час – реформування системи освіти в Україні.

У запропонованій періодизації враховано офіційно проголошені на урядовому рівні зміни у шкільній освіті, котрі, як правило, закріплювалися у відповідних документах (циркулярах, інструкціях, рекомендаціях, положеннях, постановах, законах).

3. Нова українська школа є однією з ключових реформ Міністерства освіти і науки України у XXI столітті, головною метою якої є створення школи, до якої приємно ходити учням та цікаво навчатись, в якій дослухаються до думки учнів та навчають не боятись висловлювати власну думку, вчать критично мислити, бути відповідальними громадянами, виховують інноватора та громадянина, який вміє ухвалювати відповідальні рішення та дотримується прав людини. НУШ – це школа, яка даватиме учням не тільки знання, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті.

4. Перспективами реформування системи фізичної підготовки дошкільнят та молодших школярів у XXI столітті можуть бути напрями щодо надання першопріоритетності у відтворенні національної специфіки спортивних й оздоровчо-рекреаційних місцевостей та визначенні обсягів фінансування фізкультурно-оздоровчої і спортивно-масової роботи (будівництво нових майданчиків, гімнастичних залів і басейнів тощо), використання продуктивного вітчизняного досвіду (відродження фізкультурно-спортивного комплексу ГПО, відновлення спартакіад, спортивно-воєнізованих та рухливих ігор), авторського досвіду В. Сухомлинського, а також зарубіжних систем оздоровлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов М. С., Раджабов Х. Н. Состояние и оценка морфофункциональных показателей у городских и сельских школьников Ташкент, 1984. 51 с.
2. Адаменко О. В. Розвиток педагогічної науки в Україні в другій половині ХХ століття (1950–2000 рр.): дис. ... доктора пед. наук: спец. 13.00.01. Луганськ, 2006. 613 с.
3. Актуальные проблемы и историография истории зарубежной педагогики / под ред. К. И. Салимова. Москва, 1987. 143 с.
4. Акулич Н. В. Человек и его здоровье. Могилев, 2000. 160 с.
5. Антология педагогической мысли Украинской ССР / сост. Н. П. Калининченко. Москва, 1988. 640 с.
6. Антонова Т. М. Развитие основ советской системы физического воспитания: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04. Ленинград, 1986. 22 с.
7. Ареф'єв В.Г. Сучасні стандарти фізичного розвитку школярів: Посібник. – К.: Вежа, 1999. 256с.
8. Бака М. М. Организационно-методические основы развития физической культуры и спорта в республике (на материале Украинской ССР): автореф. дис. ... доктора пед. наук: спец. 13.00.04. Москва, 1990. 32 с.
9. Баландина Р. Г., Венедиктов П. И. Физическое развитие детей дошкольного возраста в Омской области // Советское здравоохранение. 1975. № 12. С. 17-20.
10. Бальсевич В. К. Онтокинезиология человека. Москва, 2000. 274 с.
11. Бальсевич В. К., Запорожанов В. А. Физическая активность человека. Киев, 1987. 224 с.
12. Барчуков И. С., Нестеров А. А. Физическая культура и спорт: методология, теория, практика. Москва, 2006. 528с.
13. Башкиров В. Ф. Профилактика травм у спортсменов. Москва, 1987. 176 с.
14. Башкиров П. Н. Учение о физическом развитии человека. Москва, 1962. 340 с.
15. Безносиков Е. Я. Становление советской физической культуры на территориях, вошедших в состав СССР в годы второй мировой войны: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Москва, 1974. 23 с.
16. Безрогов В. Г. История педагогики от истоков до начала ХХ в. // Вестник Университета Российской академии образования. 2000. № 1. С. 102-109; № 2. С. 94-102.

17. Бекмансуров Х. А. Различия в физическом развитии сельских и городских детей // Возрастные особенности физиологических систем детей и подростков : тезисы I Всесоюзной конференции. Москва, 1977. Т. 2. С. 201.
18. Белинович В. В. Обучение в физическом воспитании. Москва, 1958. 262 с.
19. Березівська Л. Д. Реформи шкільної освіти в Україні у ХХ ст. : документи, матеріали і коментарі: навч. посібник: хрестоматія. Луганськ, 2011. 384 с.
20. Бернштейн Н. А. О построении движений. Москва, 1947. 436 с.
21. Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик. URL: www.libussr.ru (дата звернення: 20.01.2020)
22. Бим-Бад Б. М. Познавательная и образовательная функции историко-педагогической науки (до 70-х гг. ХХ в.) // Труды кафедры педагогики, истории образования и педагогической антропологии / Ун-т Рос. акад. образования. Москва, 2001. Вып. 1. С. 38-61.
23. Бібліографічні посібники з історії України та архівні довідники. Київ, 2011. 108 с.
24. Бобрышев С. В. Историко-педагогическое исследование развития педагогического знания: методология и теория. Ставрополь, 2006. 300 с.
25. Боген М. М. Обучение двигательным действиям. Москва, 1985. 192 с.
26. Богословский В. П. Сборник инструктивно-методических материалов по физическому воспитанию. Москва, 1984. 142 с.
27. Богуславський М. Структура сучасного історико-педагогічного знання // Шлях освіти. 1999. № 1. С. 37-40.
28. Боднар Я. Б. Використання традицій тіловиховання молоді Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. у фізичному вихованні школярів. Тернопіль, 2004. 76 с.
29. Бойко В. В. Целенаправленное развитие двигательных способностей человека. Москва : Физкультура и спорт, 1987. 144 с.
30. Бондар А. Д. З історії розвитку народної освіти на Україні за роки Радянської влади // Український історичний журнал. 1967. № 11. С. 23-33.
31. Бунак В. В. Факторы, определяющие физическую дееспособность в период роста // Труды 5-й науч. конф. по вопросам морфологии, физиологии и биохимии. Москва, 1961. С. 37-42.
32. Бухало С. Освіта на Радянській Україні. Київ, 1945. 15 с.
33. Быховская И. М. Физическая (соматическая) культура // Морфология культуры. Структура и динамика. Москва, 1994. С. 305-323.
34. Вайнбаум Я. С. Дозирование физических нагрузок школьников. Москва, 1991. 64 с.
35. Ваховський Л. Ц. Методологія дослідження історико-педагогічного процесу: постановка проблеми // Шлях освіти. 2005. № 2. С. 7-11.

36. Вахтомин Н. К. Генезис научного знания: факт, идея, теория. Москва, 1973. 286 с.
37. Вацеба О. Нариси з історії західно-українського спортивного руху. Львів, 1996. 264 с.
38. Ващенко Г. Г. Виховання волі й характеру: підручник для педагогів. Київ, 1999. 385 с.
39. Відомості про початкові, семирічні і середні школи на початок 1950/51 навч. р. (форма № 76-6) // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 166 (Міністерство освіти України, 1917-2000), оп. 15, спр. 937, 115 арк.
40. Ведмеденко Б. Ф. Виховне значення фізичної культури. Київ, 1986. 52 с.
41. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, 2005. 1719 с.
42. Вільчковський Е. С., Курок О. І. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Суми, 2008. 428 с.
43. Вільчковський Е. С., Шиян Б. М., Цьось А. В., Пасічник В. Р. Система фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл Польщі та України (XVI – початок XXI століття): порівняльний аналіз. Луцьк, 2016. 240 с.
44. Властовский В. Г. Акселерация роста и развития детей. Эпохальная и внутригрупповая. Москва, 1976. 297 с.
45. Волков Л. В. Теория и методика детского и юношеского спорта: учебник [для студ. и препод. вузов физ. восп. и спорта]. Киев, 2005. 296 с.
46. Волков Л. В. Физическое воспитание учащихся. Киев, 1988. 184 с.
47. Волков Л. В. Физические способности детей и подростков. Київ, 1981. 116 с.
48. Воробьев А. Н. Тренировка, работоспособность, реабилитация. Москва, 1989. 271 с.
49. Всемирный историко-педагогический процесс: концепции, модели, историография / под ред. Г. Б. Корнетова, В. Г. Безрогова. Москва, 1996. 269 с.
50. Герц Н. И. Развитие физического воспитания в общеобразовательных школах западных областей Украинской ССР (1939-1972 гг.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Киев, 1974. 27 с.
51. Глазирін І. Д. Основи диференційованого фізичного виховання: навч. посіб. Черкаси, 2003. 352 с.
52. Гонжа Н. Т. Развитие физической культуры и спорта на Советской Буковине (1940-1970 гг.): автореф. дис. ... канд. истор. наук: 07.00.02. Черновцы, 1976. 29 с.
53. Гончаренко С. У. Методологічні характеристики педагогічних досліджень // Вісник Акад. пед. наук України. 1993. № 1. С. 11–23.
54. Гошко М. А. Физическая культура и спорт в условиях социалистического строительства в западных областях Украины: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Киев, 1976. 26 с.

55. Грабовський П. А. Дещо про освіту на Україні // Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / упоряд. О. О. Любар. Київ, 2003. С. 351-353.
56. Григорьев А. Е. Физическое воспитание в России (XIX – начало XX вв.). СПб., 1994. 102 с.
57. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР. Київ, 1966. 260 с.
58. Гришина Ю. И. Общая физическая подготовка. СПб., 2006. 192 с.
59. Гриценко М. М. Розвиток народної освіти на Україні за роки радянської. Київ, 1948. 76 с.
60. Гриценко М. М. Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР // Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР 1917 – 1957: наукові записки. Київ, 1957. Т. 4. С. 5–135.
61. Гужаловский А. А. Развитие двигательных качеств у школьников. Минск, 1978. 88 с.
62. Гужаловский А. А. Этапность развития физических (двигательных) качеств и проблема оптимизации физической подготовки детей школьного возраста: автореф. дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. Москва, 1979. 26 с.
63. Гупан Н. М. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект): дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01. Київ, 2001. 486 с.
64. Даниленко М. В., Даниленко Л. І. Естетичне і фізичне виховання. Київ, 1991. С.101-110.
65. Деделюк Н. А. Цьось А. В. Традиції фізичного виховання в Київській Русі: монографія. Луцьк, 2004. 192 с.
66. Демени Ж. Филипп Т., Расин Г. Теоретический и практический курс физического воспитания : [пер. с фр.]. Москва, 1912. 347 с.
67. Деметер Г. С., Горбунов В. В. 70 лет советского спорта: люди, события, факты. Москва, 1984. 237 с.
68. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 31.01.2020)
69. Дмитренко Т. І. Теорія і методика фізичного виховання дітей раннього і дошкільного віку. Київ, 1979. 242 с.
70. Днепров Э. Д. Современная реформа образования в России: исторические предпосылки, теоретические основания, этапы подготовки и реализация: автореф. дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01. СПб., 1994. 88 с.
71. Добрянський І. А., Постолатій В. В. Громадянська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець XIX - початок XX століття): монографія. Кіровоград, 1998. 143 с.
72. Документы о работе по усовершенствованию содержания общего среднего образования на Украине (обзоры программ по всем предметам учебного плана средней школы) (1966 г.) // ЦДАВО України, ф. 5127, оп. 1, спр. 960, 8 арк.

73. Дорошенко В., Богдановська Н. Порівняльний аналіз фізичного здоров'я хлопців старшого шкільного віку, які мешкають у різних умовах зовнішнього середовища // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. праць ВНУ імені Лесі Українки. Луцьк, 2008. Т. 2. С. 89-91.
74. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Львів, 1991. 572 с.
75. Дрозд О. Українські національні традиції фізичного і духовного гарту молоді та сучасність // Спорт і національне відродження : матеріали Всеукраїнської наук. конференції, присвяч. 120-літтю від дня народження Івана Боберського. Львів, 1993. Ч. 1. С. 153-155.
76. Дубогай А. Д. Оценка ФР и ФП состояния младших школьников : история врачебно-педагогического контроля в массовой физической культуре для аспирантов. Киев, 1991. С. 88-91.
77. Дубогай О. Д. Фізкультура як складова здоров'я та успішності навчання дитини. Київ, 2006. 128 с.
78. Душанин С. А., Пирогова Е. А., Иващенко Л. Я. Самоконтроль физического состояния. Киев, 1980. 26 с.
79. Дьячков В. М. Методы совершенствования физической подготовки (доклад на первой Всероссийской методической конференции тренеров по спорту). Москва, 1960. 57 с.
80. Єфіменко П. Б. Педагогічні умови забезпечення різнорівневої професійної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2002. 22 с.
81. Железняк Ю. Д., Минбулатов В. М. Теория и методика обучения предмета «Физическая культура»: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва, 2004. 272 с.
82. Жосан О. Е. Становлення та розвиток радянської шкільної навчальної літератури в Україні (1921-1991 роки): [монографія]. Кіровоград, 2015. 360 с.
83. Завадська О. А. Развитие общеобразовательной школы Украины в период строительства коммунизма (1959-1968 гг.). Киев, 1968. 266 с.
84. Завацький В. І. Фізіологічна характеристика розвитку організму школярів. Луцьк, 1994. 149 с.
85. Задесенець М. П. Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особистості. Київ, 1978. 263с.
86. Замечания института к общей объяснительной записке, проектам учебного плана и программ, разработанные АПН РСФСР (1965 г.) // ЦДАВО України, ф. 5127 (Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР, м. Київ), оп. 1, спр. 960, 8 арк.
87. Збірник документів у розвиток постанови ЦК ВКП(б) про початкову та середню школу / упоряд. Ю. Г. Черченко, О. М. Кошель. Харків, 1932. 168 с.
88. Збірник програм факультативної, гурткової та секційної роботи фізкультурно-оздоровчого напрямку. Донецьк, 2011. 268 с.
89. Зведений звіт Міністерства освіти УРСР по початкових, восьмирічних і середніх школах, про загальну кількість шкіл, учнів, числа вчителів

- та розподіл учнів на початок 1964/65 навч. р. (форма № 76-а) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 4799, 67 арк.
90. Зведений звіт Міністерства освіти УРСР про початкові, восьмирічні і середні школи, про загальну кількість шкіл, відомості про учнів, шкільні гуртожитки і наслідки навчальної роботи за 1970/71 навч. р. (форма № 75) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 7638, 40 арк.
 91. Зведений річний звіт за початкові, восьмирічні і середні школи, про кількість шкіл, учителів та учнів в них, на початок 1960/61 навч. р. (форма № 75) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 3060, 144 арк.
 92. Зведені статистичні звіти Міністерства освіти УРСР за 1984 рік (ф. №№ 1-НК, 2-НК, 3-НК, 4-НК, 5-НК, Д-2, Д-3, Д-4 та ін.) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9224, 99 арк.
 93. Зведені статистичні звіти Міністерства освіти УРСР та облвно про початкові, восьмирічні і середні школи, про загальну кількість шкіл, відомості про учнів, шкільні гуртожитки і наслідки навчальної роботи за 1973/74 навч. р. (форма № 75) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 8729, 30 арк.
 94. Зубанова Н. Ю. Формування професійно-педагогічної спрямованості особистості майбутнього вчителя фізичної культури: автореф. дис. ... канд. наук з фізичного виховання і спорту: 24.00.02. Луцьк, 1998. 19 с.
 95. Иваницкий М. Ф. Движения человеческого тела. Москва, 1938. 264 с.
 96. Иващенко Л. Я., Страшко Н. П. Самостоятельные занятия физическими упражнениями. Киев, 1988. 160 с.
 97. Игнатенко Д. Н. Развитие современных историко-педагогических концепций США и Западной Европы: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Волгоград, 2007. 177 с.
 98. Историко-педагогическое знание в контексте педагогической теории и практики: сборник научных трудов и материалов / под ред. Г. Б. Корнетова. Москва, 2012. 712 с.
 99. Историко-педагогические и методологические проблемы изучения истории отечественной школы и педагогики / под ред. Э. Д. Днепров, О. Е. Кошелевой. Москва, 1989. 216 с.
 100. История физической культуры / под. ред. Ф. И. Самоукова. Москва, 1956. 208 с.
 101. История педагогики / Днепров Э. Д., Пискунов А. И., Кларин В. М., Кларин М. В. // Российская педагогическая энциклопедия: в 2 т. / гл. ред. В. В. Давыдов. Москва, 1992. Т. 1. С. 392–399.
 102. История педагогики на пороге XXI века: историография, методология, теория. Ч. 1. Историографические и методологические проблемы историко-педагогического познания / под ред. Г. Б. Корнетова, В. Г. Безрогова. Москва, 2000. 383 с.
 103. История физической культуры народов СССР / под. общ. ред. Н. Новосёлова, С. Синицына, Г. Харабуги, Москва, 1953. 140 с.
 104. Івашковський В. Історія фізичного та військового гарту дітей та молоді в Україні. 2002. С. 49–52.

105. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації роботи груп для дітей старшого дошкільного віку при загальноосвітніх навчальних закладах: лист Міністерства освіти і науки України № 1/9-411 від 13.08.2014. URL: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/2724->. (дата звернення: 20.01.2020)
106. Інтеграція пізнавальної і рухової діяльності в системі навчання і виховання школярів / О. Д. Дубогай, Б. П. Пангелов, Н. О. Фролова, М. І. Горбенко. Київ, 2001. 151 с.
107. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / упоряд. О. О. Любар. Київ, 2003. 766 с.
108. Каиров И. А. Итоги сессии Всесоюзной академии сельскохозяйственных наук имени В. И. Ленина и задачи Академии педагогических наук // Советская педагогика. 1948. № 11. С. 41–42.
109. Кириченко В. Відмінні риси нової школи // Краматорська газета. 1942. № 99. С. 2.
110. Кременцов Н. Л. Равнение на ВАСХНИЛ. URL: http://intellect-invest.org.ua/content/userfiles/files/social_history_pedagogic/VASCHNIL/VASCHNIL_1948_Kremenzov-APN_posle.pdf. (дата звернення 20.01.2020)
111. Круцевич Т. Ю., Воробйов М. І., Безверхня Г. В. Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді. Київ, 2011. 224 с.
112. Кузьменко В. В., Чижик Т. Г. Физиологические основы физической подготовки учащихся младших классов / В. В. Кузьменко, Т. Г. Чижик // Доклады Казахской академии образования. – 2016. – № 4. – С. 23-30.
113. Матвеев А. П., Мельников С. Б. Методика физического воспитания с основами теории. Москва, 1991. 191 с.
114. Матвеев Л. П., Меерсон Ф. З. Принципы теории тренировки и современные положения теории адаптации к физическим нагрузкам // Очерки по теории физической культуры. Москва, 1984. С. 224–241.
115. Матвеев Л. П. Теория и методика физической культуры. Введение в предмет. 3-е изд. СПб., 2003. 160 с.
116. Методика фізичного виховання учнів 1-11 класів / за редакцією М. Д. Зубалія. Київ, 2012. 216 с.
117. Міністерство освіти і науки. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/zagalna-serednya-osvita> (дата звернення: 17.02.2020)
118. Навчальні плани шкіл системи Міністерства освіти УРСР на 1957/1958 навчальний рік / [упоряд. О. Г. Сивець]. Київ, 1957. 66 с.
119. Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка (Запорозька Січ у західноєвропейських історико-літературних пам'ятках). Київ, 1992. 495 с.
120. Нариси історії українського шкільництва (1905-1933): навчальний посібник / О. В. Сухомлинська [та ін.]. Київ, 1996. 302 с.
121. О мерах дальнейшего улучшения работы средней общеобразовательной школы : постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от

- 10 нояб. 1966 г. // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: сб. докладов 1917–1973 гг. Москва, 1974. С. 219–224.
122. О мерах дальнейшего улучшения работы средней общеобразовательной школы: постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР (10 ноября 1966 г.) // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: сб. документов 1917–1973 гг. Москва, 1974. С. 219–224.
123. О подготовке школ Украинской ССР к переходу на новые учебные планы и программы // ЦДАВО України, ф. 5127, оп. 1, спр. 1186, арк. 20–22.
124. Об изменении срока обучения в средних общеобразовательных трудовых политехнических школах с производственным обучением: постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 10 авг. 1964 г. // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: сб. докладов 1917–1973 гг. Москва, 1974. С. 218.
125. Об учебниках для начальной и средней школы : постановление ЦК ВКП(б) 12 февраля 1933 г. // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: сб. документов 1917–1973 гг. Москва, 1974. С. 170–172.
126. Окопний А.М. Фізичне виховання в спадщині українських педагогів (друга пол. XIX – перша пол. XX століття): дис. ... канд. наук з фізичного виховання і спорту: 24.00.02. Львів, 2001. 199 с.
127. Перелік типових навчально-наочних посібників і навчального обладнання для загальноосвітніх шкіл. Київ, 1970. 163 с.
128. Пирогова Е. А., Иващенко Л. Я., Страпко Н. Н. Влияние физических упражнений на работоспособность и здоровье человека. Киев, 1986. 152 с.
129. Про вивчення індивідуальних особливостей учнів: рішення колегії від 19 квіт. 1971 р. // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1971. № 12. С. 12–13.
130. Про відкриття підготовчих класів загальноосвітньої школи та організацію роботи в них: наказ міністра освіти УРСР // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. 1977. № 16. С. 12–15.
131. Про загальне обов'язкове навчання: постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР // Постанови партії та уряду про школу. Київ; Харків, 1947. С. 7–10.
132. Про загальне обов'язкове початкове навчання: постанова ЦК ВКП(б) від 25 липня 1930 р. // За загальне навчання: зб. директив та інструкцій. Харків, 1930. Вип. 1. С. 10–13.
133. Про запровадження єдиного навчального плану в школах УРСР / НКО УРСР // Збірник наказів та розпоряджень НКО УРСР. 1940. № 20/21. С. 20–21.
134. Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в УРСР // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1966. № 1. С. 2–8.
135. Про заходи до поліпшення підготовки і видання шкільних підручників та забезпечення ними учнів Української РСР: наказ міністра освіти

- УРСР від 12 серпня 1967 р. № 178 // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. 1967. № 17. С. 12–13.
136. Про заходи по виконанню постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про перехід на безплатне користування підручниками учнями загальноосвітніх шкіл»: постанова ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР від 20 січня 1978 р. № 46 // Радянська освіта. 1978. № 10. С. 2.
137. Про заходи по дальшому поліпшенню навчання, трудового виховання і обслуговування осіб з дефектами розумового і фізичного розвитку в Українській РСР: наказ від 31 берез. 1975 р. № 80 // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1975. № 11. С. 22–26.
138. Про заходи по дальшому поліпшенню трудового навчання і виховання учнів сільських загальноосвітніх шкіл: наказ від 30 верес. 1975 р. № 214/260 (428) 227 // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1975. № 21. С. 12–13.
139. Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі : постанова ЦК ВКП(б) // Постанови партії та уряду про школу. Київ; Харків, 1947. С. 26-33.
140. Про організацію виконання в республіці постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 22 січня 1981 р. "Про переведення в порядку досліду учнів початкових класів ряду загальноосвітніх шкіл на п'ятиденний навчальний тиждень і введення навчання дітей з 6-річного віку: постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР. URL: http://search.ligazakon.ua/_doc2.nsf/link1/KP810119.html (дата звернення: 03.03.2020).
141. Про організацію навчальної роботи і внутрішній розпорядок у початковій, неповній середній і середній школі: постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР // Збірник наказів НКО УСРР. 1935. № 25. С. 2-4.
142. Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи : постанова Пленуму ЦК КПРС 10 квітня 1984 р. // Про реформу загальноосвітньої школи : зб. документів і матеріалів. Київ, 1984. С. 9-13.
143. Про підсумки навчально-виховної роботи в 1-х класах чотирирічної початкової школи відповідно до вимог шкільної реформи // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1987. № 15. С. 3–5.
144. Про підсумки роботи I–III класів шкіл Української РСР, що працювали за новими програмами й підручниками у 1970/71 навчальному році // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. 1971. № 21. С. 3–22.
145. Про підсумки розвитку народної освіти республіки в X п'ятиріччі та завдання органів народної освіти по виконанню рішень XXVI з'їзду КПРС та XXVI з'їзду Компартії України: рішення колегії від 20 берез. 1981 р. // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1981. № 10. С. 18–28.
146. Про поліпшення роботи шкіл (класів) з поглибленням теоретичним і практичним вивченням окремих предметів: розпорядження Міністерства освіти УРСР від 11 жовт. 1976 р. № 794 // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1976. № 23. С. 30–32.

147. Про прийом дітей 7 років до школи: постанова РНК СРСР // Постанови партії та уряду про школу. Київ; Харків, 1947. С. 73.
148. Про стан навчально-виховної роботи в перших класах шкіл Української РСР: постанова колегії Міністерства освіти УРСР від 28 січня 1970 року // Збірник наказів та інструкцій Міністерства народної освіти Української РСР. 1970. № 7/8. С. 55–60.
149. Про Статут середньої загальноосвітньої школи // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1970. № 22. С. 3–19.
150. Про структуру початкової і середньої школи: постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР // Постанови партії та уряду про школу. Київ; Харків, 1947. С. 36-37.
151. Про часткову зміну і удосконалення трудової підготовки учнів у школах УРСР // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1966. № 12. С. 2–6.
152. Програми восьмирічної і середньої школи. Комплексна програма фізичного виховання учнів I-XI класів загальноосвітньої школи. Київ, 1986. 48 с.
153. Програми для підготовчих класів загальноосвітніх шкіл (проект). Київ, 1977. 197 с.
154. Програма по физической культуре // Физическая культура в школе. 1961. № 11. С. 21; № 12. С. 35-48.
155. Программа средней школы по физической культуре // Физическая культура в школе. 1967. № 2. С. 23-56.
156. Публічний електронний словник української мови. URL: <http://ukrlit.org/slovyuk/система> (дата звернення: 02.03.2020).
157. Рошнін І. Г. Загальна фізична підготовка учнів ЗОШ: історія, теорія, практика (кінець XIX – початок XXI століть): монографія. Херсон, 2015. 344 с.
158. Словарь иностранных слов / Комлев Н. Г. Москва, 2000. 1308 с.

Наукове видання

Т. Г. Чижик, Т. Ф. Потоцька

**ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА ДІТЕЙ
ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО
ШКІЛЬНОГО ВІКУ У КОНТЕКСТІ
НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

Монографія

Формат 60×84¹/₁₆. Ум. друк. арк. 7,6. Тираж 300 пр. Зам. № 534-578.

ВИДАВЕЦЬ І ВИГОТОВЛЮВАЧ
Товариство з обмеженою відповідальністю фірма «Ліон».
54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1506 від 25.09.2003 р.